

KARO PADĖTIES KLAUSIMAS LIETUVOS SEIMUOSE (1919–1927 M.)

Modestas KUODYS
Vytauto Didžiojo universitetas

Įvadas

1918 m. savarankiško valstybingumo keliu pasukusi Lietuvos Respublika beveik du dešimtmečius gyveno nepaprastosios padėties sąlygomis: karo padėtis egzistavo tiek valstybei žengiant pirmuosius žingsnius parlamentinės demokratijos keliu, tiek nusigręžus nuo jos, po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo. Šiuo požiūriu ypač savitas ir problemiškas ankstyvasis, vadinamasis „seimokratijos“, laikotarpis (1920–1926 m.), kai karinei padėčiai stipriai ribojant piliečių visuomeninę raišką, kūrėsi ir funkcionavo demokratinės institucijos. Svarbiausia šių institucijų – visuotinu, tiesioginiu, slaptu balsavimu renkamas Seimas – turėjo lemiamą reikšmę sustabdant demokratinės konstitucijos garantuotų pilietinių teisių įgyvendinimą viešajame valstybės gyvenime. Taigi skirtingai nei autoritarizmo laikotarpiu (1927–1940 m.), karo padėtis veikė teisėtai išrinktos, politinės tautos legitimaciją įgijusios valdžios valia. Seimų laikotarpiu Lietuvos valstybė gyveno dvilypį vidaus gyvenimą, jungusį du diametraliai priešingas ir, atrodytų, nesuderinamas būsenas – konstitucijoje įtvirtiną parlamentinę demokratinę santvarką ir sudėtingų vidaus bei išorės sąlygų nulemtą karo padėties režimą. Pasak teisės istoriko Mindaugo Maksimaičio, „nuolatinis nepaprastosios padėties naudojimas iškreipė žmogaus teisių įgyvendinimo praktiką, ir tai ypač trukdė atsiskleisti demokratijai, kurią nuoširdžiai norėta puoselėti 1922 m. Konstitucija“¹. Ar motyvai, vertę palaikyti nepaprastąją padėtį, buvo pagrįsti ir realūs, ar valstybei visada grėsė toks pavojus, jog reikėjo nuolatos naudotis išimtinėmis karo meto priemonėmis ir ar jomis nebuvo piktnaudžiaujama, – tai dar viena labai komplikuotų bei problemiškų klausimų grupė, į kuriuos atsakyti sunku. Suprantama, jog po 1926 m. perversmo karo padėtis visų pirma buvo naudingas autoritarinei vyriausybei, netoleruojančiai jokio politinio pliuralizmo ir kariškių pagalba siekiančiai kontroliuoti visuomenę bei išsilaikyti valdžioje. Tačiau seimų

---

¹ M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*, Vilnius, 2005, p. 136.

laikotarpio situacijos taip vienareikšmiškai įvertinti nepavyktų: ji gerokai painesnė ir sudėtingesnė. Didžiąją šio periodo dalį neprastą padėtį palaikė teisėtai išrinkta valdžia, deklaruojanti demokratines vertybes, nors jų realiame gyvenime ne visuomet paisyta. Tai leido kairiajai opozicijai ilgą laiką politiniame gyvenime dominavusį krikščionių demokratų bloką nuolatos kaltinti diktatūriniais užmojais bei piktnaudžiavimu karo padėties priemonėmis. Taigi karo padėties problema trečiojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje drauge kelia ir klausimą, kiek apskritai šį parlamentarizmo tarpinį galima vadinti demokratišku.

Mūsų tyrimo objektas – karo padėties klausimas Lietuvos seimuose – palies tik tam tikrus čia iškeltų problemų aspektus, juolab kad mes nesieksime pačios to laikotarpio karo padėties režimo analizės, o tik pažvelgsime į viešus šio reiškinio vertinimus ir su juo susijusius įstatymus leidžiančios institucijos sprendimus. Taigi šiame darbe mus domins to meto visuomenę pasiekdavusi viešoji informacija, vienaip ar kitaip formavusi, o drauge ir atspindėjusi šios požiūrį į karo padėtį. Seimų laikotarpio Lietuvoje svarbiausius valstybės gyvenimo klausimus sprendė demokratiškai išrinkti tautos atstovai, reprezentuojantys pagrindines politines partijas ir visuomenės grupes, vykdavo nevaržomos diskusijos Seime, o informacija apie tai per partinę spaudą pasiekdavo ir skaitančiąją piliečių dalį. Šios aplinkybės bei pakankamas reikiamų šaltinių kiekis ir paskatino mus rinktis minėtą tyrimo kryptį.

Šio straipsnio tikslas – analizuojant parlamentines diskusijas, to meto spaudą, atskleisti svarbiausių valstybės politinių partijų atstovų Seime požiūrį į karo padėtį bei su ja susijusius reiškinius. Tikslui realizuoti išsikėlėme du uždavinius: 1) išryškinti karo padėties šalininkų ir priešininkų pozicijas, analizuoti jų argumentus; 2) analizuoti karo padėties klausimo nagrinėjimą Lietuvos seimuose, parodyti, kokią įtaką tam turėjo seimų sudėties kaita.

Istoriografija. Karo padėties režimas prieškario Lietuvos Respublikoje – mažai, dažnai tik paviršutiniškai tyrinėta tema. Atskiro dėmesio lietuvių istoriografijoje nesulaukė ir parlamentinės diskusijos dėl karo padėties trečiojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Tiesa, daugelyje veikalų ir straipsnių, skirtų šio periodo politinei istorijai, seimų darbui, karo padėties problema vienokiu ar kitokiu aspektu aptariama, tačiau giliau neanalizuojama. Todėl ieškodami informacijos apžvelgėme nemažą kiekį svarbiausios tarpukario Lietuvos politinei istorijai skirtos mokslinės literatūros.

Po Antrojo pasaulinio karo išėivijoje pasirodė nemažai straipsnių ir knygų apie nepriklausomos Lietuvos politinį gyvenimą. Apie Steigiamąjį Seimą egzilio spaudoje plačiau rašyta, minint jo penkiasdešimtmetį 1970 m.² Tuo metu Vanda

² Z. Ivinskis, Lietuvos Steigiamasis seimas/I laisvė, 1970 nr. 50; V. Vaitiekūnas, Lietuvos suverenumas Steigiamajame Seime, Aidai, 1970, nr.10., ir kt.

Daugirdaitė – Sruogienė³ parengė ir atskirą, kol kas vienintelę šios valstybės teisinius pagrindus kūrusios institucijos veiklos apžvalgai skirtą monografiją. Joje išanalizuoti svarbiausieji pirmosios demokratiškai išrinktos tautos atstovybės darbai, reikšmė, pateikta vertingos medžiagos apie pačius tautos atstovus. Pirmieji valstybės kūrimosi žingsniai, parlamentarizmo pradžia detalai atskleisti Prano Čepėno dvitomio „Naujųjų laikų Lietuvos istorijos“ antrajame tome⁴. Visa prieskario Lietuvos politinė raida apžvelgiama istoriko Jono Švobos⁵ knygoje „Seiminė ir prezidentinė Lietuva“. Tačiau jam, kaip ir kitam tautininkams simpatizavusiam istorikui Aleksandrui Merkeliui⁶, būdingas tam tikras subjektyvumas vertinant kontraversiškus to laikmečio įvykius. Socialdemokratų partijos veiklą prieskario valstybingumo metais savo knygoje atskleidė Juozas Vilčinskas⁷.

Sovietmečiu paskelbta nemažai darbų, skirtų „buržuazinės“ Lietuvos valstybės istorijai. Juose daugiausia įrodinėtas „antiliaudinis“ tiek demokratiškai išrinktos⁸, tiek perversmininkų suformuotos valdžios pobūdis, plačiai vaizduota išsivaduojamoji „engiamųjų klasių kova“. Orientuodamiesi į šias temas kryptis to meto istorikai daug dėmesio skyrė valdžios represinės politikos, su kuria glaudžiai susijusi ir karo padėtis, tyrimams. Tarp mus dominantį laikotarpį tyrinėjusių autorių pirmiausia paminėtinas Juozas Bulavas⁹. Stambiausios jo knygos „Rinkimai ir „tautos atstovavimas“ buržuazinėje Lietuvoje“ viename skyriuje, pavadintame „Karinis – policinis režimas“, išsamiai nagrinėjamas karo padėties naudojimas visuomenės politinės raiškos kontrolei. Pilietinių laisvių varžymą, trečiojo dešimtmečio represinės politikos ypatybes bei karo padėties naudojimą jų įgyvendinimui savo tyrimuose plačiai analizavo Mindaugas Maksimaitis¹⁰ bei

³ V. Daugirdaitė – Sruogienė, *Steigiamasis seimas 1920 05 15 – 1922 10 07*, New York, 1975.

⁴ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija* // t. 2, Chicago, 1986.

⁵ J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva* / fotograf., leid./ Vilnius, 1992.

⁶ A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, New York, 1964.

⁷ J. Vilčinskis, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*, London, 1985.

⁸ I. Gricevičiūtė, *Antiliaudinė krikščionių demokratų partijos politika Lietuvoje 1920 – 1926 m.*, Vilnius, 1953.

⁹ J. Bulavas J. Rinkimai ir „tautos atstovavimas“ buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1956; Bulavas J. Lietuvos buržuazinės vyriausybės susidarymas ir veikla, kuriant valstybės aparatą // *Buržuazinės valstybinės teisinės koncepcijos, jų taikymas Lietuvoje ir kritika*, Vilnius, 1972.

¹⁰ M. Maksimaitis, Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m. // *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, t.1, Vilnius, 1963; M. Maksimaitis, Lietuvos laikinosios buržuazinės vyriausybės priemonės 1918–1919 m. proletarinei revoliucijai slopinti // *Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai (konferencijos medžiaga)*, Vilnius, 1976. M. Maksimaitis, „Seimokratijos“ turinys ir klasinė esmė Lietuvoje // *Teisė*, 1978, t.14; M. Maksimaitis, „Seimokratijos“ turinys ir klasinė esmė Lietuvoje // *Teisė*, 1978, t.14, p.13–22.

kiti 7–8 dešimtmečiais rašę teisės istorikai¹¹.

1926 m. antrosios pusės politiniai įvykiai Lietuvoje detaliam nagrinėti Eusejiaus Jacovskio¹², Eugenijaus Dirvelės¹³ monografijose.

XX a. paskutiniąjame dešimtmetyje, lietuvių istoriografijai nusikračius ideologinių sovietmečio pančių, 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos istorijos tyrinėjimams susidarė palankios sąlygos: juos paskatino ne tik politinės konjunkcijos pokyčiai, bet ir išaugęs visuomenės susidomėjimas. Deja, karo padėties reikšmė tarpukario Lietuvos valstybės ir visuomenės raidai atskirai nebuvo tyrinėjama. Kita vertus, kariuomenės kūrimosi istorija, nepriklausomybės kovos sulaukė nemažai istorikų dėmesio. Sistemingiausiai tai tyrinėjo Vytautas Lesčius¹⁴, parengęs keletą nemažos apimties studijų. Vis dėlto karo padėties problemas autorius giliau neanalizavo. Kitaip į kariuomenės vaidmenį Pirmojoje Lietuvos Respublikoje pažvelgė Jonas Vaičėnionis¹⁵. Savo monografijoje istorikas analizavo kariuomenės įtaką politiniams procesams, jos vietą valstybėje autoritarizmo laikotarpiu (1927–1940 m.). Čia detaliam nagrinėtas ir karo padėties teisinis institutas bei su juo susiję reiškiniai, tačiau nepaprastosios padėties režimą trečiojo dešimtmečio pradžioje autorius aptarė tik fragmentiškai. Vertingos informacijos apie valstybės vidaus saugumo problemas radome Arvydo Anušausko knygoje „Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 m.“¹⁶

Kol kas dar neparašytas stambesnis, visą dvidešimties metų prieškarį Lietuvos valstybinio gyvenimo laikotarpį aprėpiantis apibendrinamojo pobūdžio veikalas. Tiesa, ano meto politiniai įvykiai gana išsamiai aptariami išskiliems valstybės veikėjams skirtuose biografinio pobūdžio darbuose. Seimų laikotarpis aptariamas Alfonso

¹¹ O. Ruželytė, Konstitucinės žodžio ir spaudos laisvės buržuazinėje Lietuvoje ir tikrovė // Buržuazinės valstybinės teisinės koncepcijos, jų taikymas Lietuvoje ir kritika, Vilnius, 1972; O. Ruželytė, Susirinkimų laisvė ir jos suvaržymas darbo žmonėms buržuazinėje Lietuvoje // Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai, (konferencijos medžiaga), Vilnius, 1976; V. Pavilionis, Antiliaudinė valdančiųjų partijų politinio viešpatavimo ideologija ir jos pasireiškimas Lietuvos valstybės mechanizmo veikloje (buržuaziniu demokratinio laikotarpiu) // Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai, (konferencijos medžiaga), Vilnius, 1976;

¹² E. Jacovskis, *Uždangą nuplėšus... Gruodžio 17 d. fašistinis perversmas ir visiškas atstovavimo teisės likvidavimas Lietuvoje 1926–1940 m.*, Vilnius, 1959.

¹³ E. Dirvelė, *Klasių kova Lietuvoje 1926 metais*, Vilnius, 1961.

¹⁴ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*. Vilnius, 1998; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004.

¹⁵ J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927–1970 m.* Vilnius, 2004.

¹⁶ A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 m.* Vilnius, 1993.

Eidinto knygoose apie Antaną Smetoną¹⁷, Kazį Grinių¹⁸, Aleksandrą Stulginskį¹⁹, Liudo Truskos veikale apie Antaną Smetoną²⁰, Gedimino Ilgūno monografijoje „Kazys Grinius“²¹. Kolektyviniame darbe „Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai“ pateikti žymiausių XX a. Lietuvos istorijos tyrinėtojų straipsniai apie ano meto vyriausybių vadovus, apžvelgiamos valstybės vidinio ir išorinio saugumo problemos, svarbiausi visų ministrų kabinetų darbai²². Pirmieji Lietuvos parlamentarizmo žingsniai atskleidžiami 2000 m. Steigiamojo Seimo aštuoniasdešimtmečiui skirtos mokslinės konferencijos medžiagos pagrindu parengtame straipsnių rinkinyje²³.

Pažvelgti į Lietuvos politinę raidą XX a. trečiojo dešimtmečio pradžioje globalios politikos kontekste leido Vakarų šalių istorikų – Alfredo Ericho Senno²⁴ ir Georgo von Raucho²⁵ veikalai.

Kitą mums reikšmingos posovietinio laikotarpio mokslinės literatūros grupę sudaro teisės istorijai skirti tyrimai. Šioje srityje per savo dar sovietmečiu pradėtą mokslinę karjerą daugiausiai nuveikė Mindaugas Maksimaitis – vienas iškiliausių ir produktyviausių tarpukario Lietuvos teisės ir valstybės konstitucinės sąrangos tyrinėtojų²⁶. 2003 m. pasirodžiusiame Lietuvos konstitucionalizmo raidai skirtame straipsnių rinkinyje, be kita ko, analizuotas ir demokratiškas viešųjų atsispindėjimas pirmosiose Lietuvos valstybės konstitucijose²⁷.

Darbe taip pat rėmėmės kitais atskirai įvairius karo padėties aspektus bei ypatingos baudžiamosios teisės klausimus nagrinėjusiais autoriais²⁸.

¹⁷ A. Eidintas, *Antanas Smetona. Politinės biografijos bruožai*, Vilnius, 1990.

¹⁸ A. E. Eidintas, *Kazys Grinius. Ministras pirmininkas ir prezidentas*, Vilnius, 1993.

¹⁹ A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis: Lietuvos prezidentas – Gulago kankinys*, Vilnius, 1995.

²⁰ L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996.

²¹ G. Ilgūnas, *Kazys Grinius*, Vilnius, 2003.

²² Z. Butkus, Dr. K. Grinius, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai* /sud. R. Čepas/ Vilnius, 1997; R. Čepas, Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius // Ten pat; S. Jegelevičius, Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas// Ten pat.

²³ *1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės, (konferencijos medžiaga)*, Vilnius, 2000.

²⁴ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius, 1992.

²⁵ G. von Rauch, *The Baltic states: Estonia, Latvia, Lithuania. The years of independence 1917–1940*, New York, 1995.

²⁶ M. Maksimaitis, Mažasis seimas – ryškus epizodas Lietuvos parlamentarizmo raidoje // *Jurisprudencija*, t.17, Vilnius, 2000; M. Maksimaitis, *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*, Vilnius, 2005.

²⁷ *Mūsų konstitucionalizmo raida* /sud. A.V. Bartkutė, A. Vaišnys/ Vilnius, 2003.

²⁸ V.Andriulis, *Mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 // Pozicija*, 1997, nr.2; M. Apanavičius, *Kariniai teismai 1926–1940 metais // Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos* /sud. J. Skirius, G. Šapoka/ Vilnius, 2001; S. Vansevicius, *Baudžiamosios teisės šaltiniai 1919–1940 metais* // Ten pat.

Šaltiniai. Mūsų naudotus šaltinius sudaro kelios grupės: publikuoti dokumentai, to meto periodinė spauda ir teisės aktai bei jų komentarai. Pirmąją grupę apima Steigiamojo²⁹ bei kitų trijų vėlesnių seimų publikuotos stenogramos³⁰ – tai pats svarbiausias mūsų tyrimo šaltinis. Jo analizė leido atskleisti pagrindinių Lietuvos partijų ir jų Seimo frakcijų laikyseną karo padėties atžvilgiu, išryškinti parlamentinės kovos bruožus. Antroji grupė – periodinė spauda – papildo pirmąją. Prieškario Lietuvos spauda buvo partinė, todėl kiekvienas rimtesnis leidinys atstovavo tam tikrai politinei srovei, delsė jos požiūrius į valstybėje vykstančius procesus. Svarbu tai, jog iki 1926 m. perversmo Lietuvos karo cenzūra buvo palyginti švelni (neleisdavo skelbti tik tam tikros su kariuomene susijusios informacijos), todėl trečiojo dešimtmečio periodiniai leidiniai beveik nevaržomai galėjo rašyti įvairiomis politinėmis temomis. Ši aplinkybė didina minėtos šaltinių grupės vertę. Medžiagą darbui rinkome šiuose svarbiausių partijų laikraščiuose: Krikščionių demokratų bloko laikraščiuose *Laisvė, Rytas*; socialdemokratų *Žiezirba, Socialdemokratas*; valstiečių liaudininkų – *Lietuvos ūkininkas, Lietuvos žinios*, tautininkų – *Lietuvis*.

Kita šaltinių grupė – teisiniai aktai, jų komentarai. Ją sudaro *Vyriausybės žiniose* paskelbti įstatymai bei įsakymai, atskirai išleisti teisinių dokumentų rinkiniai³¹, taip pat tuometiniai teisinės sistemos ir konkrečių jos institutų analizei skirti darbai³². Jie leido nagrinėti karo padėties režimą, jo teisinę reglamentaciją. Iškalbingos informacijos apie seimų laikotarpio Lietuvos politinį gyvenimą rādome kai kurių anuometinių valstybės veikėjų prisiminimuose³³.

1. Karo padėties režimas Lietuvoje 1919–1926 m. (teisinės raidos apžvalga)

Karo padėtis – tai teisinis institutas, tam tikra nepaprastosios padėties forma, įvedama valstybėje gresiant ar prasidėjus karui, vidiniams neramumams. Jo

²⁹ *Steigiamojo seimo darbai*. 1920 – 1922, Kaunas, 1922.

³⁰ *Seimo stenogramos. Pirmasis seimas*. 1922 – 1923; *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*. 1923 – 1926; *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*. 1926 – 1927.

³¹ *Karo baudžiamasis statutas. Priedėlis: Pulko teismo įstatai, kariuomenės teismo įstatai, Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai ir kiti aktai* / sud. J. Papečkys, Kaunas, 1922.

³² *Kariuomenės teismas 1919–1929*, Kaunas, 1929.

³³ Purickis J. Seimų laikai // *Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928* / fotograf. leid. / Kaunas, 1990; Grinius K. Apie 1926 metų gruodžio 17-osios dienos perversmą // A. Eidintas, *Kazys Grinius: ministras pirmininkas ir prezidentas*, Vilnius, 1993; R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961.

metu sustabdomos konstitucinės piliečių laisvės ir teisės, valstybė administruojama karinių struktūrų, galioja specialios įvairias gyvenimo sferas reguliuojančios taisyklės bei veikia jų vykdymą prižiūrinčios institucijos. Visos šios priemonės skirtos parengti šalį gynybai, eliminuoti nelojalių piliečių ir priešo agentų keliamas grėsmes svetimos valstybės agresijos akivaizdoje arba įvesti tvarką bei stabilizuoti padėtį vidaus suirutės metu³⁴. Karo padėties režimą reikėtų suprasti kaip nepaprastosios padėties nustatytos tvarkos įgyvendinimą, funkcionavimą ir vienokią ar kitokią kaitą tam tikru laikotarpiu.

Karo padėtis bei artima jam Sustiprinta apsauga veikė beveik visą prieškarinio Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį (1919–1940 m.). Ji įvesta prabėgus vos metams po Nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. vasario 16 d. Tai sąlygojo sunki to meto valstybės padėtis, priešišku jėgų ginkluota intervencija. Vėliau dėl skirtingų motyvų ir priežasčių nepaprastoji padėtis su nedidelėmis pertraukomis tapo nuolatine šios vos du dešimtmečius egzistavusios valstybės vidaus gyvenimo palydove.

Lietuvos Respublika kūrėsi labai sudėtingomis sąlygomis: kraštas buvo nualintas Pirmojo pasaulinio karo ir okupacinės kaizerinės Vokietijos kariuomenės, nemažai gyventojų virtę karo pabėgėliais. Dar didesnį pavojų naujos valstybės egzistencijai kėlė kiekybiškai gausesnės priešiškos išorės jėgos. Jau 1919 m. pradžioje, skelbdama Pasaulinės revoliucijos šūkius, į Lietuvos teritoriją įsiveržė bolševikinės Rusijos Raudonoji armija³⁵. Ne mažesnę grėsmę jaunai valstybei kėlė atsikūrusi Lenkija, iš Latvijos atėję bermontininkų būriai. Kovų dėl nepriklausomybės metu, beviltiškai trūkstant lėšų, valstybinio gyvenimo patyrimo ir žinių, kurtos šalies aukščiausios ir vietinės valdžios institucijos³⁶. Daug kas daryta skubotai, be išankstinio pasirengimo, susidurta su galybe sunkumų įtvirtinant naująją valdžią³⁷.

Karo padėties, kaip valstybės gynybos bei apsaugos nuo vidaus priešų priemonės, poreikis iškilo vos prasidėjus ką tik suformuotų Lietuvos kariuomenės dalinių kovoms su 1919 m. sausį įsiveržusiais Rusijos bolševikais. Tų pačių metų vasario 7 d. Mykolo Sleževičiaus ministrų kabinetas priėmė laikinąjį įstatymą karo padėties režimui reguliuoti, pavadintą „Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais“³⁸

³⁴ Karo stovis // *Lietuvių enciklopedija*, t.11, Boston, 1957, p. 84.

³⁵ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p.34–38.

³⁶ Žr. J. Bulavas, Lietuvos buržuazinės laikinosios vyriausybės susidarymas ir veikla kuriant valstybės aparatą, *Buržuazinės valstybinės teisinės koncepcijos, jų taikymas Lietuvoje ir kritika*. Vilnius, 1972, p.35–71.

³⁷ Pirmieji valstybės kūrimo metai, sudėtinga krašto situacija detalčiai ir vaizdžiai atsiskleidžia Rapolo Skipičio – teisininko, aktyvaus valstybininko, 1920 m. buvusio Vidaus reikalų ministru, prisiminimuose. Žr. R. Skipičis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago, 1961, p.40–41, 46–52, 57–64, 81–119.

³⁸ Ypatingi valstybės apsaugos įstatai // *Laikinosios vyriausybės žinios (toliau – LVŽ)*, 1919 03 05 nr.4/42.

(toliau – YVAĮ), – tai po kelių dienų leido oficialiai įvesti karo padėtį³⁹. Minėtus įstatus⁴⁰ netrukus, kovo 5 d., pakartotinai priėmė Valstybės Taryba⁴¹. Ši dviprasmiška situacija atspindėjo nuo pat metų pradžios besitęsiančią ir pirmaisiais mėnesiais ypač paaštrėjusią kovą aukščiausiuose Lietuvos valdžios sluoksniuose. Dešiniųjų dominuojama Valstybės Taryba dėl įtakos ir sprendimų viršenybės konfrontavo su kairiųjų atstovu – Sleževičiaus pirmininkaujamu ministrų kabinetu. Valstybės Tarybos prezidentas, nustumdamas į šalį Vyriausybę, siekė įtvirtinti savo teisę skelbti karo padėtį, kontroliuoti jo palaikymą. Nesutarimai 1919 m. kovo 12 d. atvedė prie Vyriausybės krizės – naująjį kabinetą sudarė krikščionių demokratų žmogus Pranas Dovydaitis. Tačiau jis nepajėgė efektyviai veikti sudėtingoje situacijoje. Dėl to į ankstesnįjį postą grįžo Sleževičius, prieš tai iš Valstybės Tarybos išsireikalavęs didesnių galių Vyriausybei⁴². Jo ryžtinga politika leido Lietuvai išgyventi vieną iš sudėtingiausių nepriklausomybės kovų etapų⁴³.

Tokia visais atžvilgiais komplikuota 1919 m. Lietuvos valstybės padėtis lėmė tai, jog karo padėtis buvo įvesta skubotai, jos palaikymą reglamentuojantys teisiniai aktai bei atitinkamos institucijos nebuvo tinkamai parengti ar apskritai kurį laiką neegzistavo⁴⁴. Be to, ir pati jos paskelbimo istorija turėjo nemažai kontraversiškų detalių⁴⁵. Kauno vyriausybės valdžia 1919 m. pirmoje pusėje veikė nedidelėje Lietuvos dalyje, todėl teritoriją, kurioje visą dvidešimtmetį egzistavo Pirmoji Respublika, karo padėtis realiai apėmė tik tų pačių metų rudenį⁴⁶.

Karo padėties režimą reglamentavę YVAĮ per visą nepriklausomybės lai-

³⁹ Ministrų kabinetas įvesti karo padėtį nutarė 1919 m. vasario 10 d. Iš pradžių nepaprastoji padėtis turėjo veikti tik 30 km. juostoje palei fronto liniją. Tačiau jau vasario 13 d. nauju įsakymu karo padėtis įvesta iš esmės visoje Kauno vyriausybės kontroliuojamoje teritorijoje. Žr. Krašto apsaugos ministerijos karo stovio įvedimo įsakymai // *LVŽ*, 1919 03 05, Nr. 4/47, 4/48, 4/49.

⁴⁰ Ypatingi valstybės apsaugos įstatai // *LVŽ*, 1919 04 04, Nr. 5/55.

⁴¹ M. Maksimaitis, *Lietuvos konstitucijų istorija*, p. 80–81.

⁴² M. Maksimaitis, Lietuvos buržuazinės laikinosios vyriausybės priemonės 1918–1919 m. proletarinei revoliucijai slopinti // *Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai (konferencijos medžiaga)*, Vilnius, 1976, p. 11–12.

⁴³ R. Čepas, Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius // *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)* /sud. R. Čepas/ Vilnius, 1997, p. 84–85.

⁴⁴ Skubotumas, nepasirengimas buvo ryškus kuriant visą valstybės teisinę bazę – tai ryškiai atsispindėjo net pirmųjų laikinųjų konstitucijų rengimo peripetijose. Žr. S. Jegelevičius, Lietuvos laikinųjų konstitucijų ištakų klausimu // *Mūsų konstitucionalizmo raida* /sud. A. V. Bartkutė, A. Vaišnys/ Vilnius, 2003, p.37, 48.

⁴⁵ Pavyzdžiui, Kauno savivaldybėje YVAĮ rankraštinis variantas buvo parengtas rusų kalba. Plačiau žr. P. Janauskas, Lietuviškas lūžis. Kalbų varžybos Kauno savivaldybėje 1918–1928 metais // *Darbai ir dienos*, t.34, Kaunas, 2003, p.35.

⁴⁶ Karo stovis // *Lietuvių enciklopedija*, t.11, Boston, 1957, p.84.

kotarpį buvo ne kartą papildomi. Tokių korekcijų daugiausia būta pirmaisiais valstybės gyvenimo metais. YVAĮ, kaip ir kiti anuometinės valstybės karo teisės aktai bei baudžiamasis kodeksas, buvo parengti ištiesai arba iš dalies perimant carinės Rusijos teisinį paveldą⁴⁷. YVAĮ sudarė 17 paragrafų, trumpai reglamentavusių karo padėties įvedimą, jo vykdymo mechanizmą, vykdytojų teises, bausmes už nustatytos tvarkos pažeidimus⁴⁸.

1919 m. balandžio 4 d. redakcijos „Įstatų“ paragrafas skelbė, kad „kiekviena Lietuvos apskritis arba jos išskiamai nurodytos dalys, karo metu arba gresiant šalyje suirutės pavojui, Aukštojo Valstybės Tarybos prezidiumo gali būti paskelbtos karo stovyje. Karo metu, esant paskirtam Vyriausiajam karo vadui, karo padėtį veikiama armijos srityje skelbia Vyriausiasis karo vadas“⁴⁹. Nepaprastosios padėties įvedimo tvarka numatyta remiantis savita 1918–1919 m. sandūroje suprojektuota laikinąja aukščiausiosios Lietuvos valdžios struktūra⁵⁰. Ginkluoto priešo užpuolimo atveju turėjo būti įsteigta Vyriausiojo karo vado pareigybė. Suteikus vienam asmeniui plačias, diktatoriškas galias tikėtasi mobilizuoti valstybės gynybinius resursus ir efektyviai pasipriešinti agresijai. Maksimaitis dar sovietmečiu paskelbtame straipsnyje mini, jog 1918 m. gruodžio 20 d. karo vado diktatūros klausimą svarstė Vilniuje likę Valstybės Tarybos nariai⁵¹. Diktatoriumi buvo siūlomas Sleževičius, tuo metu ėmėšis vadovauti Laikinajai Vyriausybei.

YVAĮ apibrėžta karo padėties įvedimo tvarka labai greitai paseno, atsiliko nuo nuolatos kintančių gyvenimo sąlygų. 1919 m. antrojoje pusėje jau iš esmės nebeegzistavo institucijos, turėjusios skelbti šią nepaprastosios padėties formą. Aukštąjį Tarybos prezidiumą pakeitė Valstybės Prezidentas, Karo vadu buvo vadinamas kovojančios kariuomenės vadas, tačiau ta sąvoka jau neturėjo tos pirminės reikšmės, apie kurią galvota išleidžiant YVAĮ. Nepaisant to, pirmasis paragrafas taip ir nebuvo pakeistas, todėl diskusijų dėl karo padėties metu vėlesniuose seimuose YVAĮ nevengta kritikuoti kaip užsilikusio anachronizmo⁵².

⁴⁷ Apie skirtingų šalių teisės sąveiką Pirmosios Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje plačiau žr. M. Maksimaitis, Nacionalinės ir perimtos teisės koegzistencijos principai tarpukario Lietuvoje // *Lietuvos teisės tradicijos (konferencijos medžiaga)*, Vilnius, 1997, p.138–154.

⁴⁸ Žr. Ypatingieji valstybės apsaugos įstatai, *Karo baudžiamasis statutus su priedais* /sud. J. Papečkyš/ Kaunas, 1922, p.124–125.

⁴⁹ Ten pat, p.124.

⁵⁰ Pirmojoje 1919 kovo 5 d. YVAĮ redakcijoje teisė įvesti karo padėtį suteikta Ministrų kabinetui, o antrojoje (balandžio 4 d.) – Aukštajam Valstybės Tarybos prezidiumui arba Vyriausiajam karo vadui. Pastarasis YVAĮ variantas su papildymais ir veikė visą tarpukario laikotarpį. Plg. YVAĮ // *LVŽ*, 1919 03 05 Nr. 4/42; YVAĮ // *LVŽ*, 1919 04 04, Nr. 5/55.

⁵¹ M. Maksimaitis, Lietuvos buržuazinės laikinosios vyriausybės priemonės 1918–1919 m. proletarinei revoliucijai slopinti // *Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai*, p.8.

⁵² *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 05 06, 93 pos., p. 4.

Dėl įvykusių pokyčių valdžios struktūroje apie karo padėties įvedimą arba atšaukimą Lietuvoje 1919 m. balandžio birželio mėnesiais teisę paskelbti turėjo Prezidentas, nutarus Vyriausybei. 1920 m. birželio 12 d. Laikinoji Konstitucija taip pat suteikė jam tokią teisę (įstatymų skelbimo teisė), gavus Steigiamojo Seimo pritarimą ir Vyriausybės pasiūlymą. Be to, įvesti arba atšaukti karo padėtį buvo galima tik atskiru įstatymu⁵³. Šią tvarką iš esmės atkartojė 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Konstitucija. Trisdešimt penktasis jos straipsnis numatė, kad nepaprastosios padėties įvedimas skelbiamas Prezidento aktu, pasiūlius Ministrų kabinetui bei pritarus Seimui⁵⁴.

Antrasis, trečiasis, ketvirtasis YVAĮ paragrafai reglamentavo karo komendantų skyrimą⁵⁵, visuomenės informavimą, įvedant karo padėtį. Jie įpareigojo komendantus viešai paskelbti apie nepaprastosios padėties veikimą, supažindinti su nauja tvarka. Karo padėtis turėjo įsigalioji tuoj po paskelbimo, tik atokesniuose miesteliuose ir kaimuose – po dviejų dienų. Karo komendantams, tiesiogiai pavaldiems krašto apsaugos ministrui, suteikti dideli įgaliojimai, jiems talkinti įpareigota milicija (nuo 1924 m. policija), savivaldos ir kitos civilinės įstaigos (šeštasis ir septintasis paragrafai). Karo padėties metu suvaržomos pagrindinės konstitucinės piliečių teisės, nurodytos aštuntajame YVAĮ paragrafe. Jis karo komendantui numato teisę ištremti į kitą vietovę arba uždaryti į koncentracijos stovyklą⁵⁶ asmenis, galinčius kelti pavojų visuomenės tvarkai arba kariuomenei; įpareigoti piliečius, kurių darbas naudingas valstybei, pasilikti tam tikrose vietose; daryti atskiras arba bendrąsias rekvizicijas; drausti pirkti, parduoti, išvežti arba įvežti tam tikras prekes, maisto produktus, pašarą; bausti už šaunamojo ginklo laikymą be leidimo. Atskiri paragrafai karo komendantui suteikė teisę leisti arba drausti įvairaus pobūdžio susirinkimus, uždaryti pramonės ir prekybos įmones; savo nuožiūra sustabdyti laikraščių ir kitų spaudinių leidybą; sustabdyti civilinių įstaigų įsakymų vykdymą, bausti jų valdininkus. Už įsakymų nevykdymą karo komendantai turėjo teisę skirti administracines bausmes: piniginę baudą (1919–1920 m. ji siekė 10 000 markių), areštą iki 3 mėnesių arba taikyti abi sankcijas. Už kitus nusizengimus numatyta teisminė atsakomybė. 1919 m. pradžioje, kol dar nebuvo karo teismų, civiliai gyventojai turėjo būti teisiami apygar-

⁵³ 1920 06 10 Laikinoji Lietuvos valstybės konstitucija, M. Maksimaitis, *Lietuvos konstitucijų istorija*, p. 334–335.

⁵⁴ 1922 08 01 Lietuvos valstybės konstitucija, Ten pat, p. 339.

⁵⁵ Apie karo komendantūrų kūrimą Lietuvoje žr. V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, p. 108–146.

⁵⁶ YVAĮ 8-ojo paragrafo pirmosios dalies papildymas, numatantis išsiuntimą į koncentracijos stovyklą visam karo padėties laikotarpiui, Steigiamojo Seimo buvo priimtas 1920 m. spalio 13 d. Žr. YVAĮ 8§ pakeitimas ir papildymas // *VŽ*, 1920 10 22, Nr. 49/487.

dos teismuose, vėliau – Armijos (kariuomenės) ir karo lauko teismuose⁵⁷. YVAĮ taip pat įteisino mirties bausmės skyrimą karo padėties metu. Ši speciali nuostata atsirado ir 1920 m. Laikinojoje Konstitucijoje⁵⁸, o vėliau mirties bausmės taikymo įstatyminis reglamentavimas dar labiau išsiplėtė⁵⁹. Karo padėtis turėjo tiesioginę bei netiesioginę įtaką kitiems vienaip ar kitaip konstitucines piliečių teises apribojantiems įstatymams atsirasti bei jų pobūdžiui. Tiesiogiai jis darė įtaką sekvestro įstatymams, baudžiamojo statuto, baudžiamojo proceso įstatymo papildymams⁶⁰. Kadangi trečiojo dešimtmečio pirmojoje pusėje karo padėtis veikė ne visose valstybės dalyse, o valdantieji sluoksniai bent jau oficialiai žadėjo ilgai jos apskritai atsisakyti, iškilo būtinybė kompensuoti tam tikrų visuomenės kontrolės priemonių stoką. Todėl 1924–1925 m. Seime priimti atitinkami spaudos, susirinkimų ir kitų įstatymų papildymai, sustiprintos apsaugos įstatymas.

1920 m. pradžioje, Lietuvos padėčiai sąlygiškai stabilizavusis, Vyriausybė ėmė rengtis Steigiamojo Seimo rinkimams. Dėl to imta svarstyti karo padėties panaikinimo klausimą – tai turėjo suteikti galimybes vykti demokratinei, karo meto priemonių nevaržomai rinkimų kampanijai. Istorikas Sigitas Jagelevičius pastebėjo, jog šio sumanymo atsisakyti ministrų kabineto neprivertė net staiga susikomplicavusi vidaus situacija – 1920 m. vasario 22 d. įvykęs Panemunės įgulos kareivių maištas⁶¹. Kovo 1 d. Prezidentas pasirašė karo padėties atskirose Lietuvos dalyse atšaukimo aktą. Nepaprastoji padėtis liko Kaune, daugelyje valsčių, besiribojančių su demarkacine linija, kariuomenėje, geležinkelių zonoje. Nenustoję veikti kariniai teismai, karo cenzūra, tačiau įsakyme nurodyta karinei administracijai nedaryti kliūčių rinkimų kampanijai⁶². Tokia padėtis truko iki 1920 m. liepos 23 d., kai Steigiamasis Seimas specialiu įstatymu vėl įvedė karo

⁵⁷ Plačiau žr. J. Matulevičius, Ypatingoji padėtis Lietuvoje // *Kariuomenės teismas 1919–1929*, p. 67–72; M. Apanavičius, Kariniai teismai 1926–1940 metais // *Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos*, p. 240–245.

⁵⁸ 1920 06 10 Laikinoji Lietuvos valstybės konstitucija // M. Maksimaitis, *Lietuvos konstitucijų istorija*, p. 335.

⁵⁹ Plačiau žr. E. Vimeris, Mirties bausmė // *Kariuomenės teismas*, p. 33–50; M. Maksimaitis, Administracinių ir teisminių priemonių taikymas slopinant revoliucinį judėjimą Lietuvoje 1919–1926 m. // *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, t.1, Vilnius, 1963, p. 49–62; V. Andriulis, *Mirties bausmė Lietuvoje 1918–1940 // Pozicija*, 1997, nr.2. p. 10–12; S. Vansevičius, Baudžiamosios teisės šaltiniai 1919–1940 metais // *Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos*, p. 212–217.

⁶⁰ J. Matulevičius, Ypatingoji padėtis Lietuvoje // *Kariuomenės teismas*, p. 68–72.

⁶¹ S. Jagelevičius. Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas, *Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940)*, p. 170.

⁶² Įsakymas karo stovui panaikinti // *VŽ*, 1920 03 04, Nr. 20/255.

padėtį⁶³. Ši žingsnį žengti paskatino suaktyvėjusi bolševikų bei prolenkiškų elementų veikla, taip pat padidėjęs išorinis pavojus dėl Lenkijos ir Sovietų Rusijos karo veiksmų⁶⁴. Dar anksčiau, liepos 13 d., karo padėtis įvesta Vilniaus krašte, Sovietų Rusijos perduotame Lietuvai pagal taikos sutartį. Anuometinis Lietuvos kariuomenės teisininkas kpt. J. Matulevičius straipsnyje, skirtame nepaprastosios padėties raidai 1919–1929 m., pastebėjo, jog Vilniaus krašte karo padėtis buvo įvesta⁶⁵ nesilaikant Laikinojoje Konstitucijoje nustatytos tvarkos, nes jį įvedė Ministrų kabinetas be Seimo patvirtinimo⁶⁶.

Karo padėties režimas sušvelnintas 1922 m. rugpjūčio 17 d., kai nepaprastoji padėtis išliko tik sostinėje, palei demarkacinę liniją ir geležinkelių zonoje visoje respublikoje⁶⁷. 1924–1925 m. Antrajame Seime pradėjus svarstyti karo padėties panaikinimo klausimą, krikščionių demokratų blokas, turėdamas balsų daugumą, priėmė „Sustiprintos apsaugos įstatymą“⁶⁸. Ši nepaprastosios padėties forma ne daug kuo skyrėsi nuo karo padėties, nes čia visuomenės kontrolės funkcijos buvo suteiktos vidaus reikalų ministrui ir jam pavaldiems apskričių viršininkams. Esminis skirtumas – specifinės karo komendantų teisės, susijusios su kariuomenės aprūpinimu karo metu (sekvestras, rekvizicijos, produktų transportavimo, gamybos bei prekybos suvaržymai ir pan.). Tik karo komendantai galėjo siųsti asmenis į koncentracijos stovyklą (nors nuo 1923 m. tokia įstaiga Lietuvoje nebeveikė) bei tremti į konkrečias, savo nuožiūra parinktas vietas. Tuo tarpu „Sustiprintos apsaugos įstatymas“ leido perkeliams asmenims pasirinkti tremties vietą⁶⁹. Minėtas įstatymas apskrities viršininkams taip pat suteikė teisę sustabdyti sąjungų, draugijų, bendrovių veiklą. Vis dėl to karo padėtis nustatė daugiau ir rimtesnių apribojimų, todėl laikytas griežčiausia nepaprastosios padėties forma. Opozicijos pastangos 1925 m. priimti karo padėties panaikinimo įstatymą liko bevaisės: krikščionių demokratų blokas, turėdamas persvarą, sugebėjo sulaukyti jo pasirodymą, gražindamas papildomoms redakcijoms į Teisių komisiją. Kitaip aplinkybės susiklostė po Trečiojo Seimo rinkimų, kai Vyriausybę sudarė valstie-

⁶³ Įstatymas karo stoviui įvesti // *VŽ*, 1920 07 23, Nr. 41/430.

⁶⁴ K. Grinius, Steigiamojo seimo metai // *Aidai*, 1970, nr.5, p. 204; V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, p. 288–300; A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, p.162–163.

⁶⁵ Lietuvos vyriausybės įsakymas, *LVŽ*, 1920 07 17, Nr. 40/418.

⁶⁶ J. Matulevičius, Ypatingoji padėtis Lietuvoje // *Kariuomenės teismas*, p. 57.

⁶⁷ Įstatymo karo stoviui įvesti pakeitimas // *VŽ*, 1922 09 08, Nr. 105/823.

⁶⁸ Sustiprintos apsaugos įstatymas // *VŽ*, 1925 06 13, Nr. 194/1318.

⁶⁹ J. Matulevičius, Ypatingoji padėtis Lietuvoje // *Kariuomenės teismas*, p. 60.

čių liaudinių, socialdemokratų ir tautinių mažumų koalicija. Vienas svarbiausių naujosios valdžios priešrinkiminių šūkių buvo „krikščionių diktatūros“ padarinių likvidavimas, valstybės demokratizacija. Todėl jau 1926 m. liepos 2 d. paskelbta apie karo padėties panaikinimą visoje respublikoje, išskyrus 1 km. juostą išilgai demarkacinės linijos⁷⁰. Tokia padėtis truko trumpiau nei pusmetį, iki 1926 m. gruodžio pabaigos, kai karo padėtį paskelbė perversmą įvykdžiusios jėgos⁷¹. Šį kartą karo padėtis buvo įvesta pažeidžiant 1922 m. Konstitucijoje nustatytą tvarką – jį paskelbė perversmininkų iškeltas Prezidentas Antanas Smetona naujojo Ministro Pirmininko Augustino Voldemaro siūlymu, tačiau be Seimo, kuriame jo politiniai priešininkai turėjo daugumą, pritarimo⁷². Įdomu tai, jog gruodžio 17 d. naktį išplatintose perversmininkų proklamacijose buvo nurodoma, kad Kauno mieste skelbiama apgulos padėtis, o likusioje valstybės dalyje – karo padėtis⁷³. Minėtas kariuomenės teisininkas kpt. Matulevičius čia vėl pastebėjo teisinę koliziją: mat tokia nepaprastosios padėties forma, kaip apgulos padėtis, Lietuvoje nebuvo numatyta. Ją tikriausiai iš carinės Rusijos karo teisės knygų „pasiscolino“ prieškarinius metus menantys vyresnieji karininkai. Tačiau šis sprendimas jokių pasekmių neturėjo, nes klaida greitai pastebėta ir ištaisyta⁷⁴.

Po perversmo įvesta griežčiausios formos karo padėtis egzistavo labai ilgai – iki 1938 m. pabaigos, kuomet Vokietijos spaudžiama Lietuvos Vyriausybė turėjo jį atšaukti⁷⁵. Tačiau laisvesnės atmosferos visuomenė pajusti nespėjo: neilgai trukus, 1939 m. pradžioje, įvesta kita nepaprastosios padėties forma – sustiprinta apsauga, veikusi iki sovietinės okupacijos 1940 m.

Karo padėtis Lietuvos valstybingumo pradžioje atsirado dėl objektyvių priežasčių: išorinių jėgų agresijos, priešiškų visuomenės sluoksnių aktyvios veiklos. Visos šios nepaprastosios padėties formos teikiamos priemonės turėjo nemažai reikšmės išsaugant ir įtvirtinant valstybingumą, ypač likviduojant užsienio jėgų organizuotus vidinius neramumus pirmaisiais nepriklausomybės metais. Tačiau tuo pat metu išryškėjo ir neigiamos šio reiškinio pusės: karo komendantų savivalė, neteisminis susidorojimas su atsitiktiniais asmenimis ir pan. Ilgainiui valdantiejiems sluoksniams karo padėtis tapo veikiau visuomenės kontrolės nei valstybės gynybos nuo kaimyninių šalių priemone. Ši tendencija ypač būdinga

70 Karo stovio panaikinimo įstatymas // *VŽ*, 1926 07 02, Nr. 242/1582.

71 Karo stovio įvedimo aktai // *VŽ*, 1926 12 20, Nr. 242/158.

72 J. Bulavas, *Rinkimi ir „tautos atstovavimas“ buržuazinėje Lietuvoje*, p. 88.

73 1926 m. gruodžio 17 d. perversmininkų atsišaukimas // G. Ilgūnas, *Kazys Grinius*, p. 335.

74 J. Matulevičius, *Ypatingoji padėtis Lietuvoje // Kariuomenės teismas*, p. 53.

75 Plačiau žr. J. Vaičėnionis, *Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927–1940)*, p. 86–90.

Smetonos režimo laikotarpiui, kada kariuomenė tapo svarbiausia jo autoritarinės valdžios atrama.

2. Karo padėties klausimas Steigiamajame Seime

2.1. Idealistinė demokratija ar valstybės saugumas: opozicijos karo padėčiai formavimasis

1920 m. gegužės 15 d. į pirmąjį posėdį susirinko tiesiogiai, visuotinai, slapta išrinktas 112 narių Steigiamasis Seimas. Tai buvo pirmieji tikrai demokratiniai rinkimai Lietuvos istorijoje. Šis Seimas turėjo baigti svarbiausiąjį valstybės kūrimo ir įtvirtinimo etapą – priimti Konstituciją, padėti būtiniausius valstybės politinės, socialinės ir ekonominės raidos pagrindus⁷⁶. Steigiamojo Seimo darbų pradžia buvo kupina idealizmo, siekių įgyvendinti carinės priespaudos ir tautinio sąjūdžio metais brandintus demokratinės valstybės, visuomenės siekius⁷⁷. Laisvės, pacifizmo ir demokratijos idėjomis pokarinėje Europoje gyveno daugelis kraštų⁷⁸. Tokiu, pasak istoriko ir politologo Česlovo Laurinavičiaus, fetišizuotu tikėjimu demokratija ir rėmėsi visi tuo metu sparčiai plitę seimokratiniai režimai⁷⁹. Tų laikų dvasią, žvelgdamas iš dešimtmečio perspektyvos, vienas anuometinių krikščionių demokratų veikėjų Juozas Purickis apibūdino taip: „Visą išganyką kiekvienas matė tik demokratijoje. Demokratija buvo alfa ir omega St. Seimo politinės išminties. Demokratija buvo tarsi šventa dvasia, kuri turėjo apšviesti minias politinė išmintimi ir suteikti joms politinio neklaidingumo dovaną. Ir nenuostabu, kad taip buvo. Nusimetusi ilgų amžių pančius, nusimetusi rusų valdininkų ir sulenkėjusių dvarininkų jungą, tauta veržte veržėsi prie laisvės, kaip sustingęs, peršalęs žmogus prie ugnies“⁸⁰.

Tačiau palyginti greitai valstybinio gyvenimo pradžios euforija ėmė blėsti: susidurta su naujais iššūkiais, vertusiais rinktis arba laviruoti tarp idealizmo ir

⁷⁶ V. Vaitiekūnas, Lietuvos suverenumas Steigiamajame seime // *Aidai*, 1970, Nr. 10, p.456–461; Z. Ivinskis, Lietuvos Steigiamasis seimas // *Į laisvę*, 1970 Nr. 50, p. 3; P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t.2, p. 675–680.

⁷⁷ Apie tarpukario Lietuvos partijų, politinio ir kultūrinio elito demokratijos sampratą plačiau žr. S. Šiliauskas, *Demokratijos refleksija Lietuvos politinėje mintyje (1918–1940)*, Klaipėda, 2002.

⁷⁸ M. Rémeris, *Konstitucinės teisės paskaitos* / fotografuot. leid./ Vilnius, 1990, p. 142.

⁷⁹ Č. Laurinavičius, Geopolitikos ir demokratijos dilema: Moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis seimas // *1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės*, p. 34.

⁸⁰ J. Purickis, Seimų laikai // *Pirmas nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis 1918–1928*, p. 113.

pragmatiškojo realizmo. Lietuvoje jau pirmaisiais Steigiamojo Seimo darbo metais išryškėjo aiški takoskyra tarp požiūrių į idealistinės demokratijos skelbiamų plačių pilietinių laisvių ir teisių institucionalizavimo valstybėje klausimą. Susiformavo tarsi du blokai⁸¹, arba pozicija ir opozicija, kurių įtaka Steigiamojo ir vėlesnių seimų laikotarpiu buvo nevienoda, tačiau kurie turėjo pakankamai aiškias ir daugeliu atvejų nesuderinamas nuomones pilietinių teisių ir laisvių plėtotės bei jų varžančių priemonių (karo padėties ir kai kurių kontraversišku įstatymu) atžvilgiu. Pirmąją grupę Steigiamojo Seimo laikotarpiu labiausiai ir ryškiausiai reprezentavo stipriausia opozicinė frakcija – Lietuvos socialdemokratai (LSDP), rinkimuose gavę 12 vietų. Jie per visą seimokratijos laikotarpį išliko nuosekliausiai, bet drauge radikaliausiai ir beatodairiškiausiai „pilnutinės demokratijos idealus“ gynusia politine jėga⁸². Paramos savo siekiams LSDP dažnai rasdavo tarp Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų demokratų (abi srovės turėjo 28 mandatus), nepartinių, tautinių mažumų atstovų. Antrąją stovyklą sudarė dešiniąjį politinio spektro sparną užėmęs trilypio pavidalo Krikščionių demokratų blokas, jungiantis Lietuvos krikščionių demokratų partiją (LKDP), Darbo federaciją ir Ūkininkų sąjungą. Tai buvo gausiausia – 59 narių frakcija, turėjusi didžiausią įtaką politiniams sprendimams. Šios dvasininkijos vadovaujamos ir Bažnyčios stipriai remiamos politinės jėgos požiūris į idealistinę, plačios demokratijos sampratą buvo gerokai konservatyvesnis. Krikščionių demokratų frakcija, nors ir pripažindama demokratijos svarbą, nestokojo kritiško požiūrio jos atžvilgiu, gynė valstybės teisę išorinės ar vidinės grėsmės akivaizdoje apriboti pilietines laisves. Pirmaisiais Lietuvos valstybingumo metais, susidarius krizinėms situacijoms, tokią poziciją šalies saugumo vardan paremdavo ir kitos Steigiamojo Seimo frakcijos, visų pirma koalicijos partneriai – valstiečiai ir liaudininkai.

Socialdemokratai aiškiai ir griežtą laikyseną prieš karo padėtį užėmė gerokai anksčiau nei pateko į Steigiamąjį Seimą. Apskritai nuo pat Lietuvos tarybos laikų kairieji mėgo ryžtingai pareikšti savo skirtingą nuomonę, karštai oponuoti dešiniams, kaltindami juos „klerikaliniu reakcingumu“ ar monarchistinėmis simpatijomis. LSDP demokratinius šūkius siedavo su internacionalizmu bei radikalia marksistine socialine programa. Šių idėjų junginys atspindėjo savitą ir, žvelgiant į tuometinio gyvenimo kontekstą, labai kontraversišką požiūrį į Lie-

⁸¹ Apie pagrindines Lietuvos partijas, jų programas, dalyvavimą Steigiamojo Seimo darbe žr. V. Pavilonis, Antiliaudinė valdančiųjų politinio viešpatavimo ideologija ir jos pasireiškimas Lietuvos valstybės mechanizmo veikloje (buržuaziniu demokratinio laikotarpiu) // *Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai*, (konferencijos medžiaga), Vilnius, 1976, p. 23–62; A. Jakubčionis, Politinės partijos Steigiamojo seimo rinkimuose, 1920–1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai, aplinkybės, p. 15–24.

⁸² J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratai kovoje dėl krašto nepriklausomybės*, p. 130–131.

tuvos valstybę. Todėl LSDP sulaukdavo valdančiosios daugumos priekaištų ir kaltinimų dėl „bolševikinio“ pobūdžio kalbų ir veiklos, kurios, kritikų nuomone, labiau padeda ne valstybei, bet jos priešams, siekiantiems destabilizuoti padėti.

Nors socialdemokratai viešai ir smerkė rusiškąjį bolševizmą, smurtinę proletariato diktatūrą⁸³, Rusijos imperialistinius siekius bei aiškiai pasisakė už Lietuvos nepriklausomybę, tačiau į savo valstybę jie vis dėlto žvelgė marksistų akimis. Tai jų poziciją darė labai dviprasmišką. Pavyzdžiu, L. Želigovskio karinės akcijos metu 1920 m. LSDP spauda⁸⁴ ir partijos Centro komitetas ragino Lietuvos darbininkiją stoti savanoriais į kariuomenę ir visomis išgalėmis ginti Lietuvą, kartu nepamirštant, „kad ir sava klerikalė – buržuazinė valdžia ir visuomenė – buvo, yra ir bus darbininkų priešas, kad tik didelis pavojus verčia tą priešą laikinai taikytis ir gretimai eiti“⁸⁵.

Skandalingai pirmaisiais priešų spaudžiamos valstybės gyvavimo metais Steigiamajame Seime skambėdavo kai kurių socialdemokratų frakcijos atstovų kalbos apie Lietuvos kariuomenę, raginimai ją mažinti. Pavyzdžiui, Kazimieras Venclauskis⁸⁶ 1921 m. pradžioje Šaulių sąjungą nesivaržydamas vadino pakilusia virš kariuomenės „baltąja gvardija“, skirta streikams malšinti⁸⁷. O 1922 m. vasario mėnesį, svarstant karo mokyklos projektą, vienas minėtos frakcijos lyderių prof. Vincas Čepinskis⁸⁸ piktinosi valstybės militarizacija. „Pas mus kai kurie mano, kad nėra militarizmo“, – teigė jis, – „daugelis karininkų, daugelis uniformuotų žmonių gatvėse dar nereiškia, kad pas mus viešpatauja militarizmas. Bet aš turiu pasakyti, kad visų tų išorinė išvaizda ir, kas svarbiausia, jų elgesys aiškiai rodo, kad pas mus yra militarizmas ir militarizmas blogiausios rūšies, nes viskas, kas pas mus daroma, sulig kurpaliu ne Vakarų Europos [...], bet sulig reakcinės Rusijos kurpaliu“⁸⁹. Svarstant Konstitucijos dalį, skirtą valstybės gynybai, socialdemokratai pasisakė už kariuomenės organizavimą milicijos pagrindu⁹⁰. Tokią poziciją rėmė ir savo kalboje labai aiškiai argumentavo nepartinis Jurgis Žitinevičius: „Mes žinome, kiek toji armija kaštuoja, ir argi galima bus ateityje

⁸³ Į mūsų skaitytojus // *Socialdemokratas*, 1919 09 11, p. 1; Bolševikų okupacijos pasekmės // *Socialdemokratas*, 1920 07 29, p.1; Teisybė apie Rusus // *Socialdemokratas*, 1920 09 09, p.2.

⁸⁴ Atmušti juos! // *Socialdemokratas*, 1922 10 21, p.1.

⁸⁵ LSD Partijos Centro komitetas gynimosi reikalu // *Socialdemokratas*, 1920 10 28, p.1.

⁸⁶ Apie K. Venclauskį žr. *Kazimieras Venclauskis*, Šiauliai, 2000.

⁸⁷ *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 04 20, 82 pos., p. 22.

⁸⁸ Apie V. Čepinskį žr. Z. Mačionis, J. Čepinskis, *Profesorius Vincas Čepinskis*, Vilnius, 1992.

⁸⁹ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 02 03, 167 pos., p. 12.

⁹⁰ Ten pat, 1922 04 10, 196 pos., p. 111–112.

visą laiką laikyti tokią armiją, kaip ligi šiol turime, aš manau, kad armijos laikymas kenkia labai krašto atstatymui“. Jo teigimu, „laikymas nuolatinės didelės armijos tai yra noras turėt visuomet parengtą grūmojamąjį kumštį, ir toks militarizmas politiniu atžvilgiu yra nuolatinis pavojus. Dėl to ir reiktų atsisakyti nuo to pavojaus ir sutvarkyti ginkluotąsias pajėgas milicijos pagrindais“⁹¹.

Socialdemokratai nuolatos aršiai puolė valdančiąją daugumą, nepraleisdami nė menkiausios galimybės jai įgelti, kaltino diktatūriniais užmojais, teroru ir savivale. Savo spaudoje dažnai nepaisydami sudėtingos valstybės tarptautinės ir vidinės padėties kairieji beatodairiškai kritikavo ir smerkė visas Vyriausybės taikomas karo padėties priemonės, kėlė didžiausią triukšmą dėl kone kiekvieno tariamo ar net tikro vietinio bolševiko arešto, globojo už antivalstybinę veiklą nuteistus politinius kalinius⁹². Tą patį darė ir jų atstovai iš Steigiamojo Seimo tribūnos. Pavyzdžiui, prof. Vincas Čepinskis karo teismus viešai įvertino taip: „Ypatingi karo teismai ir karo metu nieko nepadeda kovojant su žvėriškumu. Juk tie lauko teismai tai nėra teismai, o yra tam tikros organizacijos, kad be teismo nužudytų žmogų, ar ką kitą padarytų, o po to uždėtų teismo antspaudą“⁹³. Socialdemokratai taip pat mėgo prikaišioti dėl karo padėčiai skiriamų lėšų, kurios, anot jų, galėtų būti panaudojamos kultūros reikalams⁹⁴.

Ne tik vieši kai kurių LSDP frakcijos atstovų veiksmai bei pasisakymai, bet ir atkakli labai abejotinos reputacijos „darbininkijos atstovų“ gynyba, ž gana stipriai kompromitavo šią politinę srovę. Mat neretai atsitikdavo taip, kad LSDP frakcijai pateikus interpeliaciją ar paklausimą dėl įvykusių neva nekaltų asmenų areštų, VRM ir KAM atstovai sugebėdavo pagrįsti savo veiksmų teisėtumą, įrodydami suimtųjų neginčijamus ryšius su LKP⁹⁵. Krikščioniškųjų frakcijų nariai kartais labai sėkmingai ir argumentuotai atremdavo įsikarščiavusių socialdemokratų atakas dėl įvykusių areštų ar teisėsaugos institucijų veiksmų.

Per Steigiamojo Seimo metus socialdemokratai inicijavo, berods, 6 didesnio atgarsio sulaukusias interpeliacijas, susijusias su karo padėties keliamais suvaržymais, įtariamų antivalstybine veikla areštais bei tardymo metu naudota fizine

⁹¹ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 04 10, 196 pos., p. 115.

⁹² Žr. Amnestijos politikiniams // *Socialdemokratas*, 1920 05 21, p.1; Neatsakomingi // *Socialdemokratas*, 1920 09 16, p.1–2; K.V. [K. Venclauskis] Kaliniai negauna laikraščių, knygų // *Socialdemokratas*, 1921 02 17, p. 3; Mėrūnas, Areštai // *Socialdemokratas*, 1922 05 11, p. 2; K. Venclauskis, Kauno kalėjime // *Socialdemokratas*, 1922 08 10, p.2.

⁹³ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 04 05, 193 pos., Kaunas, 1922, p. 39.

⁹⁴ *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 06 08, 102 pos., Kaunas, 1922, p. 26.

⁹⁵ Žr. *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 05 24, 95 pos., Kaunas, 1922, p. 64; *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 05, 219, pos., p.8; *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 08 5, 243, pos., p. 114–115.

prievarta. Be to, atskiri šios frakcijos nariai dar pateikė mažiausiai 4 paklausimus, tiesiogiai susijusius su minėtomis problemomis. Vieną interpeliaciją dėl karo padėties ir cenzūros Vyriausybei pateikė socialistų liaudinių demokratų atstovai. Taigi šioje srityje socialdemokratai absoliučiai pirmavo Seimo statute numatytais priemonėmis kovodami su krikščionių demokratų bloku. Apskritai dažnos ir kategoriškos socialdemokratų interpeliacijos erzino valdančiąją daugumą. Tai išryškėjo jau pačioje Steigiamojo Seimo veiklos pradžioje. 1920 m. birželį krikščionių demokratų atstovas Vytautas Bičiūnas šios partijos laikraštyje *Laisvė* piktinosi: „Manding, valstybiniai nusistačiusi visuomenė turėtų užklausti seimo daugumos: ar ilgai tęsis panašūs pasityčiojimai iš Lietuvos? Ar ilgai dar bus leista seime [...] spjaudyti veidan paeiliui kiekvienam vyriausybės atstovui, nepajėgiant išrodyti bent kokios kaltės ir ar galės egzistuoti Lietuvoj bent kokia žmoniškoji valdžia, jeigu ir ateityje kiekviename posėdyje Seimas priiminės vis naujas interpeliacijas“⁹⁶.

1921 m. gegužės 24 d., po kelių nepriimtų LSDP frakcijos interpeliacijų, pratešdamas praėjusių posėdžių be galo aštrias diskusijas, krikščionių demokratų lyderis Mykolas Krupavičius pasakė turbūt vieną iš labiausiai socialdemokratų triuškinančių kalbų per visą Steigiamojo Seimo laikotarpį. Piktindamasis, jog, patyrę eilinę nesėkmę savo puolimo metu, socialdemokratai pasitraukė iš Seimo komisijų, Krupavičius konstatavo, kad „[...] visą laiką socialdemokratų darbuotojai reiškė vieną dalyką – užtarimą ir saugojimą bolševikų agentų ir bolševikų tarnų“⁹⁷. Atskleisdamas visą savo iškalbą toliau jis dėstė: „Aš darau išvadas iš faktų, kuriuos paskelbiau. Bolševikai, kaip mes gerai žinome, nori mus prievarta, teroru prijungti Rusijai tokiomis pat teisėmis, kaip esam buvę iš caro laikais. Mes eidami mūsų visuomenės reikalavimais, stojome į griežtą kovą su jais, tuo tarpu kai kita visuomenės dalis būtent socialdemokratai, daro antraip – stengiasi juos užstoti, išteisinti ir tokiu būdu padėti jiems dirbti. Bolševikai stovi už jūsų, ponai socialdemokratai pečių ir turėdami Seimo 14 žmonių užtarytojais, drąsiai eina prie savo griovimo darbo, drąsiau ima verst mūsų nepriklausomybę, drąsiau rengiasi liet mūsų kraują tik dėl to, kad turi socialdemokratuose užtarėjų, bet ar jūs suprasit, kad jūs tuo pačiu rengiat didelę nelaimę Lietuvai? Jūs slėpdami tuos tamsius elementus už savo pečių, turėsit nešt ir atsakomybę už tą didelę nelaimę, kuri dėl to gali ištikt Lietuvą! Man rodos, socialdemokratams vis dėl to reikėjo pažiūrėt į savo sąžinę, jeigu ten yra tautinės sąžinės, pasilikęs bent

⁹⁶ V. Bičiūnas, Interpeliacijų interpeliacija // *Laisvė*, 1920 06 20, p.1.

⁹⁷ *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 05 24, 95 pos., Kaunas, 1922, p. 64.

trupučiukas...“⁹⁸

Tai, jog trečiojo dešimtmečio pradžioje LKP aktyviai veikė vykdydama nurodymus iš Maskvos, Steigiamojo Seimo nariams posėdžių metu ne kartą tvirtindavo atsakingi KAM ir VRM pareigūnai, apie tai nemažai informacijos turėjo Lietuvos slaptosios tarnybos⁹⁹, galiausiai be galo atvirų, tiesiog akis badančių straipsnių šia tema netrūko ir spaudoje¹⁰⁰.

LSDP neaiškius ryšius su LKP pasmerkdavo net Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų atstovai, kurie paprastai linko su jais solidarizuotis demokratijos ir socialinio teisingumo gynimo vardan. Štai po audringų kelių interpeliacijų svarstymų 1921 m. gegužės pabaigoje Steigiamajame Seime Valstiečių sąjungos laikraštis *Lietuvos ūkininkas* apie socialdemokratų rašė: „Mes tai galime išaiškinti tiktai kaipo tam tikra aiškėjančia socialdemokratų kryptimi – vytis bolševikus, supilant į savą varžą tuos gaivalus, kurie bolševikija ir taikintis prie jų. Kitaip nebūtų galima suprasti socialdemokrato Venclauskio šaukimo kalbant Seime žemės klausimu ir Rotušės salėje (Kaune) mitinge dėl įvedimo Lietuvoj tarybų valdžios (suprask bolševikų valdžios). Mūsų socialdemokratai dabar yra tokioj padėty, kad nuo vienu pabėgę (senų socialdemokratų, prie kurių nelimpa bolševikų mikrobai), kitų nepaviję (bolševikų) [...] Jie bijodami likti generolu be armijos pataikauja bolševikams, lenda į bolševikų profesinės sąjungos iš kur juos bolševikai veja, neatsižiūrint į tai, kad patys socialdemokratai viešai išaina su bolševikų programa¹⁰¹“.

Valdančiosios daugumos atstovai piktinosi socialdemokratų nuolatiniais bandymais diskredituoti Lietuvos saugumo tarnybas, jų viešu tapatinimu su carinės Rusijos „Ochranka“ ir žandarmerija. „Čia ne rusų žvalgyba“, – viename posėdyje atkirto kairiesiems M. Krupavičius. „Jei norit kariaut su rusų žvalgyba tai eikit į Maskvą, pas mus jos nėra. Mūsų žvalgyba tarnauja Lietuvos demokratinei respublikai. Kokie buvo rusų žvalgybos tikslai visiems aišku. Jie ėjo prieš mūsų politinius ir tautinius reikalus ir mes turėjome su rusų žvalgyba kovoti. O

⁹⁸ Ten pat, p. 65.

⁹⁹ A. Anušauskas, *Lietuvos slaptosios tarnybos 1918–1940 m.*, Vilnius, 1993, p. 49.

¹⁰⁰ S [Stasys] Kairys, Iš kelionės išpūdžių // *Lietuva*, 1920 01 09, p. 2; Paliūnas. Vidaus reikalai // *Laisvė*, 1920 11 19, p. 1; Provokacija ar neišmanymas // *Lietuva*, 1921 04 12, p. 1; Mot. Kelm. Bolševikų darbuotė // *Laisvė*, 1921 05 22, p. 2–3; Mot. Kelm. Bolševikų darbuotė Lietuvoj. Tarybų Rusų atstovybė // *Laisvė*, 1921 06 19, p. 2; Iš bolševikų darbuotės, *Lietuva* // 1921 07 26, p. 1; Kazimieras Skiautis, Lietuvos darbininkų profesinės sąjungos ar Rusijos šnipai? // *Laisvė*, 1922 09 21, p. 2; Dabartinė komunistų taktika // *Laisvė*, 1922 10 03, p. 1.

¹⁰¹ Bl. Bl. Keletas žodžių apie krikščionis demokratų ir socialdemokratų // *Lietuvos ūkininkas*, 1921 06 02–08, p. 2.

dabartinė mūsų žvalgyba stovi mūsų politinio gyvenimo^{102c}.

LSDP laikysena, rengiant ir priimant nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstituciją¹⁰³, taip pat leido oponentams kalbėti apie savotišką šios partijos veikėjų nihilizmą bei nesugebėjimą rasti kompromiso, sprendžiant svarbiausius valstybės gyvenimo klausimus.

Visa tai suteikdavo progą dešiniesiems socialdemokratams sieti su komunistais, siekiančiais Lietuvos užgrobimo¹⁰⁴. Žinoma, tokie kategoriški kaltinimai dažniausiai išsprūsdavo karštų diskusijų metu, priešrinkiminėse kovose. LSDP autoritetą kėlė tik senieji jos nariai – žymūs tautinio atgimimo veikėjai. Tai, jog Rusijos bolševikų sukompromituotas marksizmas labai pakenkė Lietuvos socialistinės pakraipos politinėms srovėms, socialdemokratai puikiai suprato. Tai jie ne kartą pabrėžė savo spaudoje. „[...] Rusų komunistai mėgino socializmą vykdyti durtuvo jėga, ir už tuos mėginimus dabar labai brangiai turi atsimokėti Lietuvos darbininkai. Bolševikai laikinai išardė mūsų eiles, apardė organizacijas. Skriaudas padarę mūsų kraštui jie davė progos visiems darbininkų priešams Lietuvoje primesti bolševizmą kiekvienam darbininkų reikalų kovotojui ir jį žlugdyti. Visas reakcijos malūnas [...] sukosi pastaruoju metu bolševikų varomu vandeniu“, – taip Sovietų Rusijos invazijos pasekmes Lietuvos kairiesiems 1919 m. pabaigoje apibūdino *Socialdemokratas*¹⁰⁵.

1920 m. pradžioje Vyriausybės nutarimą didžiojoje šalies dalyje atšaukti karo padėtį, kad būtų sudarytos palankios sąlygos rinkiminei agitacijai, socialdemokratai sutiko skeptiškai ir kone priešišškai. 1920 m. balandžio 24 d. pagrindinis šios partijos laikraštis šį sprendimą įvertino taip: „Šiandien karo padėtis yra panaikinta [...]. [Bet] karo cenzūra pasiliko ir jos pėdai vis dar galima aptikti laikraščių skiltyse, o ir šiaip karo padėties režimas keičiasi ir nyksta taip lėtai, kad kartais net nenumanu, kurian galan slenkame – ar pirmyn, ar atgal [...]. Karo padėties panaikinimą valdžia vilkino kiek tik galėjo. Įvairios baidyklės buvo traukiamos aikštėn, kad tik palaikyti komendantų režimą. [...] Pagaliau iš visų pusių spiriama ir grasinama valdžia turėjo karo padėtį panaikinti. [...] Panaikinti tai panaikino, bet dirbė karo padėties aparatas, įvairių rūšių ir ruožų komendan-

¹⁰² *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 05 24, 95 pos., Kaunas, 1922, p. 64.

¹⁰³ Plačiau žr. A. Žemaitytė–Veilantienė, Konstitucijos projekto komisijos nariai // *Mūsų konstitucionalizmo raida*, p.57–60; A. Kasperavičius, Antanas Tumėnas – konstitucijos rengimo komisijos pirmininkas // Ten pat p. 66–79; M. Maksimaitis, *Lietuvos konstitucijų istorija*, p. 120–121.

¹⁰⁴ V. Bičiūnas, Apie socialdemokratams // *Laisvė*, 1920 05 09, p. 1.

¹⁰⁵ Į mūsų skaitytojus // *Socialdemokratas*, 1919 09 11, p. 1.

tūros liko savo vietose [...]“¹⁰⁶.

Karo padėtis bei jo palydovai – karo komendantai, milicija ir ypač žvalgyba – socialdemokratų retorikoje jau Steigiamojo Seimo laikais tapo „krikščionių režimo“ simboliu, įkūnijančiu prievartą, savivalę ir tikrosios demokratijos užgniaužimą. Šis motyvas bei klasinė oponentų kilmė per visą seimų laikotarpį buvo pagrindinis LSDP ideologinės kovos ginklas. Nors juo, žvelgiant į to meto sąlygas, galbūt ir piktnaudžiauta, bet reikia pripažinti, jog tokia, sakytume, socialinė kritika turėjo ir nemažai teigiamų bruožų. Karo padėties metu taikytos policinės valdymo priemonės, pilietinių teisių ignoravimas, didelės karo komendantų galios neišvengiamai sukurdavo nepageidautinų, visuomenę piktinančių reiškinių. Kad pirmaisiais nepriklausomybės metais nusikalstamos valdžios savivalės atvejų pasitaikydavo ne taip jau retai, rodo ir oficiali informacija. Pavyzdžiui, Steigiamojo Seimo skundų komisijos duomenimis, per pirmuosius parlamento darbo metus (iki 1921 m. sausio) buvo gauti 324 skundai, iš kurių daugiausiai skūstasi Vidaus reikalų ministerija (VRM) ir Krašto apsaugos ministerija (KAM)¹⁰⁷. Iš 60 skundų, tekusių VRM, 38 skūstasi milicijos veiksmais, 17 apskričių viršininkais. Iš kiek daugiau nei 60 skundų, tekusių KAM, 37 reikštas nepasitenkinimas kariuomene ir žvalgyba, o 12 – karo komendantais. Pristatydamas ataskaitą, komisijos narys Valstiečių sąjungos atstovas Kazys Ralys pažymėjo: „Bet vieną reikia tik konstatuoti, kad pas mūsų komendantus yra tas pats paprotys, koks buvo prie vokiečių, būtent naudotis [...] savo neapibrėžta jėga ir nesiskaityti su niekuo“¹⁰⁸. Tų pačių 1921 m. pradžioje, svarstant VRM etatus, kairieji atstovai pažėrė kaltinimų ir kritikos laviną Lietuvos milicijai¹⁰⁹. Tada *Socialdemokratas* rašė: „Mūsų milicija savo daugumoje yra pilnai pasekusi caro policiją: yra paperkama per dažnai stveriasi mušimo, nesupranta, kas tai yra demokratinės respublikos tvarka, nemoka piliečiams apsaugoti pilietinių teisių. Ji pati dažnai daro netvarką. Laužo įstatymus ir vaduojasi ne įstatymais bet savo nuožiūra“¹¹⁰. Pagerinti padėtį galėjo tik viešumas, kontrolė, reformos. Tam kaip tik ir padėjo opozicijos išryškinamos valstybės negerovės, apie kurias spaudoje rašyta labai dažnai.

Taigi socialdemokratams buvo svarbiausia politinė jėga, be išlygų smerkusi

¹⁰⁶ Braidu kailinius išvertę // *Socialdemokratas*, 1920 04 24, p. 1

¹⁰⁷ *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 01 28, 58 pos., p. 564.

¹⁰⁸ Ten pat

¹⁰⁹ *Steigiamojo seimo darbai*, 1921 02 10, 61 pos., p. 618–625.

¹¹⁰ Seimo ginčai dėl milicijos // *Socialdemokratas*, 1921 02 17, p. 2.

ir kovojusi prieš karo padėtį bei jo sukurtą visuomenės kontrolės sistemą. Jų pastangos dažnai likdavo bevaisės: nė viena inicijuota interpeliacija nedavė siekiamų rezultatų. Visas jas sustabdė Krikščionių demokratų blokas, turėjęs balsų daugumą Steigiamajame Seime.

Kita politinė jėga, dažnai kritikavusi karo padėtį, buvo Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų demokratų frakcija. Tik jų pozicija (o kas ne mažiau svarbu – ir jos reiškimo būdas) buvo gerokai nuosaikesnis. Nors rinkimų į Steigiamąjį Seimą laikotarpiu šių glaudžiai susijusių partijų atstovai aukščiausiu idealu laikė laisvę ir demokratiją¹¹¹, tačiau įsijungusios į valstybinį darbą stengėsi įvertinti realias sąlygas ir grėsmes valstybei. Štai Valstiečių sąjungos narys, Ministras Pirmininkas Kazys Grinius, įtikintas krašto apsaugos ministro plk. Konstantino Žuko (taip pat artimo valstiečiams liaudininkams), pritarė karo padėties įvedimui 1920 m. liepos pabaigoje, nors šiam žingsniui ir priešinosi kiti kairieji, apeliuodami į liberalias Vyriausybės vadovo pažiūras¹¹². Valstiečių ir liaudininkų neigiama pozicija karo padėties atžvilgiu pradėta garsiau reikšti 1922 m. pradžioje, sugriuvus jų koalicijai su Krikščionių demokratų bloku¹¹³. Kaip tik po to ir buvo pateikta jų interpeliacija dėl karo padėties ir cenzūros.

Dešinieji aiškiausiai ir nuosekliausiai gynė specialių karo padėties priemonių svarbą valstybei, nuolat pabrėžė jai kylančius vidinius ir išorinius pavojus. Diskusijų metu krikščionių demokratų bloko atstovai pripažindavo, kad karo padėtis neigiamai veikia visuomenę, sudaro sąlygas savivalei, tačiau tiek Seimo tribūnoje, tiek spaudoje įrodinėjo, jog tai neišvengiama, būtina kaina, siekiant išsaugoti valstybingumą. Kartais tokie vieši pasvarstymai apie karo padėties negeroves būdavo dirbtini ir pakankamai abstraktūs. Pavyzdžiui, 1922 m. vasario 3 d. valdančiosios daugumos lyderis Krupavičius aiškino: „[...] dėl nenormalių gyvenimo sąlygų mums tenka laikyti karo padėtis. Karo padėtį kaip paprastai veikia ypatingi įstatymai, kurie teikia daug laisvės veikti atskiriems kariuomenės nariams. Svarbu, kad ta laisvė būtų vartojama ne sauvalingai, bet vien tik krašto gerovę ir laisvę turint prieš akis. Renkant tad žmones į atsakingas vietas, ypač esančias toliau nuo centrinės valdžios, kur negali būti nuolatinės kontrolės ir priežiūros [...] privalo būti renkami iš sąžiningiausių karių tarpo, kad savo taktu, švelnumu ir protingu elgimosi nesunkintų ir be to sunkią žmonėms karo našta,

¹¹¹ J. Žemdirbys, Ko reikalaus Valstiečių sąjunga Steigiamajame seime? // *Lietuvos ūkininkas*, 1919 12 07, p. 3 – 4; 1919 12 21, p.4; Lietuvos Valstiečių sąjungos kuopų atstovų suvažiavimo, įvykusio Kaune, vasario 15–16 d. 1920 m. protokolas // *Lietuvos ūkininkas*, 1920 02 22, p. 5.

¹¹² K. Grinius, Steigiamojo seimo metai // *Aidai*, 1970, nr. 5, p. 204.

¹¹³ Z. Butkus, Dr. K. Grinius, *Lietuvos respublikos ministrai pirmininkai*, p. 247–248.

bet savo elgimosi ją lengvintų ir žadintų piliečius dar prie didesnių aukų tėvynės laisvei ginti^{114c}.

Tačiau panašūs pasisakymai būdavo skirti daugiausiai tik pozityviai viešajai nuomonei formuoti. Steigiamojo Seimo darbo metai parodė, jog didžiausia Krikščionių demokratų frakcija nebuvo linkusi visiškai atsakyti karo padėties net tuomet, kai valstybės padėtis neatrodė labai sudėtinga. Tokia laikysena leido kairiesiems dar aktyviau kritikuoti bandymus koncentruoti valdžią ir kontroliuoti politinius procesus.

2.2. Steigiamojo Seimo diskusijos dėl karo padėties

Rinkimų kampanijos laikotarpiu karo padėtis Lietuvoje buvo beveik panaikinta, išskyrus atskiras vietas prie demarkacinės linijos. Bet susirinkusiam Steigiamajam Seimui gana greitai teko spręsti karo padėties grąžinimo klausimą. 1920 m. liepos pabaigoje užvirė karštos diskusijos dėl šios tuo metu labai aktualios problemos. Jos atskleidė svarbiausių Seimo frakcijų pozicijas, išryškino jas formuojančius motyvus, kurie daugeliu atvejų liko labai panašūs per visą seimų laikotarpį. Už būtinybę įvesti karo padėtį aiškiausiai pasisakė krikščionys demokratai, teigę, jog Lietuvoje gausu „antivalstybinių gaivalų“, kurie kelia šaliai rimtą grėsmę, todėl su jais būtina ryžtingai kovoti, pasitelkiant visas priemones, net ir tas, kurių įgyvendinimui tektų sustabdyti Konstitucijos garantuotas laisves¹¹⁵. Juos palaikė koalicijos partneriai – Valstiečių sąjungos ir Socialistų sąjungos atstovai, tad priimant įstatymą keblumų nekilo. 1920 m. liepos 23–ąją, karo padėties sugrąžinimo dieną, Krupavičius Seime taip aiškino šio žingsnio priežastis ir aplinkybes: „Pavojaus rimtumą mato šiandien visos Seimo frakcijos nuo dešiniausios ligi kairiausios ir dėl to mes šiandien rodome vieną bendro darbo pagrindą; tas pagrindas – tai tėvynės gynimas, bet suradę vieną tikslą, nesugebame surasti vienos priemonės tam tikslui pasiekti. Karo padėtis pati savaime nėra pageidaujama, ji daug blogybių neša, stabdo normalę gyvenimo eigą, slopina žmonių laisvę. Bet kuomet kūne atsiranda pavojinga liga, kurios negalima pagydyti homeopatijos būdais, chirurgas imasi peilio ir dažnai pavojų pašalina. Karo padėtis yra toks pat peilis^{116c}. LKDP lyderis įrodinėjo, jog nepaprastąją padėtį, esant reikalui, naudoja net demokra-

¹¹⁴ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 02 03, 170 pos., p. 45.

¹¹⁵ L. Kr. Dem. Bloko pareiškimas į ministrų pirmininko Dr. K. Griniaus deklaraciją // *Laisvė*, 1920 07 01, p. 1.

¹¹⁶ M. Krupavičiaus kalba pasakyta St. Seime liepos 23 d. karo stovio įvedimo reikalu // *Laisvė*, 1920 08 08, p. 1.

tiškiausios valstybės, kad valstybiškai mąstanti Lietuvos visuomenė pati nori didesnės tvarkos. „Kas [1919 m.] buvo arčiau valdžios, tas gerai žino“, – pasakojo Krupavičius, – „kad Vyriausybės durys neužsidarydavo nuo įvairių Lietuvos kampelių delegacijų, važiuosiu į Kauną su prašymais, kad besivėluojanti vyriausybė kuo greičiau įvestų karo stovį. Nesant dar bendrų instrukcijų, Marijampolės komendantui jį įvedus, savo iniciatyva, gyventojai jį iš dėkingumo gėlėmis apibarstė ir jo vardą ligšiol su pagarba mini¹¹⁷“. Jis pateikė aiškius, bet gal ir kiek perdėtus motyvus, dėl kurių būtina įvesti karo padėtį: „Kuomet aplink mus siuva visur mūsų priešininkai, kuomet visur pilna valstybės išdavikų, kuomet pradėjo visti plėšikų gaujos, kuomet politinės atmainos pakrypo ne mūsų naudon ir mūsų valstybinį gyvenimą dar labiau ap sunkino, supainiojimo – vienais žodžiais nieko nepadarysi [...]“¹¹⁸.

Prieš karo padėties grąžinimą atvirai stėjo tik socialdemokratai, nors kai kurie jų neoficialiai pritarė Vyriausybės sprendimui. M. Sleževičiui tai pagrasinus vieno posėdžio metu, LSDP frakcijos narys V. Čepinskis to kategoriškai nepaneigė: „Kai kurie gal svyravo, bet frakcijoje ir Seime buvo nusistatę prieš karo padėties įvedimą, ir Krašto apsaugos komisijos narys [Vladas] Požela, atėjęs į frakciją, sakė, kad komisijoje jis griežtai kalbėjęs prieš karo padėties įvedimą“¹¹⁹. Iš tiesų bent jau viešai frakcijos pozicija liko vieninga – visi kalbėjusieji socialdemokratų atstovai kategoriškai laikėsi partijos požiūrio. Staigus LSDP atstovų nuomonės pasikeitimas gerokai išsiutino krikščionis demokratus, jų laikraštis *Laisvė* tomis dienomis išspausdino be galo piktą straipsnį apie tai¹²⁰. Spauldoje socialdemokratai aiškino, kad, nors Sovietų Rusijos ir Lenkijos karo veiksmai gali kliudyti Lietuvą, karo padėtis nuo to neapsaugos, o tik toliau trikdydys gyvenimą piliečiams. Viename straipsnių raginta labiau pasikliauti visuomene: „Geriausias apsigynimas, kiekvienos demokratiškai tvarkomos šalies, tai jos liaudies griežtas pasiryžimas ginti savo laisvę, savo teisę savarankiškai vidujinį gyvenimą tvarkyti. Kad Lietuvos liaudis jau moka gintis ji parodė 19–ais metais, laukan gindama tuos pačius bolševikus, spirdama legionininkus Suvalkijoje, kuldama bermontininkus, netenka abejoti, kad ir dabar Rusų pavojui iškilus, Lietuvos darbo žmonės, gal tik išskiriant Maskvos užlaikomus agentus, mokėtų sutikti krašto grobikus. Tik reikia tos jėgos sukelti, sutvarkyti ir vesti. Tik reikia liaudimi pasitikėti. Lietuvos darbininkams karo stovio įvedimas turi ypatingos

¹¹⁷ Ten pat, p. 2

¹¹⁸ Ten pat, p. 2.

¹¹⁹ *Steigiamojo seimo darbai*, 1920 09 15, 41 pos., p. 356.

¹²⁰ P. „Šėtono galybė“// *Laisvė*, 1920 09 25, p. 1.

reikšmės. Be abejo, darbininkų priešai skubinsis juo pasinaudoti suvaržymui jų organizacijų, susirinkimų, jų kovos už savo būvio pagerinimą. Kokie yra mūsų komendantai ir milicija, gana gavome patirti [Valstybės] Tarybos laikais¹²¹“.

Nors LSDP reikalavimai Seime pritarimo nesulaukė, ši frakcija ir toliau nenustojo aktyviai kelti karo padėties panaikinimo klausimą. 1920 m. rudenį socialdemokratų atstovai kiekviena proga stengėsi apie tai priminti. Rugsėjo vidury, svarstant ministrų kabineto deklaraciją, K. Venclauskis kalbėjo: „Mūsų krašte tebėra karo padėtis ir tuo suvaržyta pilietinė teisė [...] Rodos jau reikia aiškiai pasakyti, kad čia karo padėtis įvesta be reikalo. Visi organai: valstybiniai, savivaldybių ir administracijos veikia neblogai. Kam reikalinga pastatyt apskrityse karo komendantai [...] O kad viskas yra, kas reikalinga krašte valstybės funkcijoms atlikti, vis tik įvedama karo padėtis. Ir ką karo padėtis mums davė ? Kada buvo įvedama karo padėtis, buvo manoma, kad tai padės kovai su priešvalstybiniais elementais, su spekuliacija, su plėšikais; bet pasirodo, kad nieko panašaus nėra. Karo komendantai, galbūt, mažai suprasdami valstybines pareigas, valdo pagal savo nuožiūras¹²²“.

Paminėti karo padėties sukelti neigiami reiškiniai išprovokavo platesnį aktualių problemų įvardijimą bei aktyvesnes diskusijas. Ta proga žodžio paprašęs Sleževičius, primindamas deklaracijos dalį apie atgautą Vilniaus kraštą, pasiūlė amnestuoti suklaidintus, nesąmoningai su Lietuvos priešais 1919–1920 m. kolaboravusius asmenis ir taip pakelti vyriausybės autoritetą bei mažinti visuomenės susipriešinimą. Jo poziciją palaikė ir žydų frakcijos atstovas Š. Rozenbaumas: „Mes negalim ir neturim skirti savo piliečių į sūnus ir posūnius [...]mes turime dabot, kad krašte nebūtų priešingų gaivalų, bet kiekvienas gaivalas bus valstybei priešingas, jei valstybė bus jam priešinga¹²³“. Rozenbaumas taip pat apgailestavo, jog „deklaracija nepatenkina demokratinių sluoksnių reikalavimo, nes neduoda atvaduotam [Vilniaus] kraštui apsisprendimo teisės, neduoda laidavimo pilietinių teisių vykinimo, neteikia darbininkų klasei veikimo laisvės, nenurodo plano nedarbui prašalinti, vykina savo nusistatymą, karo padėčia atsiremdama“¹²⁴. Ragindamas mažinti valstybės ir visuomenės tarpusavio nepasitikėjimą, Sleževičius nesiėmė kategoriškai smerkti karo padėties šalyje. Jie kvietė pirmiausiai apdairiai ir atsakingai įvertinti visas tokią valstybės padėtį lemiančias aplinkybes: „Taip gerbiamieji, karo padėtis tai joks smagumas, karo padėtis tai sunki našta. Ypač pas mus, kur trūksta dar-

¹²¹ Vėl karo stovis // *Socialdemokratas*, 1922 07 29, p. 1.

¹²² *Steigiamojo seimo darbai*, 1920 09 15, 41 pos., p. 349.

¹²³ Ten pat

¹²⁴ *Steigiamojo seimo darbai*, 1920 09 15, 44 pos., p. 355.

buotojų, kur sunku gaut gerą komendantą, visuomet atsiranda blogumų, ir kaip tai dažnai būna, karo padėtis labai sunkiai varžo ramius žmones, žinomas daiktas, mes nė valandėlės negalėsime kešti, kada pareis jos laikas. Karo padėtis buvo įvesta tada, kada susirinko steigiamasis seimas, ir po Steigiamojo seimo langais pradėjo varyt agitaciją prieš Seimą, kad jį reikia išvaikyti, kad Lietuvos valdžia yra buožių valdžia ir kitais bjauriausiais būdais šmeižė valdžią ir ardė valstybę. Karo padėtis buvo įvesta tada, kai lenkai grėsė pulti, kada buvo didelis pavojus ir iš rusų pusės. Tada tik buvo įvesta ta karo padėtis, tada ir mes reikalavom, kad ją įvestų. Drauge Krašto apsaugos komisijoj stovėjo už karo padėties įvedimą ir socialdemokratai, tik paskui, viešam seimo posėdy, jie buvo prieš karo padėties įvedimą. Ką mes randam reikalingu, mes darom atvirai. Bet drauge mes viešai ir griežtai pasisakome, jog vos tik įvyks taika, tai karo padėtis tuoj turi būti panaikinta, nei valandai nebus jos ilgiau, negu ji bus reikalinga^{125c}. Panaši pozicija atsispindėjo ir valstiečių bei liaudininkų spaudoje. *Lietuvos ūkininkas* skaitytojus apie karo padėties įvedimą informavo netgi su tam tikra optimizmo gaidelė: „Apskritai karo stovis įvedamas ne geriems, bet blogiems. Geriems žmonėms karo stovio nėra daug ko bijoti. Visiems, kurie yra mūsų nepriklausomybės bei tvarkos šalininkais, karo stovio nėra ko bijotis, juo labiau, kad St. Seimo išrinkta valdžia pamainė daugelį žmonėms įkyrėjusių karo komendantų, bei kitų valdininkų^{126c}“.

Iš pasisakymų Seime bei straipsnių spaudoje matyti, jog Socialistai liaudiniai demokratai ir Valstiečių sąjunga į tuometinę Lietuvos padėtį žvelgė gerokai atsargiau, nors deklaratyviai ne mažiau nei socialdemokratai aukštino demokratines laisves. Nuosaičių pritarimą griežtesnei vidaus politikos linijai didžiąja dalimi lėmė bendradarbiavimas su Krikščionių demokratų bloku koalicinėje Vyriausybėje.

Seimo frakcijų pozicijos dėl karo padėties trumpam, bet pakankamai aiškiai suvienodėjo 1920 m. spalį L. Želigovskio karinės avantiūros akivaizdoje. Tuometu kaip tik svarstytas YVAĮ papildymas, numatantis karo komendantams teisę įtariamus antivalstybine veikla asmenis prevencine tvarka izoliuoti koncentracijos stovykloje. Keliuose posėdžiuose aptariant šį klausimą, didesnių prieštaravimų nekilo¹²⁷, nors vėliau koncentracijos stovyklos egzistavimo faktas nuolatos atsiderdavu reikšmingos socialdemokratų kritikos smaigalyje.

Netrukus, 1920 m. spalio 22 d., dėl kilusios Kaunui grėsmės Steigiamasis Seimas buvo pakeistas laikina institucija – Mažuoju Seimu, sudarytu iš Seimo

¹²⁵ *Steigiamojo seimo darbai*, 1920 09 15, 44 pos., p. 351.

¹²⁶ Kar. Rus. Karo stovį įvedus // *Lietuvos ūkininkas*, 1920 08 01, p. 2.

¹²⁷ *Steigiamojo seimo darbai*, 1920 10 08, 49 pos., p. 457–458; Ten pat, 50 pos., p. 464–467.

Primininko ir šešių atstovų¹²⁸. Jis veikė iki 1921 m. sausio 17 d. Vėl atnaujinus normalų parlamentinį darbą, karo padėties klausimas kurį laiką nebuvo plačiau eskaluojamas. Tai tikriausiai lėmė neseniai pasibaigusį karo veiksmų prisimini- mai. Bet socialdemokratai ilgai tylėti nesirengė: tai vienur, tai kitur, įvairių dis- kusijų Seime metu, vis mestelėdavo kandžių replikų „kriškščionių režimo“ atžvil- giu. 1921 m. kovo pabaigoje, *Socialdemokratas* išspausdino straipsnį, kuriame jau be užuolankų agituota atšaukti karo padėtį¹²⁹. Reikalavimas motyvuotas tuo, jog karo veiksmai seniai pasibaigė, kad nepaprastoji padėtis iš esmės neatlieka jokios apsaugos funkcijų, o yra darbininkų „valdymo“ priemonė įteisinanti val- džios savivalę. Tačiau tokiems siūlymams tuo metu pritariančių nei Vyriausy- bėje¹³⁰, nei Seime beveik neatsirado.

Tik baigiantis Steigiamojo Seimo kadencijai, 1922 m. pradžioje, karo padė- ties klausimas vėl tapo aktualus. Lietuvos vidaus ir tarptautinė padėtis tapo stabi- lesnė, be to, turėjo prasidėti nauja rinkimų kampanija, kurios sklandžiai eigai ne- paprastoji padėtis būtų buvusi nemaža kliūtimi. Todėl vėl, visų pirma opozicijos gretose, prabilta apie būtinybę užtikrinti aktyviosios ir pasyviosios rinkimų teisių realizavimą, panaikinant karo padėtį, kaip tai buvo padaryta 1920 m. pradžioje, prieš susirenkant Steigiamajam Seimui. Šį kartą pakankamai aktyviai atšaukti nepaprastąją padėtį reikalavo valstiečiai ir liaudininkai, stoję opozicijon krišk- čionims demokratams. 1922 m. gegužės 19 d. socialistų liaudininkų demokratų lyderis Mykolas Sleževičius labai aiškiai išdėstė savo frakcijos požiūrį: „Aš su- prantu, kol yra frontas su lenkais, kad pafrontėj panaikinti karo stovis būtų ne laikas ir jis tenai turi pasilikti. Mes žinome, kad kada buvo padėtis su lenkais dar sunkesnė – prieš rinkimus į steigiamąjį seimą – karo stovis visoj Lietuvoj ir tame pačiame Kaune buvo panaikintas ir buvo paliktas karo stovis tiktai 30 kilome- trų nuo fronto. O tuomet, reikia atsiminti frontas ėjo kur kas arčiau prie Kauno ir pavojus buvo nė kiek nemažesnis kaip dabar yra pavojus puolimo iš lenkų pusės. Tuomet vyriausybė rado galima panaikinti karo stovį visoj Lietuvoj, o plikti [...] tik pafrontėj 30 kilometrų nuo fronto. Aš manau, kad ir dabartiniu metu [...] galima būtų palikti karo stovis tik pafrontėje¹³¹“. Sleževičius pažymėjo, kad „dabar daugiausia karo stovis atsiliepia į susirinkimus“, todėl tai esą labai trukdo

¹²⁸ Plačiau apie tai žr. V. Daugirdaitė – Sruogienė, *Steigiamasis seimas 1920 05 15 – 1922 10 07*, p.118–124; M. Maksimaitis, *Mažasis seimas – ryškus epizodas Lietuvos parlamentarizmo raidoje // Jurispru- dencija*, t.17, Vilnius, 2000, p.5–8.

¹²⁹ Reikia pagalios pašalinti karo stovis // *Socialdemokratas*, 1921 03 17, p.1.

¹³⁰ A. Eidintas, *Kazys Grinius*, p. 68–69.

¹³¹ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 05 19, 206 pos., p. 97.

legalioms partijoms bendrauti su rinkėjais¹³². Jo nuomone, karo komendantai ir kiti valdžios atstovai turi pakankamai priemonių kovoti su antivalstybiniais agitatoriais, bet dažnai persekioja ne juos, o legalių opozicinių partijų organizacijas ir veikėjus. Liaudininkų lyderio kalbą su pritarimu sutiko socialdemokratų. Jų atstovas Vladas Požela buvo gerokai tiesmukesnis. Anot jo, „karo stovis duoda progos ir toliau komendantams nustatyti savo diktatūrą tokią, kokią jie turėjo ligi šiol“¹³³. Socialdemokratams antrino nepartinis J. Žitinevičius: „Iš tikrųjų karo stovis ramiems gyventojams be abejojimo kenkia ir kenks toliau, bet jis nekenkia tokiems spekuliantams ir tiems, kuriems kaip tik tai buvo karo stovis taikomas, arba kitaip sakant, išleidžiant įstatymą apie karo stovį, buvo manoma, kad tuos visus spekuliantus bus galima suvaldyti. Karo stovis gali būti kai kam ir labai reikalingas. Aišku mums iš to, sakysime kai kuriems komendantams, kad parodytų savo smarkumą ir taip pat milicininkams, kurie ačiū Dievui, atrato visokius mušimus vartoti, bet kada yra karo stovis, tai vis dėl to nors kumščiu į nugarą suduoda, sako, kad tai esąs karo stovis“¹³⁴.

Diskusijas dar labiau paaštrino tos pačios dienos posėdyje LSDP frakcijos pateikta interpeliacija dėl milicijos veiksmų 1922 m. balandžio 27 d. vykusio geležinkeliečių streiko metu¹³⁵. Tai buvo gana svarus kairiųjų argumentas karo padėties šalininkų nenaudai. Vis dėlto ši, kaip ir kitos su karo padėties problemomis susijusios socialdemokratų interpeliacijos, nebuvo priimtos.

1922 m. liepos 5 d. Steigiamąjį Seimą sudrebino dar viena tiesiogiai prieš karo padėtį ir cenzūrą nukreipta ši kartą – Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų demokratų frakcijos inicijuota interpeliacija ministrų kabinetui. Jos atsiradimą sąlygojo pusmetį periodiškai pasikartojantys karo cenzūros išpuoliai prieš spaudą, daugiausiai prieš šios politinės srovės laikraštį *Lietuvos žinios*. Interpeliantai įrodinėjo, jog karo cenzoriai viršijo įgaliojimus ir išbraukė straipsnius, kurie nepažeidė esamų visuomenės informavimo apribojimų. Esminė tų apribojimų sąlyga buvo tokia: karo padėties metu buvo draudžiama skelbti žinias apie kariuomenę – ne tik jos skaičių, kovinį pasirengimą ar dislokacijos vietą, bet ir neigiamą, demoralizuojančio pobūdžio, armijos kovinę dvasią pakertančią informaciją. Interpeliacijos iniciatoriai siekė įrodyti, jog atskirų karo komendantų savivalės paviešinimas nepriklauso tų draudžiamų duomenų kategorijai, kadangi

---

¹³² Ten pat.

¹³³ Ten pat, p. 98.

¹³⁴ Ten pat, p. 99.

¹³⁵ Ten pat, p. 101.

karo cenzūrą reglamentuojantys aktai aiškiai nenusakė, kokia informacija ardo „kariuomenės tvarką ir organizaciją“. Valstiečių ir liaudininkų atstovai įrodinėjo esą visiškai įsitikinę, jog straipsniuose nieko draudžiamo nebuvo, ir su didžiuliu įtūžiu (koks iki tol buvo būdingas tik socialdemokratams) užsipuolė visą karo padėties režimą palaikančių kariškių aparatą: „Kas yra tie žmonės? Tai daugiausia žmonės, neturį sveiko patriotizmo. Jų patriotizmas, tai tik momento užsidegimas ne dėl Tėvynės labo, bet užsidegimas dėl savo labo. Yra daug tokių karininkų, kurie mano, kad jie turėtų būti armijos vadais, ministeriais, leitenantais, pulkininkais, generolais, kurie mano ir jaučia savy Napoleono pašaukimą. Jiems norisi šiandien kautis, tik Dieve saugok, ne fronte, ne pirmose eilėse, bet vadovauti už fronto stovint [...] [j]ie sukasi apie, pinigus, laipsnius, garbę. Tokie karininkai daugiausia pasižymi blogu elgimosi su kariais ir su žmonėmis ir yra gavę vardą „deržimordų“¹³⁶. Interpeliacijos skuboto svarstymo atmosfera buvo itin įkaitusi. Nors tai buvo valstiečių liaudininkų interpeliacija, tačiau socialdemokratams taip pat nepraleido tokios palankios progos užsipulti valdančiąją daugumą. V. Čepinskis taip išsismarkavo, jog posėdžio pirmininkas kelis syk jį ramino¹³⁷. Tos dienos posėdyje panašių emocijų protrūkių tarp opozicijos narių netrūko.

Į interpeliaciją, nors ji buvo adresuota visai Vyriausybei, Sleževičiaus pasi-piktinimui, atsakinėjo KAM viceministras kpt. Juozas Papečkys – valstiečiams liaudininkams artimas pareigūnas. Jis įrodinėjo, kad cenzoriai daugeliu atvejų pasielgė teisingai, o į ginčytinus epizodus žadėjo pasigilinti atskirai. Nesutiko jis ir su interpeliantų iškeltu karo padėties panaikinimo klausimu, nes, pasak jo, lenkų užpuolimo pavojus niekur nedingo¹³⁸. Bet drauge pareigūnas pripažino, kad karo padėtis netolimoje ateityje galės būti panaikinta, nes jau paruoštas jį pakeisiančios „Sustiprintos apsaugos“ įstatymo projektas. Netrukus į diskusiją įsijungęs Sleževičius pažėrė daug argumentų, kuriuos įtikinamai paneigti Vyriausybės ir valdančiosios daugumos atstovams turėjo būti išties sunku. „Žinau tik, kad ministerių kabinete civiliai jautė, jog karo stovis darosi sunkenybė, jog jis nieko nepadeda apsigynimui, juo labiau, kad tokiame mažame krašte, kaip Lietuva galima greitai įvesti karo stovį“¹³⁹, – teigė socialistų liaudininkų demokratų lyderis. Čia pat jis pridūrė: „[...] bet iš kitos pusės niekas nereikalauja, kad kariuomenė būtų nuginkluota ir laikoma taip kaip taikos metu. Mes nieko prieš neturime,

¹³⁶ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 07 05, 219 pos., p.12.

¹³⁷ Ten pat, p. 14.

¹³⁸ Ten pat.

¹³⁹ Ten pat, p. 15.

kad kariuomenė pasiliktų karo stovyje, bet kam reikalingas karo stovis kraštui, kuriam jis tiek daug žalos atneša?¹⁴⁰. Į tai nebuvo aiškiai ir atvirai atsakyta. Tos dienos posėdyje taip pat nepavyko pasiekti, kad interpeliacija būtų svarstoma skubos tvarka. Prie jos nagrinėjimo sugrįžta po mėnesio, 1922 m. rugsėjo 14 d., kai sąlygos buvo jau pasikeitusios: rugpjūčio 17 d. priimtas „Įstatymas karo stoviui įvesti pakeitimas“ sušvelnino karo padėties režimą nepaprastoji padėtis liko valstybės sostinėje, kariuomenėje, geležinkeliuose ir dešimtyje iš aštuoniolikos apskričių¹⁴¹. Valdančioji dauguma tikėjosi, kad problemos aktualumas sumažėjo. Tačiau interpeliantų lyderis Sleževičius su tuo nesutiko, primindamas, kad karo spadėtis liko pačiame Kaune, „kur eina visi mūsų laikraščiai ir kur cenzūra kaip veikė, taip ir toliau veiks“¹⁴². Seime vėl užvirė karšti ginčai. Juos kaitino dar ir tai, jog jau buvo prasidėjęs rinkimų kampanijos laikotarpis ir pasisakantieji nevengė neatsakingų, propagandinių pareiškimų. Daugiausia kalbėjo Sleževičius, įrodinėdamas, kad spauda turi teisę atskleisti atskirų karo komendantų savivalę ir nusizengimus, kad tokia informacija nėra draudžiama. „Karo cenzūra“, – aiškino jis, – „veda prie tokių dalykų, kad ji jau pradeda ginti atskirus asmenis, pradeda ginti kritišką tų asmenų, kurie yra kieno nors kritikuojami, kad yra draudžiama kritika tų darbų, kurie įvyko net prieš tris metus; karo cenzūra eina net prie to, kad gali būti pavojinga mums visiems“¹⁴³. Vyriausybės vardu kaip ir anksčiau kalbėjo KAM viceministras J. Papečkys. Jis priekaištavo kairiesiems, jog šie nepritarė „Sustiprintosios apsaugos“ įstatymo projektui, Baudžiamojo statuto pakeitimams, turėjusiems aiškiau reglamentuoti atsakomybę už neleistinos informacijos viešą skelbimą, sukonkretinti jos pobūdį¹⁴⁴. Viceministras labai plačiai paaiškino Lietuvos karo cenzūros veikimo teisinius pagrindus, sykiu stipriai akcentuodamas cenzorių teisę drausti skelbti žinias, galinčias kariuomenei sukelti demoralizuojantį poveikį. Taigi vyriausybė visiškai nemanė atsižvelgti į Sleževičiaus siūlomą iškilusios teisinės kolizijos aiškinimą dėl draudžiamo turinio informacijos skelbimo. Į ginčus įsitraukė ir krikščionių demokratų lyderis M. Krupavičius. Tarp interpeliacijoje paminėtų nuo cenzūros nukentėjusių laikraščių buvo ir LKDP *Laisvė*, tad šis valdančiosios daugumos atstovas šį kartą, kartu su opozicija ėmėsi „auklėti“ KAM pareigūnus. Tačiau tai buvo tik laikinas ir nesu-

---

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ G. Ilgūnas, *Kazys Grinius*, p. 275.

¹⁴² *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 09 14, 246 pos., p. 39.

¹⁴³ Ten pat, p. 41.

¹⁴⁴ Ten pat

derintas pozicijų suartėjimas – Krupavičius tuoj pat atseikėjo ne mažiau kritikos ir patiems socialdemokratams bei socialistams liaudininkams dėl įkyraus oponavimo vyriausybei. Negana to, kalbos pabaigoje jis jau ėmė talkinti J. Papečkiui, įrodinėdamas, jog „kada valstybė serga ir kada tos varžančios priemonės visuomenei yra būtinos, kad išgelbėjus Lietuvai gyvybę, laisvę ir vidaus tvarką, tai nei vienas žmogus, kuris dar blaiviai gali mąstyti, su tokiu reikalavimu [jas panaikinti – M. K.] nesutiks“¹⁴⁵. Toliau seimo narys aiškino: „Mes pilnai sutinkam, kad labai blogo yra cenzūros srity; mes žinom, kad ten daug, kas ne taip daroma, kaip turėtų būti daroma, mes žinom, kad cenzoriai nieko neleis rašyti apie karininkų pasiūlymus ir jų iškrėstus šposus, bet prieš valstybę rašyk kiek nori, kritikuo ir šmeižk Seimą, šmeižk valdžią, ministerius ir t. t. apie tai galima rašyti.“¹⁴⁶

Per Steigiamojo Seimo darbo metus buvo keletas atvejų, kai ir Krikščionių demokratų bloko nariai imdavo viešai piktintis karo padėties sukeltomis problemomis. Pavyzdžiui, tas pats Krupavičius 1922 m. spalio 3 d. įteikė paklausimą KAM dėl kelių neteisėtai nuo karo komendantų sankcijų nukentėjusių piliečių¹⁴⁷. Visa tai neblogai parodo, jog nepaprastoji padėtis gerokai trikdė įprastą valstybės gyvenimą – paskelbti suvaržymai ir jų įgyvendinimas neretai buvo lydimi įvairių nesusipratimų, incidentų.

Karo padėties klausimas labai dažnai iškildavo rengiant nuolatinę Lietuvos Konstituciją. Stiprias diskusijas sukėlė jos projekto straipsnis, numatantis sąlygas nepaprastajai padėčiai įvesti. Opozicijai čia labiausiai užkliuvo formuluotės, kad karo padėtis įvedama „kilus karui, ginkluotam sukilimui ar kitokiems pavojingiems neramumams“ paskutinis žodžių junginys. Abstrakti frazė „kitokiems pavojingiems neramumams“ ypač piktino socialdemokratams, kurie čia išvelgė paslėptą siekį piktnaudžiauti nepaprastąja padėtimi, panaudojant ją prieš darbininkų streikus. Tai savo kalboje pažymėjo vienas iš senųjų LSDP narių, visų gerbiamas tautinio sąjūdžio veikėjas Kipras Bielinis: „Laikė seimo darbuotės, mes turėjome gana daug tokių atsitikimų, kur administracija buvo greita paskelbti išimtiną karo padėtį. Aš turiu omeny geležinkelių streiką ir atsimenu, kaip visi tada sukruto, kad tas streikas lygus sukilimui, kad net reikalauta įvesti išimtiną padėtį.“¹⁴⁸ Jis taip pat paragino atkreipti dėmesį ir į tai, kad minėta formuluotė iš esmės pateisintų jau tuo metu veikusių karo padėtį, kadangi nevykstant karo veiksams ar sukilimams, ji gali būti palaikoma motyvuojant tai vien konkrečiai neapibrėžtą „pavojingų nera-

¹⁴⁵ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 09 14, 246, pos., p. 44.

¹⁴⁶ Ten pat

¹⁴⁷ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 10 03, 253, pos., p. 44.

¹⁴⁸ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 07 13, 223 pos., p.72–73.

mumų“ pavojumi. Krikščionys demokratai nesutiko su kairiųjų siūlymu iš minėtos formuluotės išbraukti žodžius „kilus pavojingiems neramumams“. Anot atstovo Jono Valickio, tai būtų nelogiška, nes ginkluotas sukilimas esą dažniausiai įvyksta po tam tikros parengiamosios fazės – neramumų¹⁴⁹.

Socialdemokratai, taip pat valstiečiai ir liaudininkai, žydų frakcija akcentavo būtinybę nepaprastosios padėties įvedimo teisę perleisti įstatymų leidžiamajai (Seimui), o ne vykdomajai (Prezidentui) valdžiai¹⁵⁰. Kairieji siekė, kad karo padėties paskelbimas būtų Seimo Pirmininko prerogatyva – tai, pasak jų, padidintų šios pavojingos priemonės parlamentinę kontrolę. Tokie opozicijos pageidavimai nepateko į 1922 m. priimtą Konstituciją, kuri reglamentavo Prezidento¹⁵¹ teisę Vyriausybei pasiūlius paskelbti nepaprastąją padėtį, tačiau tam turėjo būti gautas ir Seimo pritarimas¹⁵². Taigi seimokratijos principai neliko paneigti – įstatymų leidžiamosios valdžios reikšmė įteisinant tokį sprendimą buvo labai svari¹⁵³.

Kita vertus, dar svarstant jo projektą liaudininkų atstovas Mykolas Marmuogaštavo, jog Prezidentas gali paleisti Seimą ir nesitarti su juo dėl karo padėties paskelbimo: „Kuriam laikui tas seimas bus paleistas ir kada bus sušauktas naujas – nežinia, bet aišku kad, bus kuris laikotarpis, kada seimo nebus ir kada visa valdžia priklausys prezidentui ir ministrų kabinetui. Jie galės leisti visokius įsakymus įstatymo galia ir čia kaip tik mūsų ir kalbama prieš tai, kad jie negalėtų ištepti ant savotiško kurpalio pavojingų neramumų supratimo, kad dėl menkiausio dalyko reikėtų paleisti seimą, suspenduoti konstitucines garantijas ir ilgą laiką naudotis konstitucinėmis teisėmis.“¹⁵⁴ Tokios diktatūros pavojų opozicijos atstovai siekė eliminuoti, siūlydami nustatyti kuo trumpesnę naujo Seimo sušaukimo terminą.

Kitas netiesiogiai karo padėties klausimą lietus Konstitucijos rengimo aspektas buvo žmogaus teisių ir laisvių atsiskleidimas pagrindiniame valstybės įstatyme¹⁵⁵. Kaip pažymėjo išeivijos teisininkas Konstantinas Račkauskas, šių demokratinių principų įgyvendinimo lygmuo Konstitucijoje geriausiai rodo jos

¹⁴⁹ Ten pat, p. 73.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 71.

¹⁵¹ Apie prezidento galias tarpukario Lietuvos konstitucijose žr. K. Šidlauskas, Prezidentų konstitucinės galios // *Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos*, p. 185–197.

¹⁵² 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Respublikos konstitucija // M. Maksimaitis, *Lietuvos konstitucijų istorija*, p. 339.

¹⁵³ J.B. Laučka, 1922 m. konstitucijos kilmė ir jos principai // *Iš Lietuvos teisės ir valstybės istorijos*, p. 172–185.

¹⁵⁴ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 07 13, 223 pos., p.76.

¹⁵⁵ Plačiau žr. T. Birmontienė, Žmogaus teisių ir laisvių koncepcija 1922 m. Lietuvos valstybės konstitucijoje, *Mūsų konstitucionalizmo raida*, p.134–140.

dvasią ir leidėjų pasaulėžiūrą¹⁵⁶. Nepaisant to, jog kai kurios kairiųjų siūlomos šios srities pataisos nebuvo iki galo perkeltos į 1922 m. Konstituciją, jos demokratiškumu šiuolaikiniai teisės istorikai nė kiek neabejoja.

1922 m. vasaros pabaigoje Steigiamasis Seimas pradėjo svarstyti „Sustiprintos apsaugos“ įstatymo sumanymą. Šią naują nepaprastosios padėties rūšį siekta paversti pereinamuoju etapu tarp karo padėties ir įprastos, taikos meto, valstybės būsenos. Ji turėjo apimti vienodai visą šalį ir būti reguliuojame ne KAM, bet VRM¹⁵⁷. Socialdemokratai su Požela priešakyje iškart pareiškė, kad „skirtumo bus labai maža, o gal susidėjusioms politinėms gyvenimo apyostovoms ir praktikai, kuri jau gyvenimo yra nustatyta, to skirtumo nė nebus. Visos tos teisės, kurios buvo duotos komendantams, pereis apskričių viršininkams“¹⁵⁸. Iš tiesų esminių skirtumų tarp šių nepaprastosios padėties formų beveik neturėjo būti – to neneigė ir valdančioji dauguma. Jų atstovas Zigmas Starkus pripažino: „Skirtumas tik tas, kad vietoj karo administracijos Lietuvoj, įvedama civilinė administracija.“¹⁵⁹ Kita vertus, jis pats neslėpė pageidavimo, kad tų skirtumų būtų daugiau ir kad naujoji padėtis taptų švelnesnė. Negana to, Starkus net ėmė raginti kolegas dėl artėjančių Seimo rinkimų apskritai atšaukti karo padėtį.

Socialistų liaudininkų atstovas Marma pareiškė, jog, jei sustiprinta apsauga mažai skirsis nuo karo padėties, tai nesą jokios prasmės ją įvesti. Be to, jis pridūrė, jog nepaprastosios padėties vykdymą, geriau palikti karo komendantams, o ne apskričių viršininkams, nes pastarieji esti labai menko išsilavinimo, nedisciplinuoti ir stipriai paveikti neigiamų rusiškosios biurokratijos tradicijų¹⁶⁰. Į pastarąjį pastebėjimą sureagavęs krašto apsaugos viceministras kpt. Papečkys replikavo: „Čia aš girdėjau tūlą pasakymą, kad pas mus kvepia Rusija. Aš nenorėčiau to užginti. Taip, – kvepia ir dar ilgai kvepės. Mes esame tokioje dvasioje augę, ten mokslą esam įgiję ir visą gyvenimo pobūdį esame suderinę su Rusijos gyvenimu – mes negreit atsikratysim to.“¹⁶¹ Pats KAM pareigūnas pripažino būtinybę keisti karo padėtį: „Pas mus buvo karo padėtis labai nenormali, ant greitųjų padaryta. Todėl yra reikalo tą žiaurią karo padėties formą susilpninti, įvesti vieton jos ką kitą. Jei mes priimsim šį įstatymo sumanymą dėl sustiprintos apsaugos padėties, tai ir galėsime panaikinti karo padėtį ir bus panaikinta visa juridinė karo padė-

¹⁵⁶ K. Račkauskas, *Lietuvos konstitucinės teisės klausimais*, New York, 1967, p. 66.

¹⁵⁷ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 08 03, 236 pos., p.63.

¹⁵⁸ Ten pat.

¹⁵⁹ Ten pat, p. 64.

¹⁶⁰ Ten pat.

¹⁶¹ Ten pat.

ties reikšmė.¹⁶² Nors viceministras pripažino, kad karo padėtis teikia daug problemų, ragino bent kol kas jos neatsisakyti, nes ji didina valstybės saugumą.

1922 m. rugpjūčio 17 d. vėl grįžta prie karo padėties įvedimo įstatymo pakeitimo svarstymų. Nepaprastosios padėties klausimas kaip ir anksčiau daugiausia sietas su artėjančiais Seimo rinkimais. Valdančioji dauguma nerodė didelio noro visiškai atsisakyti ypatingųjų priemonių. Ji kaltino kairiuosius valstybinio mąstymo stoka, siekiu bet kokia kaina, pažadant neribotas laisves, patraukti rinkėjus. „Kai kurie sako, kad pas mus jokio karo nėra ir kad karo stovis visai nereikalingas. Jei pas mus neskamba kardai ir netraška šautuvai, tai dar nereiškia, kad pas mus karo nėra. Karas vedamas ne tik šautuvais, bet gali būti vedamas ir kitu būdu“¹⁶³, – įrodinėjo Krikščionių demokratų bloko atstovai. Kairieji taip pat savo spaudoje sustiprino puolimą prieš dominuojančią frakciją, kaltindami ją siekiais bet kokia kaina išsilaikyti valdžioje ir po rinkimų¹⁶⁴.

Vis dėlto, pasibaigus karštomis diskusijoms, Steigiamasis Seimas savo darbus baigė sušvelnindamas karo padėties režimą. 1922 m. rugsėjo 8 d. įsigaliojęs sprendimas atsirado ne be dešiniųjų valios. Padėtis tuo metu neatrodė labai komplikuota, o karo padėties sukelti suvaržymai bei problemos, kurias plačiai eskalavo opozicija, neigiamai veikė visuomenę. Krikščionių demokratų blokas, galvodamas apie artėjančius rinkimus, stengėsi atsikratyti kairiųjų jiems klijuojamos reakcionierių etiketės. Apskritai valdančiosios daugumos atstovai diskusijų dėl karo padėties Steigiamajame Seime metu gana subtiliai reikšdavo savo poziciją – vengdavo tiesmukai ginti nepaprastosios padėties režimą, pripažindavo jo neigiamas puses, bet kartu sumaniai, pasitelkdami tinkamus ir moraliniu požiūriu nekvestionuojamus argumentus, įrodinėdavo griežtesnės vidaus politikos būtinybę.

3. Karo padėties klausimas Pirmajame (1922 11 13 – 1923 03 12) ir Antrajame (1923 06 05 – 1926 06 04) seimuose

3.1. Siekiai stiprinti visuomenės kontrolę Krikščionių demokratų bloko dominavimo laikotarpiu

1922 m. spalio rinkimai į Pirmąjį Seimą nė vienai juose dalyvavusiai partijai nelėmė ryškios persvaros. 78 vietų Seime Lietuvos krikščionių demokratų

¹⁶² Ten pat.

¹⁶³ *Steigiamojo seimo darbai*, 1922 08 17, 242 pos., p. 97.

¹⁶⁴ Krikšč. – demokratų diktatūra // *Lietuvos žinios*, 1922 03 23, p. 1.

(LKD) blokas¹⁶⁵ gavo 38 vietas, Valstiečių sąjunga ir socialistai liaudininkai demokratai – 20, socialdemokratai – 10¹⁶⁶. Nė viena politinė jėga neturėjo absoliučios daugumos, leidusios sudaryti stabilią, palaikymą turinčią vyriausybę¹⁶⁷. Krikščionims demokratams ir valstiečiams liaudininkams¹⁶⁸ dėl ideologinių ir programinių skirtumų nepavyko konstruktyviai bendradarbiauti, todėl įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios darbas buvo iš esmės paralyžiuotas. 1923 m. kovo 13 d., matydamas Seimo nepajėgumą efektyviai atlikti savo funkcijas, Prezidentas Aleksandras Stulginskis specialiu dekretu jį paleido¹⁶⁹.

Nauji rinkimai 1923 m. gegužę atnešė Krikščionių demokratų blokui pergalę: rinkėjai jiems davė 40 vietų Seime, tuo tarpu kai LVLS ir LSDP gavo mažiau – atitinkamai 16 ir 8 vietas¹⁷⁰. Valstiečiai liaudininkai sutiko įeiti į nepartinio Ernesto Galvanausko vadovojamą vyriausybę, bet ši koalicija gyvavo tik metus¹⁷¹. Krikščionims demokratams tekusi balsų dauguma užtikrino tam tikrą politinio gyvenimo stabilumą, leidusį Seimui dirbti visą trejų metų kadenciją. Prasidėjo laikotarpis, kuris Lietuvos istoriografijoje neretai įvardijamas kaip Krikščionių demokratų valdžios metai. Vienas labiausiai pabrėžiamų jo bruožų – tai pseudodemokratinė tendencijų išsivyravimas valstybės vidaus gyvenime. Vieni pirmųjų tai akcentavo lietuvių išeivijos istorikai – Aleksandras Merkelis¹⁷², Jonas Švoba. Pastarasis plačiau cituojamas šiandienos istorikų kaip tik dėl to, kad bene kritiškiausiai įvertino Krikščionių demokratų laikotarpio diktatūrinio valdymo bruožus: nuolatinę karo

¹⁶⁵ Pirmojo ir vėlesniųjų seimų laikotarpiu krikščionys demokratai siekė viešai parodyti didesnę savo bloko narių – LKDP, Ūkininkų sąjungos ir Darbo federacijos savarankiškumą, todėl taktiniais sumetimais vengė vartoti ankstesnį pavadinimą – „krikščionių demokratų blokas“. Tai gerai matyti žvelgiant į seimų stenogramas. Vis dėlto opozicija ir didesnioji dalis visuomenės visas tas tris krikščioniškąsias „partijas“ ir toliau vertino kaip vieną politinę organizaciją. Žr. pvz. V. Vijoklis [K. Grinius] *Mūsų klerikalai faktų šviesoje*, Kaunas, 1925, p. 7.

¹⁶⁶ J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, p. 103–104.

¹⁶⁷ S. Jegelevičius, Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas, *Lietuvos Respublikos ministrai primininkai*, p. 190.

¹⁶⁸ 1922 m. gruodį vykusiame Valstiečių sąjungos ir socialistų liaudininkų demokratų kuopų atstovų suvažiavime buvo priimtas oficialus nutarimas suvienyti šias politines sroves į Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą (toliau – LVLS). Plačiau apie tai žr. V. Pavilonis, Antiliaudinė valdančiųjų partijų politinio viešpatavimo ideologija ir jos pasireiškimas Buržuazinės Lietuvos valstybės mechanizmo veikloje (buržuazinio demokratinio laikotarpio), *Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai*, p. 34.

¹⁶⁹ *Seimo stenogramos. Pirmasis seimas*, 1923 03 13, 34 pos., p. 27.

¹⁷⁰ R. Lopata, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, Vilnius, 1998, p. 74.

¹⁷¹ S. Jegelevičius, Ernestas Galvanauskas – Lietuvos ūkio kūrėjas // *Lietuvos Respublikos ministrai primininkai*, p. 193–194.

¹⁷² A. Merkelis, *Antanas Smetona*, p. 303.

padėti, priekabią cenzūrą, žodžio, susirinkimų laisvės suvaržymus, katalikų Bažnyčios hegemonijos protegavimą švietime ir viešajame valstybės gyvenime¹⁷³. Kita vertus, minėti autoriai buvo aiškiai politiškai angažuoti – abu simpatizavo tautininkams, todėl, žvelgdami į ilgamečius konkurentus krikščionis demokratams, kritikos nestokojo. Panašius vertinimus randame ir kairiosios orientacijos anuometinių valstybės veikėjų prisiminimuose. Buvęs Prezidentas, valstiečių liaudininkų atstovas K. Grinius, jau būdamas emigracijoje, šeštojo dešimtmečio pradžioje, vienam lietuvių žurnalistui apie krikdemų bloko dominavimo laikus pasakojo: „Krikščionims demokratams nesisekė įsigilinti į tikruosius demokratijos principus. Ir tai visai nenuostabu, pasaulėžiūrinėms grupėms nepajėgiančioms atskleisti netolerancijos ir paniekos kitaip mąstantiems žmonėms, nėra įmanoma būti tikrais demokratais. Iki pat 1926 m. rinkimų Lietuvoje nebuvo prošvaistės kada žmonės būtų galėję atsikvėpti be karo stovio ar be sustiprintos apsiausties. Visą laiką veikė karo cenzūros, buvo varžomos žodžio ir sąžinės laisvės. Kunigai išėjo iš klebonijų į viešąjį gyvenimą, darydami įtaką ne tik savivaldybių, bet ir švietimo įstaigų veikime. Atsimenu buvo juokaujama, kad be kunigo gospadinės pritarimo, netgi policininkas negali būti policininku.“¹⁷⁴

Kur kas tendencingiau, tiksliau tariant, absoliučiai neigiamai krikščionių demokratų valdymą vaizdavo sovietinė istoriografija, apibūdindama jį kaip „klerikalų ir buržuazijos“ savivalės ar net diktatūros laikotarpį¹⁷⁵.

LKDP bloko vyravimas Pirmosios Respublikos politiniame gyvenime buvo pakankamai ryškus jau Steigiamojo Seimo laikais. Ši politinė jėga, turėdama ženklų atstovų daugumą, darė nemenką įtaką kuriamos valstybės įstatymų bazei, reformų turiniui. Pats galutinis 1922 m. Konstitucijos variantas, kaip pažymėjo Maksimaitis, buvo gerokai „sukrikdemintas“¹⁷⁶. To meto opozicija, piktindamasi kariniais policiniais metodais tvarkomu šalies vidaus gyvenimu, parlamentinės kovos įkarštyje nevengdavo dešiniųjų kaltinti diktatūriniais užmojais. Tokių kaltinimų ypač padaugėjo rinkimų kampanijos į Pirmąjį Seimą metu.

Susirinkus Antrajam Seimui, 1923 m. birželio 8 d., socialdemokratų frakcija įteikė interpeliaciją Vyriausybei, kurioje skundėsi, jog rinkimai praėjo nesklaidžiai, valdžia sąmoningai kenkė konkurentams. Pirmame interpeliacijos punkte teigta, kad karinės administracijos nurodymu milicija pafrontės zonoje bei prie

¹⁷³ J. Švoba, *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*, p. 114–115.

¹⁷⁴ K. Grinius, *Apie 1926 metų gruodžio 17–osios dienos perversmą* // A. Eidintas, *Kazys Grinius*, p. 160.

¹⁷⁵ Žr. I. Gricevičiūtė, *Antiliaudinė krikščionių demokratų partijos politika Lietuvoje 1920 – 1926 m.*, Vilnius, 1953; J. Bulavas, *Rinkimai ir „tautos atstovavimas“ buržuazinėje Lietuvoje*, p. 47–57.

¹⁷⁶ M. Maksimaitis, *Lietuvos konstitucijų istorija*, p. 116–122.

kariuomenės susitelkimo vietų labai trukdė socialdemokratų rinkimų agitacijai, bet „valdančiosios partijos tuo parėdymu suvaržytos nebuvo“¹⁷⁷. Toliau pareikštas protestas dėl „Darbininkų kuopų“ atstovų areštų, apkaltintų ryšiais su komunistais. Trečiojoje interpeliacijos dalyje LSDP atstovai išdėstė konkrečius rinkimų pažeidimus: „Rinkimų metu piliečiai buvo valdžios terorizuojami, juos kratant, mušant, areštuojant ir surašant jų turtą. Taip Varėnoj buvo areštuota Lietuvos socialdemokratų partijos nariai: Adomas Andriulionis, Petras Andriulionis, Juozas Šemelionis, Juozas Linkevičius ir Domas Kairevičius. Per tuos areštus atimta apie du šimtu mūsų atsišaukimų „Ko mes socialdemokratai einame į Seimą“ ir įgaliojimas nuo partijos vardo dalyvauti seimo rinkimuose.“¹⁷⁸ Interpeliantai taip pat nurodė, jog prieš pat Seimo rinkimus iš darbo buvo atleisti kai kurie valdininkai, simpatizavę socialdemokratams. Baigiamojoje dokumento dalyje jie pažymėjo, kad „valdžios smurtas ėjo sutartinai su bažnyčios smurtu [...]: visose bažnyčios prieš pat rinkimus dusyk buvo skaitomas vyskupų raštas su plačiais komentarais, o daugelyje bažnyčių ir be sąryšio su vyskupų raštu buvo atvirai grasinama [...]. Per išpažintį prisispjytus buvo reikalaujama pasakyti už ką balsuota arba manoma balsuoti, o kaip bausmė buvo skiriama nedavimas nuodėmių išrišimo“¹⁷⁹. Pirmasis interpeliantų vardu kalbėjo Steponas Kairys¹⁸⁰, jis su pasipiktinimu konstatavo, jog „nė vieno buvusiųjų seimų rinkimai nėjo tiek troškioje savivalybės atmosferoje“, nes „Pirmajame Seime vyravusios politinės partijos pasiryžo praveisti tą rinkimų kampaniją savo tikslams realizuoti“¹⁸¹. Toliau jis aiškino: „Jei Steigiamasis Seimas renkant susirinkimai ir mitingai galima buvo kvesti palyginti visai laisvai, jei pirmojo Seimo rinkimais karo stovio suvaržymai buvo modifikuoti ir suminkštinti, tai šiais paskutiniais rinkimais, padaryta viskas, kad net tos formalinės sąlygos [...] būtų kiek galima suvaržytos ir net paverstos trukdymo ir pašalinimo priemonėmis.“¹⁸² Apibendrinamas savo teiginius, Kairys pažymėjo, jog „praėjusieji rinkimai iškėlė dar vieną ypatybę, kurios nežinojo rinkimai į Steigiamąjį seimą ir į Pirmąjį Seimą. Būtent: mūsų karo vadovybė laikė galimu išilaužti į rinkimų kampanijos eigą ir jos tvarką tokiu

¹⁷⁷ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1923 06 08, p. 2.

¹⁷⁸ Ten pat.

¹⁷⁹ Ten pat., p. 3.

¹⁸⁰ Apie S. Kairį žr. J. Stražinskas, *Steponas Kairys – inžinierius, mokslininkas, kūrėjas*, Kaunas, 1999; Ilgūnas G. *Steponas Kairys*, Vilnius, 2003.

¹⁸¹ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1923 06 08, p. 3.

¹⁸² Ten pat.

būdu, kurio negali pateisinti ir neleidžia veikianieji įstatymai¹⁸³. Nors vidaus reikalų ministras Kazys Oleka įrodinėjo, jog kai kurie interpeliacijoje pateikti faktai buvo perdėti, tačiau visiškai jų nepaneigė¹⁸⁴. Tai, jog krikščionys demokratai visokeriopai, dažnai net neteisėtais būdais stengėsi išsilaikyti valdžioje, gausiai skelbta ir to meto socialdemokratų bei valstiečių liaudininkų spaudoje¹⁸⁵. Pateikti faktai, jų vertinimai labai įvairūs – kartais rimtesni, kartais stipriai tendencingi, tačiau šiaip ar taip juose būta nemažai tiesos tuo atžvilgiu, jog valdančioji dauguma išties gana plačiai naudojosi valdžia, nepaprastosios padėties teikiamomis priemonėmis ir Bažnyčios parama rinkimų kovoje su potencialiais konkurentais. Kad daugumą turintys dešinieji nebuvo linkę labai paisyti socialdemokratų skundų, parodė balsavimas, kurio metu vien Krikščionių demokratų bloko balsais interpeliacija buvo atmesta.

Savo valdžią krikščionys demokratai saugojo priešindamiesi ir atmesdami įvairias opozicijos iniciatyvas, orientuotas į demokratinių laisvių ir teisių raiškos didinimą, visuomenės kontrolės priemonių atsisakymą. Pavyzdžiui, 1923 m. birželio viduryje LSDP bandė į Seimo dienotvarkę įtraukti amnestijos įstatymo projektą, turėjusį padėti atgauti laisvę daliai politinių kalinių ir koncentracijos stovyklos internautų¹⁸⁶. Iniciatorių vardu kalbėjęs Markauskas pažėrė daug kritikos dėl karo padėties metu vykdomų prevencinių areštų, komendantų savivalės, karo teismų ir jų sprendžiamų politinių bylų. Tačiau balsuojant karšta opozicijos atstovo kalba nepadėjo – krikdemų blokas pavyzdinčiai laikėsi partinės drausmės ir 37 balsais atmetė projektą.

Kita valdančiosios daugumos veiklos kryptis išsaugant savo dominavimą reiškėsi mėginimais plėsti ir „tobulinti“ viešąją visuomenės raišką ribojančią įstatyminę bazę. Tai buvo ypač svarbu ketinant ilgainiui atšaukti karo padėtį, įgijusią blogą reputaciją visuomenės akyse ir opozicijos nuolatos aršiai kritikuojamą. Todėl galvota apie galimas alternatyvias efektyvias antivalstybinių jėgų, taip pat ir nepageidaujamos legaliosios opozicijos veiklos kontrolės priemones.

Iš pradžių, kol dar dienotvarkėje neatsirado karo padėties atšaukimo įstatymas, imtasi pakoreguoti esamą nepaprastosios padėties režimą, papildant jį reglamentuojančius YVAĮ. 1924 m. vasario pabaigoje valdančioji dauguma pateikė dvyliktojo įstatų paragrafo papildymą, kuris numatė platesnes karo komendantų teises prižiūrint spaudą. Opozicija tai sutiko labai neigiamai. Valstiečių liaudinink-

¹⁸³ Ten pat.

¹⁸⁴ Ten pat.

¹⁸⁵ K. Valstietis [K. Grinius?] Rinkimų agitacijos laisvė // *Lietuvos žinios*, 1923 04 18, p.1; Rinkimų laisvės varžymo dokumentai // *Lietuvos žinios*, 1923 04 18, p. 3.

¹⁸⁶ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1923 06 16, 5 pos., p. 5.

kų atstovai įrodinėjo, jog esamos spaudos cenzūros priemonės pakankamai griežtos, dėl jų ir taip esą dažnai kyla problemų, todėl bet kokie žingsniai žiniasklaidos atstovų atsakomybės didinimo linkme būtų be galo žalingi¹⁸⁷. Kitame posėdyje YVAĮ papildymo projektą Seimas dar pataisė – aiškiau pabrėžė karo komendantoto teisę leisti privalomus įsakymus ir už jų nevykdymą bausti administraciniu areštu iki 3 mėnesių, bauda iki 5000 litų arba taikyti abi bausmes kartu. Čia pasiūlytas pakeitimas buvo daugiau redakcinio pobūdžio, nes piniginių baudos dydį pasistengta pritaikyti prie pakitusios valstybės valiutos ir jos vertės.

1924 m. gegužės 6 d. į Seimo dienotvarkę pagaliau pateko karo padėties panaikinimo klausimas. Egzistavo du šiam tikslui parengti įstatymo projektai: vienas, ankstesnįjį ir radikalesnį, inicijavo LSDP frakcija, kitą, daugiau simbolinį, – Vyriausybė. Valdančiosios daugumos atstovai dar Krašto apsaugos komisijoje prioritetą teikė pastarajam projektui, todėl jis ir buvo tos dienos posėdyje pristatomas. Jo esmė labai paprasta – karo padėtis panaikinama, vietoje jos įvedama sustiprintos apsaugos padėtis. Tai jau bandyta padaryti dar Steigiamojo Seimo laikais, 1922 m. antrojoje pusėje, svarstant „Sustiprintos apsaugos“ įstatymą. Kaip ir tada, numatomas karo padėties panaikinimas neturėjo atnešti didesnių permainų valstybės gyvenime, pagrindinis šio sumanymo tikslas buvo kiek sušvelninti nepaprastosios padėties režimą, pakelti valdžios ir kariuomenės autoritetą, padėti joms atsikratyti prastos reputacijos. Referentas Jonas Stepovičius pristatė svarbiausias priežastis, paskatinusias kelti karo padėties atšaukimo klausimą: „Motyvai, kurie kalba už panaikinimą karo stovio yra šie. Karo padėties kaipo toks, ir įstatymas, kuris per ilgai veikia, jau pasilieka nereikalingas. Iš antros pusės, tas karo stovis trukdo patį judėjimą mūsų krašte, lieka ypatingi teismai civiliniams žmonėms. Ir paskui svarbiausia, kad krašte karo stovio vykinimas atsieina kraštui apie pusantro milijono litų [...]“. „Motyvai kurie sako prieš karo stovį yra šie. Sustiprintas stovis karšte, užsienyje ir bendrai Europoje vykdomas Vidaus Reikalų ministerio, o ne Krašto apsaugos. Iš antros pusės, karo padėtį vykinimas krašte be galo išpučia Krašto apsaugos ministerijos sąmatą ir tas visas pareigas, kurios uždėtos buvo Krašto apsaugos ministerijai. Iš esmės imant [...] tos visos pareigos yra antraeilės.“¹⁸⁸ Projekto rengėjai būtinybę karo stovį pakeisti sustiprinta apsauga aiškino vidinėmis ir išorinėmis priežastimis. Prie vidinių jie priskyrė finansines sąnaudas, KAM atitraukimą nuo policinių funkcijų vykdymo, antivalstybinių jėgų pavojus. Beje, pastarąjį referentas nu-

¹⁸⁷ *Seimo stenogramos, Antrasis seimas*, 1923 02 26, 70 pos., p.4.

¹⁸⁸ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 05 06, 93 pos., p. 3.

sakė taip: „[...] dar yra komunistinis judėjimas ir judėjimas iš dešinės pusės¹⁸⁹, tai tas judėjimas ne taip didelis kaip iš komunistų pusės ir ne taip baisus [...]“¹⁹⁰. Išorinės priežastys daugiausiai sietos su svetimų valstybių keliamo grėsme, taip pat su poreikiu pritraukti užsienio investicijas, kurioms karo padėtis, rengėjų nuomone, trukdė¹⁹¹.

Opozicija karo padėties panaikinimo projektą sutiko nepalankiai. Ta proga laikraštyje *Socialdemokratas* buvo skelbiama: „Mūsų seimo dauguma – Ūkininkų sąjunga, krikščionys demokratai, Darbo federacija, ir net valstiečiai liaudininkai taip susigyveno su karo stoviu ir visokiomis nepaprastomis padėtimis, kad visi mato pavojų, pereiti į normalę padėtį. Ir dabar seime karo stovis panaikinimas svarstomas lygiagrečiai su įvedamu sustiprintos apsaugos [įstatymu]“¹⁹². Socialdemokratai be galo piktinosi, kad svarstomas ne jų parengtas įstatymas. Liuda Purėnienė kalboje pažymėjo, jog LSDP jau seniai buvo pateikusi du analogiškus karo padėties panaikinimo projektus – vieną Pirmojo, kitą Antrojo Seimo darbo pradžioje¹⁹³. Tačiau nė vienas jų dėl Krikščionių demokratų bloko pastangų nepateko į dienotvarkę. Posėdyje kalbėjęs Ūkininkų sąjungos atstovas Eliziejus Draugelis atvirai pareiškė, kad opozicijos siūlomas įstatymas yra propagandinė „proklamacija“ ir visiškai neatitinkanti esamų sąlygų bei valstybės saugumo interesų¹⁹⁴. Jis pabrėžė, kad Lietuvos vidaus padėtis tapo stabilesnė, komunistų veikla išsikvėpė, todėl karo padėtis tapo neberekalinga, tačiau sykiu pridūrė, jog būtina palikti kai kurias nepaprastosios padėties priemones, galinčias užtikrinti efektyvų tvarkos palaikymą. Tokias priemones, anot jo, kaip tik ir numatė „Sustiprintos apsaugos“ įstatymas. Projektas buvo pripažintas svarstytinu, įtrauktas į darbotvarkę, tačiau prie jo sugrįžta labai greitai. 1924 m. liepos 22 d. LSDP frakcijos narė Purėnienė, pateikdama savo siūlomą Seimo darbotvarkės planą, viename pirmųjų jo punktų bandė įtraukti karo padėties panaikinimo klausimą, tačiau

---

¹⁸⁹ Prieš 1923 m. rinkimus į Seimą Lietuvoje pradėjo veikti ekstremistinių dešiniųjų radikalų grupė(s), savo kreipimuose prisistatanti fašistais. Opozicija juos siejo su LKDP šalininkais ir taip pat vadino fašistais. Minėtos grupės asmenys surengė daug išpuolių prieš kitataučių (daugiausia žydų) nekilnojamoji turta, išteplojo nelietuviškas iškabas degutu. Dėl to Seime pateiktas paklausimas žr. *Seimo stenogramos, Pirmasis seimas*, 1923 02 20, p. 7. Apie įvykius taip pat rašė spauda žr. K. Valstietis. Iš kur eina fašizmas ir ką jis reiškia // *Lietuvos žinios*. 1923.03.14, p. 1–2. Kuodas. Ar esama pas mus “fašizmo” // *Lietuvos žinios*. 1923.02.23, p.3.

¹⁹⁰ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 05 06, 93 pos., p. 3.

¹⁹¹ Ten pat

¹⁹² Kademų apsaugos įstatymas // *Socialdemokratas*, 1924 05 21, p. 1.

¹⁹³ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 05 06, 93 pos., p. 4.

¹⁹⁴ Ten pat

ši iniciatyva tarp nesulaukė valdančiosios daugumos parlamentarų pritarimo.

Vėl prie karo padėties panaikinimo vėl sugrįžta tik 1925 m. spalio 27 d. Antrasis sumanyto įstatymo skaitymas praėjo palyginti greitai ir sklandžiai. Valdančiosios daugumos atstovas Draugelis vėl dėstė ankstesniąją krikščioniškųjų frakcijų poziciją, kad „karo stovis jau išsigimė ir neprivalo būti toliau toleruojamas“, bet „ypač šiuo momentu kariuomenė išvesti iš karo padėties, taip pat ir geležinkelius nėra jokio reikalo, nes kaip tik šiuo momentu amžinas ginčas su lenkais nėra nė kiek pagerėjęs, jis nėra išspręstas ir nematyti, kad be karo jis galėtų būti išspręstas“¹⁹⁵. Opozicijos puolimas, skirtingai nei anksčiau, nebebuvo labai stiprus, tikriausiai dėl to, jog matydami, kad realiai nieko pakeisti nepavyks, ir valstiečiai liaudininkai, ir socialdemokratų pamažu linko susitaikyti su valdančiosios daugumos siūlomu karo padėties panaikinimo scenarijumi.

Trečiasis įstatymo skaitymas vėl įvyko po gana ilgos pertraukos – 1926 m. vasario 12 d. Čia parlamentiniai ginčai pasiekė kulminaciją. Tam, žinoma, daug reikšmės turėjo artėjantys rinkimai: abi pusės švaistėsi kaltinimais, įrodinėjo savo tiesas ir susirūpinimą valstybės ir visuomenės interesais. Įnirtinga politinė kova truko net kelias dienas, o politinės kultūros požiūriu peržengė visas ribas: diskusijos ir ginčiai virsdavo atviru plūdimumi, asmeniniais įžeidinėjimais, neįrodomais kaltinimais. Pirmas posėdžio metu kalbėjo referentas Grinius, jis trumpai pristatė karo padėties motyvus, supažindino su kitų šalių praktika: „Apie tokio įstatymo reikalingumą nėra ką kalbėti. Karo padėtis iš tikrųjų tokį ilgą laiką negali būti pas mus. Tatai tęsiasi apie 7 metus ir gerų rezultatų nedavė [...], kitos šalys tokia ilga praktika nesivaduoja. Ir matyti diplomato Taleirano žodžiai, kad durtuvais galima viską padaryti, bet ant jų ilgai nesėdėsi, pasitvirtino dar kartą. Ir mes turime prieiti prie to, kad tas įstatymas būtų panaikintas. Jei mes paimsime praktiką kitų šalių, kaip Estijos, kur buvo bolševikų pučas, tai tenai irgi karo stoviu naudotasi labai neilgai. Vokietijoje kada buvo Kapo pučas, irgi karo stovio įstatymais naudojosi neilgai, net Bulgarijoje diktatorius Cankovas panaikino karo stovį. Rusija, tiesa, naudojosi sustiprinta apsauga labai ilgai. Ir pas mus toksai Sustiprintos apsaugos įstatymas yra, jeigu reikalas bus, jį galima visada atnaujinti. Dabar policija pas mus yra ganėtinai sustiprinta, gali tas pareigas, kurias ejo komendantai, nešti ir nukrauti nuo armijos, ta pareiga, nuo kurios ji pati bėga ir kurios nenori. Ir tiesa, armijai labai ilgai nepritinka tas karo stovis. Iš kitos pusės būtų šiokių tokių sutaupymų, nes karo komendantų kanceliarijos būtų sumažintos. Tai visi šie dalykai veda prie to, kad tą įstatymą reikia priim-

¹⁹⁵ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas, 1925 10 27, 203 pos., p. 4.*

ti.¹⁹⁶ Baigęs pristatymą ir priminęs, jog įstatymas dviem skaitymais 1925 m. pabaigoje jau buvo aprobuotas, Grinius pasiūlė jį priimti be pataisymų. Tačiau Seimo nariai greitai baigti prieš metus pradėto darbo visai nesiruošė – prasidėjo plačios diskusijos, užtrukusios kelias dienas. Krikščionių demokratų blokas ėmė įtikinėti, kad karo padėtį atšaukti dar ne laikas, nors ji jau ir esą atgyvenusi. Aktyviausias jų atstovas Draugelis aiškino, kad veikianti karo padėtis apima tik dalį Lietuvos, todėl didelių nepatogumų ramiems piliečiams nesuteikia, bet to, jos egzistavimas padeda užtikrinti vidinį valstybės stabilumą, neleidžia aktyviai veikti antivalstybinėms jėgoms. Kiti šio Seimo nario argumentai buvo susiję su tarptautine Lietuvos politika. „Juk jeigu mūsų sostinė ir 1/3 teritorijos yra okupuota priešų, tad apie kokią čia normalinę padėtį galime kalbėti?“¹⁹⁷, – kaip svarbiausią argumentą išdėstė Draugelis. Gąšdindamas Lenkijos grėsme, savo kalbą jis pakreipė taip, kad galutinė išvada tapo teiginys, jog panaikinti karo padėtį tolygu „savaiame atsisakyti nuo Vilniaus ir jo teritorijos gražinimo“¹⁹⁸. Tuo, tikriausiai, tikėtasi, kad visas didžiąsias Lietuvos partijas ir visuomenę konsoliduojantis antilenkiškumas bei Vilniaus vadavimo motyvas padarys reikiamą įspūdį ir paveiks apsisprendimą. Siekdamas sustiprinti išorinės grėsmės pojūtį, Draugelis plačiai samprotavo apie besiantinantį globalų karo konfliktą, taip pat apie įvairias neginkluoto karo išraiškas – ekonominių spaudimą, propagandinę visuomenės demoralizaciją ir pan., su kuriomis susiduria ar gali susidurti Lietuva¹⁹⁹. Jis taip pat priminė 1920 m. taikos sutartį su Sovietų Rusija, kurios įsipareigojimų pastaroji vengė laikytis, 1924 m. komunistų pučą Estijoje²⁰⁰, rodantį, kad bolševikų siekiai dominuoti Pabaltijyje lieka vis tie patys²⁰¹. Taigi kalbėtojas išsakė visus įmanomus, dažnai hiperbolizuotus argumentus, kad tik sustiprintų savo pozicijos pagrįstumą ir reikšmę. Tačiau tokie dirbtini Draugelio pasažai opozicijai nepaliko geidžiamo įspūdžio. Priešingai, jos atstovai daugelį jų labai nesunkiai atrėmė, nepamiršdami Ūkininkų sąjungos frakcijos nario apkaltinti kone šventvagiškais prasimanymais. Socialdemokratas Jeronimas Plečkaitis apie karo padėties įtaką kovant su lenkais ironizuodamas dėstė: „[...] aš jūsų paklausiu, ar nuo karo stovio

¹⁹⁶ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas, 1926 02 12, 232 pos., p.1–2.*

¹⁹⁷ Ten pat, p.2.

¹⁹⁸ Ten pat.

¹⁹⁹ Ten pat, p.3.

²⁰⁰ 1924 m. gruodį komunistinis pučas Estijoje buvo užgnaužtas efektyviai naudojantis karo padėties suteiktais dideliais karinės valdžios atstovų įgaliojimais. Apie tai žr. G. von Rauch, *The Baltic states: Estonia, Latvia, Lithuania. The years of independence 1917–1940*, p.112–117.

²⁰¹ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas, 1926 02 12, 232 pos., p. 3.*

kenčia lenkai, ar kenčia lietuviai? Juk karo stovis Lietuvoje spaudžia Lietuvos žmones, reiškia karo stovis bloga daro lietuviams ir karo stoviu jūs lenkų nenugąsdinsit. Kam ta bausmė mūsų gyventojams, jei lenkai kalti, kad Vilnių paėmė. Jei norite, kad mūsų karšto gyventojai turėtų bendrą tikslą išlaikyti mūsų krašto nepriklausomybę, tai nedarykite mūsų krašte katargos režimo. Jūs laikote karo stovį, smaugiat visus, kurie mano kitaip, kaip jūs, ir šnekate apie tai, kad mes privalom be galo mylėti šitą režimą.²⁰² Kiti kalbėję valdančiosios daugumos atstovai savo pasisakymuose iš esmės vadovavosi atstovo Jono Steponavičiaus visiems pasakyta skambia lotyniška sentencija, jog aukščiausias įstatymas vyriausybei turi būti valstybės gerovė²⁰³. Toji gerovė, pasak jų, kaip tik ir reikalavo ypatingos karšto apsaugos – karo padėties. Ūkininkų sąjungos atstovas Jonas Vailokaitis karo padėties klausimą dar bandė susieti su svarbiausiais ir aktualiausiais visuomenei ūkio reikalais. Jis karštai įrodinėjo, kad tokia nepaprastoji padėtis yra būtina, siekiant sėkmingai įvykdyti žemės reformą, ir „įvartyti tam tikros baimės tiems žmonėms, kurie nori su svetima kariuomene nuversti Lietuvos tvarką“²⁰⁴. Anot Vailokaičio, kiekvienas doras lietuvis ūkininkas, paklaustas, ar Lietuvai reikalinga karo padėtis, atsakytų teigiamai.

LSDP frakcijos narys K. Bielinis toki krikščionių demokratų suinteresuotumą žūtbut išsaugoti nepaprastąją padėtį susiejo su artėjančiais rinkimais, aiškindamas, jog tai leistų valdžiai „lengviau suvesti sąskaitas su politiniais priešais“²⁰⁵. Visas dešiniųjų kalbas apie karo padėtį, kaip valstybės gynimo priemonę, jis atvirai pavadino absurdiškomis, teigdamas, kad tik geresnis kariuomenės apginklavimas, disciplina, mobilizacijos reikalų sutvarkymas gali užtikrinti atsparumą išorinei agresijai.

Panašiai situacija klostėsi ir kitame, vasario 19 d., posėdyje, skirtame karo padėties panaikinimo įstatymo trečiajam skaitymui. Pirmininkaujantis, siekdamas išvengti anksčiau buvusių ilgų, vienodų monologų, apribojo kalbėjimo trukmę iki 5 minučių. Tačiau tai diskusijų nenuramino: kairieji ir dešinieji, kad ir trumpiau kalbėdami, kategoriškai laikėsi savo pozicijų, jas grindė tais pačiais, gerokai hiperbolizuotais argumentais, plūdo vieni kitus. Dėl kilusio triukšmo ir nevaldomos padėties posėdis nutrauktas vos sulaukus pusiaudienio. Vasario 23 d. vėl sugrįžta prie nebaigto svarstyti klausimo. Posėdžio pradžioje pranešta, kad krikščionių demokratų atstovas Vilimas pasiūlė karo padėties panaikinimo pro-

²⁰² Ten pat, p. 5.

²⁰³ Ten pat, p. 8.

²⁰⁴ Tent pat

²⁰⁵ Ten pat, p.15.

jektą gražinti patobulinti Krašto apsaugos komisijai. Toks pasiūlymas motyvuotas tuo, jog projekte nėra paaiškinta, kaip bus elgiamasi su ypatingais įstatymais, numatančiais baudžiamąją atsakomybę už antivalstybinius nusikaltimus, baudžiamus mirties bausme, nustojus veikti karo padėčiai²⁰⁶. Taigi atrodė, kad iki galo neišspręstas karo teismų klausimas. Tačiau opozicija tokius pasiūlymus įvertino tik kaip mėginimą vilkinti laiką ir žūbūt sustabdyti įstatymo priėmimą. Referentas Grinius dar kartą ėmėsi įrodinėti būtinybę panaikinti karo padėtį, įtikinamai atremdamas jo šalininkų per kelis posėdžius pažertus įvairiausius argumentus. Jis pabrėžė, kad 1920 m., būdamas Ministru Pirmininku, pats sutiko paskelbti karo padėtį, nes tam būta svarių priežasčių, bet 1926 m. padėtis jau iš esmės pasikeitusi, todėl būtini visai kitokie sprendimai²⁰⁷. Toliau Grinius ragino atkreipti dėmesį į tai, jog karo padėtis kariuomenėje įteisina labai žiaurias bausmes kareiviams už nežymius nusižengimus, o civilius skubos tvarka teisia kariniai teismai. Visa tai, pasak jo, teisingumo vykdymą pavertė labai nehumanišku procesu, griaušančiu piliečių pasitikėjimą valstybe. Grinius paneigė ir įrodinėjimus, jog karo padėtis naudinga ūkininkams. Valstiečių liaudininkų lyderis pateikė tokį pavyzdį: „Kada norima įsteigti kokia nors ekonominė bendrovė, tai reikia labai daug laiko sugaišti, norint išgauti leidimą.“²⁰⁸ O geležinkeliams, Griniaus nuomone, taikyta karo padėtis tik dėl to, kad pavyktų užkirsti kelią geležinkeliečių streikams. Visi šie pakankamai pagrįsti teiginiai nepadėjo žengti paskutinio žingsnio, kurio trūko iki karo padėties panaikinimo. 41 balsu prieš 36 Seimas nusprendė gražinti projektą redaguoti. Taip Krikščionių demokratų blokui, remiantis vien savo balsais, pavyko sustabdyti nepalankų karo padėties atšaukimą.

Žvelgiant į abiejų pusių argumentus, galima pastebėti, jog jie dažnai rėmėsi pakankamai kraštutiniu požiūriu į Lietuvos padėtį: dešinieji bet kokia kaina siekė išlaikyti jėgos svertus, socialdemokratams reikalavo demokratinių laisvių. LVLS pozicija šiuo konkrečiu atveju, buvo artima socialdemokratiškajai, tačiau nuosaikesnė, mažiau radikali, linkusi atsižvelgti ir į valstybės saugumo perspektyvas.

Skirtingų partijų spaudoje karo padėties klausimas labai daug atskiro dėmesio nesulaukdavo. Dažniausiai jis minėtas nagrinėjant įvairias su valstybės saugumu susijusias temas, kritikuojant teisėsaugos darbą. Diskusijos dėl karo padėties žiniasklaida pristatydavo reportažais iš Seimo salės, kuriuose būdavo

²⁰⁶ *Seimo stenogramos. Antrasis teismas*, 1926 02 23, 235 pos., p. 5.

²⁰⁷ Ten pat

²⁰⁸ Ten pat

spausdinami sutrumpinti atskirų seimo narių pasisakymai²⁰⁹. Kiekvienos partijos leidiniai svarstomus klausimus komentuodavo sau palankia linkme.

1924 m. gegužės 6 d. Seimo posėdyje kartu su karo padėties panaikinimo įstatymo projektu pristatytas ir „Sustiprintos apsaugos“ įstatymas. Čia taip pat pateikti du variantai – vienas ankstesnysis, parengtas Krašto apsaugos komisijos, kitas, naujausias, – Vyriausybės. Posėdyje pristatytas Vyriausybės projektas buvo iš esmės analogiškas tam, dėl kurio diskutuota 1922 m. rudenį Steigiamajame Seime. Sustiprintą padėtį palaikyti turėjo vidaus reikalų ministras su apskričių viršininkais bei jiems talkinančia policija. Visuomeninio gyvenimo kontrolės požiūriu, apskričių viršininkams buvo numatytos labai panašios teisės kaip ir karo komendantams, veikiant karo padėčiai. Projekte planuota, kad, paskelbus sustiprintos apsaugos padėtį, apskričių viršininkai galės drausti potencialiai pavojingiems asmenims pasilikti konkrečioje vietovėje, juos sulaikyti iki 2 savaičių; sustabdyti arba uždaryti sąjungas, organizacijas, bendroves, pramonės ir prekybos įmones, drausti viešus ir neviešus susirinkimus, mitingus, uždrausti spaudinius, jų platinimą. Visoms pateiktoms funkcijoms vykdyti ir kontroliuoti apskričių viršininkams numatyta teisė leisti privalomus įsakymus ir už jų nevykdymą bausti lygiai taip pat, kaip nurodyta YVAĮ. Nauja buvo tai, jog nuspręsta aiškiai terminuoti sustiprintos apsaugos padėties trukmę. Jis turėjo būti įvestas per 6 mėnesius, su galimybe tokią padėtį pratęsti dar pusmetį²¹⁰.

Opozicija šį sumanymą sutiko labai priešišškai. Įstatymo projektą kritikavo ne tik LSDP, LVLS, bet ir tautinių mažumų atstovai. Žydų frakcijos narys S. Garfunkelis priekaištavo dėl projekto tekste pateiktų labai abstrakčių sąvokų: „valstybės tvarka“, „antivalstybinis veikimas“, kurių laisvas interpretavimas, pasak jo, galįs sukelti daug nepageidaujamų reiškinių. Seimo nario nuomone, vidaus reikalų ministro kompetencijos ribos, esant sustiprintai padėčiai, gerokai išplėstos²¹¹. Socialdemokratai buvo labai atviri ir kategoriški. Anot Purėnienės, tarp abiejų svarstomų nepaprastosios padėties formų „visas skirtumas tas, kad karinė diktatūra pakeičiama civiline diktatūra ir kad tautinis bizūnas pereina iš komendantų į apskričių viršininkų rankas“²¹². Socialdemokratė tvirtino, jog

²⁰⁹ Plg. K. Sl. Ar bus panaikintas karo stovis ? // *Lietuvos žinios*, 1925 10 29, p.3; Atst. A. Šmulskštys dėl karo stovio Lietuvoje, *Rytas*, 1926 02 14, p.1–2; Kaip buvo svarstomas karo stovio panaikinimo įstatymo projektas, *Lietuvos žinios*, 1926, 02 14, p.1–2; Atst. Šmulskštys dėl karo stovio Lietuvoje // *Rytas*, 1926, 02 16, p.1; Seimo posėdis, vasario 12, *Rytas*, 1926 02 16, p.2–3; Karo padėties panaikinimas palaidotas // *Lietuvos žinios*, 1926 02 24, p.1.

²¹⁰ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 05 06, 93 pos., p.12.

²¹¹ Ten pat

²¹² Ten pat, p.13.

„Sustiprintos apsaugos“ įstatymas dar griežtesnis nei YVAĮ, be to, abstraktesnis, suteikiantis pareigūnams didesnių galimybių savivaliauti. Ji piktinosi, kad įstatymas esąs nukopijuotas iš carinės Rusijos panašių teisės aktų ir jog siekis jį įgyvendinti ves į praeitį, į patvaldystės, žandarų ir „Ochrankos“ laikus²¹³. Į diskusijas įsijungęs K. Grinius aiškino, kad Lietuvos „Sustiprintos apsaugos“ įstatymas yra ne 1881 m. analogiško rusų pavyzdžio adaptuota kopija, bet pasiskolintas iš Vokietijos teisės. Buvusio ministro pirmininko pozicija planuojamo įstatymo atžvilgiu buvo santūresnė. Jis apgailestavo, kad visuomenės gyvenimas ir toliau bus varžomas, kad tokia padėtis gali tęstis dar ilgai, bet sykiu palankiai įvertino faktą, jog kariuomenė nustos vykdyti policijos funkcijas²¹⁴. Tos dienos posėdyje įstatymas priimtas per antrąjį skaitymą. Trečiasis skaitymas surengtas tik po metų – 1925 m. gegužės 19 d. Per šį laikotarpį konfrontacija tarp valdančiosios daugumos ir opozicijos dar labiau išaugo, apie karo padėties sukeltas problemas kalbėta vis garsiau ir dažniau. Todėl paskutinysis „Sustiprintos apsaugos“ įstatymo svarstymas vyko esant pakankamai įtemptai atmosferai. Abi pusės laikėsi ankstesnių pozicijų, karštomis kalbomis gynė savo nuomonę, tačiau viską lėmė balsų dauguma. Tiesa, čia valdančiųjų frakcijų atstovai didesnės persvaros neįgijo – už balsavo 31, prieš – 28²¹⁵.

1925 m. birželio 19 d. Seimas pradėjo svarstyti spaudos įstatymo pakeitimą. Jį inicijavo valdančioji dauguma. Pats pakeitimas buvo nedidelis: siekta padidinti spaudos priežiūros institucijoms siunčiamų privalomų egzempliorių skaičių nuo 8 iki 10 ir tiksliau apibrėžti baudžiamosios bylos spaudos atstovams kėlimo tvarką²¹⁶. Tačiau šis realiai didesnės reikšmės neturėjęs Krikščionių demokratų bloko žingsnis sulaukė aktyvios opozicijos reakcijos. Ją daugiau lėmė ne pats įstatymo papildymo turinys, bet pasipiktinimas spaudos laisvės būkle ir karo padėties suvaržymais²¹⁷. Krikščionys demokratai tuo tarpu įrodinėjo, kad „šiuo įstatymu pravestu nieko naujo neįvedama, jis tik šiek tiek praplečia 1919 m. išleistą spaudos įstatymą. Todėl jokių ypatingų skorpionų juo neįgyvendinama“²¹⁸.

²¹³ Ten pat, p.14.

²¹⁴ Ten pat, p.15.

²¹⁵ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 05 19, 182 pos., p.14.

²¹⁶ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 06 19, 191 pos., p.12.

²¹⁷ Apie susirinkimų ir žodžio laisvės suvaržymus 3-ojo dešimtmečio pradžioje žr. O. Ruželytė, *Konstitucinės žodžio ir spaudos laisvės buržuazinėje Lietuvoje ir tikrovė, Buržuazinės valstybinės teisinės koncepcijos, jų taikymas Lietuvoje ir kritika*, p.92–100, 105; O. Ruželytė, *Susirinkimų laisvė ir jos suvaržymas darbo žmonėms buržuazinėje Lietuvoje, Buržuazijos diktatūros Lietuvoje valstybiniai teisiniai aspektai*, p.95–99;

²¹⁸ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 06 19, 191 pos., p.20.

Nepaisant audringų valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų protestų, įstatymo priėmimas vyko greitai – užtruko kelias dienas, o buvo priimtas per tris skaitymus²¹⁹.

1925 m. pradžioje krikščionys demokratai dar turėjo planų Seimui pateikti ir kitą VRM galias išplečiantį bei prieš antivalstybinę veiklą užsiimančius asmenis ir organizacijas nukreiptą „Valstybės apsaugos“ įstatymą²²⁰. Tai sukėlė didelę pasipiktinimo bangą opozicijos spaudoje. Kairiuosius ypač piktino aplinkybė, jog veikiant karo padėčiai ir ką tik priėmus Sustiprintos apsaugos įstatymą, prireikė dar vieno nepaprastą padėtį reglamentuojančio teisės akto. „Vienintelis šio įstatymo sumanymo tikslas – tai kova su opozicinėmis partijomis ir rengimasis sekančiais rinkimais pastatyti opoziciją už įstatymo ribų. Kad projektas turi omeny rinkimus į seimą, matosi iš paskutiniojo [paragrafo], kuris nustato įstatymo galiojimo laiką ligi 1926 m. liepos 1 d.“²²¹, – skelbta LVLS atvirame pareiškimė. Tuo labai piktinosi ne tik valstiečiai liaudininkai, kvietę visuomenę protestuoti²²², bet ir Seime atstovų neturintys tautininkai²²³. Minėto įstatymo projekto Seimui svarstyti neteko, nes jo neaprobavo Administracijos komisija²²⁴.

Apskritai 1925 m. pavasarį opozicija atvirai ir kategoriškai reiškė pasipiktinimą Krikščionių demokratų daugumos siekiais inicijuoti daug visuomenės politinę raišką ribojančių įstatymų. LVLS frakcijos narys Zigmas Toliušis viename straipsnių pažymėdamas tai rašė: „Vos tik pradėjo artintis rinkimų į naująjį seimą kampanija, kaip mūsų vyriausybė ėmė rodyti pastebėtiną kūrybos energiją įstatimdavystės srity. Beveik vienu ir tuo pačiu laiku buvo įnešti Seimui net keturi nepaprastos reikšmės įstatymo projektai, būtent Valstybės apsaugos įstatymas, rinkimų į seimą ir savivaldybės įstatymų pakeitimai ir Sustiprintos apsaugos įstatymo projektas. Visi minėti įstatymų sumanymai sudaro lyg kokią įstatymų seriją, nes visi jie sujungti viena bendra pamatine mintimi – įvesti Lietuvoje administracijos nuožiūra diktatūrą.“²²⁵ Šis opozicijos lyderio pareiškimas gana gerai iliustravo Antrojo Seimo kadencijos pabaigą. Tuo laikotarpiu Krikščionių

²¹⁹ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 06 21, 193 pos., p.10.

²²⁰ Į Lietuvos visuomenę // *Lietuvos žinios*, 1925 06 06, p.1.

²²¹ Ten pat.

²²² V.K. [V. Kvieška?] Kam reikalingas „Valstybės apsaugos įstatymas“ // *Lietuvos žinios*, 1925 05 14, p.1; Lietuvos visuomenė budėki // *Lietuvos žinios*, 1925 06 07, p.125, p.1; Į Lietuvos visuomenę // *Lietuvos žinios*, 1925 06 06, p.1; Protestas prieš valstybės apsaugos įstatymą // *Lietuvos žinios*, 1925 06 10, p.1; Ką sako kiti apie „Valstybės apsaugos įstatymą“ // *Lietuvos žinios*, 1925 06 10, p.1; Pranešimas apie planuojamą susirinkimą // *Lietuvos žinios*, 1925 06 21, p.5

²²³ A. Sm. [A. Smetona], Sustabdytas pasikėsinimas // *Lietuvis*, 1925 05 22, p.1–2.

²²⁴ T.Z. [Z. Toliušis] Parlamentarizmo idėjos griovimas // *Lietuvos žinios*, 1925 05 17, p.1.

²²⁵ Ten pat.

demokratų bloko dominavimas politiniame Lietuvos gyvenime įgavo ryškiausias formas: nepaprastojo meto priemonės kur kas dažniau naudotos valdančiosios daugumos interesams ginti, nors jų egzistavimą ir stengtasi pateisinti valstybės saugumo poreikiais. Įrodyti tai opozicijai Seime nepavykdavo: tiek socialdemokratai, tiek valstiečiai liaudininkai gebėdavo pakankamai įtikinimai atremti karo padėties ir kitų visuomenės politinę raišką varžančių įstatyminių priemonių iniciatorių bei šalininkų argumentus, tačiau realius sprendimus vis dėlto lemdavo vietų Seime skaičius.

3.2. Opozicijos vienijimasis prieš karo padėtį ir pilietinių laisvių suvaržymus

Jau Pirmajame Seime santykiai tarp daugiausiai vietų gavusių partijų LVLS ir Krikščionių demokratų bloko buvo pakankamai priešiški, neleidę suformuoti stabilesnės koalicinės vyriausybės. Ši atmosfera iškaltai bylojo, jog ankstesnis lietuvių partijų idealizmas išblėso²²⁶. Priešiškus dar labiau išryškėjo Antrajame Seime, krikščionims demokratams gavus daugumą vietų, leidusių dominuoti politiniame gyvenime. 1924 m. birželį, LVLS atsidūrus griežtoje opozicijoje, kairiųjų padėtis sustiprėjo, dažnai ir socialdemokratai, ir valstiečiai liaudininkai reikšdavo panašias pozicijas. Žvelgiant į seimų stenogramas, galima aiškiai pastebėti, kad partijų kova 1923–1926 m. tapo kur kas aršesnė ir bekompromisiškesnė nei Steigiamajame Seime. Opozicija plačiai taikė visas įteisintas parlamentinės kontrolės priemones – paklausimus, interpelacijas. Didžioji jų dalis vienaip ar kitaip buvo susijusi su karo stoviu, jo sukeltais neigiamais reiškiniais – karo komendantų, policijos savivale, skubotais areštais, priekabia spaudos cenzūra, karo teismais, politiniais kaliniais ir pan. LSDP frakcija per šį laikotarpį pateikė, berods, 6 tokio pobūdžio interpelacijas ir 3 paklausimus. Nuo jos neatsiliko LVLS, pateikusi 3 interpelacijas ir 8 paklausimus. Vien per 1925 m. balandžio 24 d. Seimo posėdį iš 6 tuo metu KAM ir VRM adresuotų paklausimų 5 buvo inicijuoti valstiečių liaudininkų ir tiesiogiai buvo susiję su karo komendantų savivalės, areštų, cenzūros klausimais²²⁷. Dar keletą paklausimų dėl cenzūros pateikė Darbininkų kuopų atstovai (Pirmajame Seime) ir lenkų frakcija (Antrajame Seime).

Socialdemokratai, kovodami prieš, jų žodžiais tariant, „krikščionių diktatū-

²²⁶ G. Ilgūnas, *Kazys Grinius*, p. 277.

²²⁷ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 04 24, 177 pos., p. 4–7.

ra“, kaip ir Steigiamajame Seime, buvo aktyviausi bei kategoriškiausi. Labiausiai savo dėmesį jie sutelkė į „darbininkų atstovų persekiojimą“, teismus, areštus, kalėjimus. Dėl tokios veiklos jie, kaip ir anksčiau, sunkiai pajėgdavo įtikinamai atsikratyti ryšių su komunistais šleifo. Tuo, kompromituodami LSDP Seime ir spaudoje, sėkmingai naudojosi krikščionys demokratai.

Pavyzdžiui, 1923 m. birželio 15 d. interpeliacijoje dėl valdžios veiksmy varžant rinkimus socialdemokratai karštai puolė ginti tuo metu areštuotų Darbininkų kuopų atstovų²²⁸. Jie žinojo, jog jau anksčiau, Pirmajame Seime, atsakingi Vyriausybės atstovai šią politinę organizaciją atvirai įvardydavo kaip prokomunistinę, skirtą atstovauti LKP interesams Seime. Dar prieš rinkimus Pirmajame Seime 1923 m. sausį kuopininkui Povilui Norkūnui pateikus paklausimą dėl darbininkiškos spaudos persekiojimo, vidaus reikalų ministras Oleka jam drąsiai atkirto: „Gerbiamas paklausejas pažymėjo, kad toks [laikraščių] uždarymas neatinkas demokratybės principui. Aš paklausčiau jus, ar jūs gerbiate tą demokratybės principą? Jau iš tų laikraščių aišku, kaip jūs žiūrite į seimą ir kaip jūs manote elgtis. Aš pasakysiu, kad jūs pirmi neigiat demokratybės principą. [...] Ne, ne darbininkų spauda varžoma, bet varžoma spauda, kuri eina visai kitais keliais, neatsižiūrėdama visai mūsų darbininkų reikalų, bet kitos šalies reikalų. [...] Jūs reikalaujat laisvės tikrai tam, kad įgavę tos laisvės galėtumėt tą laisvę sugriaut, tą ką mes didžiausiomis pastangomis pastatėme. Aš pasakysiu atvirai: ar jūsų vienminčiai, kuriuos jūs norite pasekti, ligi šiol tokios laisvės pripažino jūsų politiniams priešams, kuriomis jūs naudojotės? Už dešimtį kartų nekalčiausio turinio raštą jūs tuojau nužudytumė nemaža žmonių, nes jūs laisvę taikinti mokat tikrai sau, bet ne kitiems.“²²⁹

Taigi 1923 m. birželį socialdemokratų pareikštas protestas prieš Darbininkų kuopų atstovų areštus leido juos nesunkiai kaltinti antivalstybinių jėgų dangstymu. Juolab kad ir tada Oleka pasakojo tą patį: „Nesigina ir patys tos kuopos, tos organizacijos nariai, kad jų organizacija yra tikrai širma komunistams veikti. Darbo kuopų vardas, arba kitaip sakant „darbininkų kuopų“ yra tikrai lapelis komunizmo esmei pridengti. Jei, gerbiamieji jūs atsidėję prisimintume darbininkų kuopų veikimą, kuris pasirodė, kad ir čia seime, tai pas jus neliks jokio abejojimo, kas yra toji grupė iš esmės. Užtenka prisiminti vieną jų buvusį lyderį [Kazį – M.K.] Matulaitį, jo pareiškimą duotą kovo mėn. 9 d., norint suprasti, kad fak-

²²⁸ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1923 06 15, 3 pos., p. 2.

²²⁹ *Seimo stenogramos. Pirmasis seimas*, 1923 01 30, 23 pos., p. 6.

tinai jie nepripažįsta ir tada nenorėjo pripažinti jokios lietuviškos valdžios.²³⁰

Analogišką kaltinimą atsakydamas į interpeliaciją pateikė ir Ministras Pirmininkas Ernestas Galvanauskas, o tas pats vidaus reikalų ministras Oleka buvo dar atviresnis:

„[...] Negaliu nepastebėti, kad savo interpeliacijoje soc. dem [okratų] frakcija su ypatingu malonumu stoja komunistų gynėjų eilėn. Šitas sielų giminingumas buvo pastebėtas ir rinkimų metu. Vietomis s.d. [socialdemokratų] žmonės savo prakalbomis visai atstovavo komunistų demagogus. Kur baigiasi socdemai ir kur prasideda komunistai, jie patys negali nustatyti. Todėl sunku kaltinti miliciją, kad ir ji tos sienos nemokėjusi praveisti.²³¹

Panašių kaltinimų būta ir daugiau²³². 1924 m. dešinieji ginčų su LSDP metu dažai „linksniavo“ partijos atstovo Seime Jono Markelio pavardę. Šis veikėjas per gegužės pirmosios šventę buvo išvėlęs į incidentą su policija; oponentų teigimu, per mitingą Tauragėje reikalavęs vietoj Lietuvos trispalvės iškelti raudoną vėliavą²³³. Daug kandžių priekaištų LSDP kliuvo, kai iš Lietuvos pabėgo už užstatą policijos paleistas ir socialdemokratų atkakliai gintas, su komunistais susijęs visuomenės veikėjas Stanislovas Matulaitis²³⁴.

Labai įdomų prieštaringos socialdemokratų veiklos aiškinimą 1926 m. vasario 12 d. posėdyje pateikė Krikščionių demokratų bloko narys Vailokaitis: „Socialdemokratų partija, gerbiamieji, šiandien pergyvena krizį. Aš žinau, kad vadai be armijos nėra vadai. Socialdemokratams, norėdami rasti sau tam tikro atsparumo, turi remtis masėmis ir pats gyvenimas verčia juos atsiremti masėmis, kurios yra prisisunkusios bolševikinės agitacijos ir su pagalba tos agitacijos bolševikinių idėjų. Kadangi socialdemokratams reikia patenkinti demagoginius reikalavimus, kuriuos iškelia bolševizmas, tai be abejo, kad jų reikalavimai, kada iš tribūnos čia kalba taip pat eina daug toliau negu jų įsitikinimas. Socialdemokratams daug daugiau iš tribūnos reikalaujami, patys bijo ir nori, kad tų reikalavimų seiman nepriimtų. Ne kartą privačiai jie pasako: ko jūs toki kvaili, ko jūs klausote, ko mes viešai reikalaujame, mes taip turim kalbėt.²³⁵

Paprastai dešinieji kiekviena proga kaltindavo socialdemokratų paramos

²³⁰ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1923 06 15, 3 pos., p. 5.

²³¹ Ten pat, p. 6.

²³² S. Bepročiai ar išdavikai. Kodėl socialdemokratams gina bolševikus // *Rytas*, 1926 03 24, p. 2.

²³³ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 05 06, 93 pos., p. 7.

²³⁴ J.K. D–ras Matulaitis pabėgo į SSSR // *Rytas*, 1925 11 04, p. 3.

²³⁵ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1926 02 12, 231 pos., p. 9.

teikimu bolševikams, o pastarieji patys nevengdavo viešai pasmerkti LKP Sovietų Rusijoje vykdomo teroro. LSDP spaudoje dažnai demaskuodavo komunistų taktiką, stengėsi sukompromituoti jų propagandinius šūkius²³⁶. Ypač socialdemokratams piktnaudžiavo bolševikų skverbimasis į profesines sąjungas, mėginimai atitraukti eilinius LSDP narius ir rėmėjus nuo partijos vadovybės, pasėti anarchiją²³⁷. Apie LSDP santykius su komunistais viename 1924 m. socialdemokratinio jaunimo laikraščio *Žiezirba* straipsnyje aiškinta: „Komunistai kartais neatsisako pasiūsti į mūsų tarpą savo provokatorių, kurie mūsų organizacijas turi griauti iš vidaus. Savo raštuose, leidžiamuose už Rusijos pinigus, jie negaili mums visokių baisių, baisesnių vardų. Jei klausyti komunistų, tad išeitų, kad mes esame „žvalgybos agentai“, buržuazijos liokajai“, „judošiai“, „parsidavėliai“ ir taip be galo be krašto. Ir vis dėlto yra net ir mums artimų žmonių, kurie nemato skirtumų tarp mūsų ir komunistų? Jei paimsit galutinį tikslą, tad čia būtų sunku įrodyti, kur tie skirtumai yra, gal net tektų pasakyti, kad komunistų ir socialdemokratų galutinis tikslas yra tas pats.“²³⁸ Autorius pabrėžė, jog socialdemokratams taip pat vadovaujasi marksizmu, tačiau, skirtingai nei komunistai, pasisako prieš proletariato diktatūrą, smurtą, tautų teisų paneigimą. Todėl, anot jo, tarp šių dviejų partijų, nepaisant apgaulingo išorinio panašumo, esama principinių skirtumų: „Griežtas atsirubežiavimas tarp komunistų ir socialdemokratų yra būtina reikalingas. Kiekvienas socialistas turi du kelius į socialistinę tvarką: vienas kelias eina per komunistinę diktatūrą, antras kelias per eina per demokratiją. Diktatūros keliu eina Rusija, kuri net Turkestane ir Bucharaj vykdo „komunizmą“, o demokratijos keliu eina Prancūzija, Anglija, Danija ir kitos kultūringos Vakarų Europos šalys. Mums reikia vienas iš tų kelių pasirinkti. Komunistų kelias veda per kraują, karus, vėl į tą patį prakeiktą kapitalizmą [...] socialdemokratų kelias veda daug tikriau prie socializmo. Skirtumas yra didelis ir tikrai politiniai aklas arba koks riebus Lietuvos klebonas to skirtumo nepajėgia išžiūrėti.“²³⁹

Nepaisydami kaltinimų, socialdemokratams nenustoję kelti viešumon politi-

²³⁶ Ad. Andriejūnas. Kur žvalgybininkai ? // *Žiezirba*, 1923 10 14, p. 7–8; J.G. Komunistai nėra tikri darbininkų reikalų gynėjai // *Socialdemokratas*, 1923 02 22, p.3; B. Dėl bendro fronto // *Žiezirba*, 1923 12 23, p. 15. L.S.D. Partijos 3-osios konferencijos rezoliucijos // *Socialdemokratas*, 1924 01 10, p.1; Buvęs. Laiškas iš Rusijos, *Socialdemokratas* // 1924 01 31, p.1–2; G.–nas. Maskvos davatkų gadzinkos // *Socialdemokratas*, 1924 04 10, p. 2; Pavergtoji Gruzijoje // *Socialdemokratas*, 1924 05 01, p.2; Saloje tarp ledų // *Socialdemokratas*, 1924 05 01, p.4;

²³⁷ S.K. [S. Kairys] L.S.D. Partijos konferencija // *Socialdemokratas*, 1924 01 03, p.1; Vargas, *Komunistų provokacija* // *Socialdemokratas*, 1926 01 21, p. 3.

²³⁸ J.A. Degutis, Dėl komunistų puolimų // *Žiezirba*, 1924, nr.9, p. 6.

²³⁹ Ten pat, p. 11.

nių kalinių, areštų, komendantų ir saugumo pareigūnų savivalės faktų. 1924 m. vasario 8 d. LSDP frakcija įteikė interpeliaciją dėl „žvalgybos egzekucijų“ (tuo metu ši institucija, vykdžiusi politinio sekimo funkcijas, vadinosi Kriminalinės policijos skyrius „B“). Socialdemokratai sukėlė didžiulį triukšmą dėl areštuotų už komunistinę veiklą asmenų laiško, kuriame pasakota, kad tardymo metu naudota fizinė prievarta. Tačiau Ministras Pirmininkas pateikė savo įrodymus, jog minėti faktai – tai bolševikų prasimanymai, sukurti siekiant diskredituoti Lietuvos saugumo organus. Priekaištaudamas šiai frakcijai, Galvanauskas pažymėjo: „Jūs socialdemokratai, paprastai skundą priimat už gryniausią, absoliučią teisybę. Bendrai kaip tai parodo teismo praktika, skundai neturi savyje 70–80 procentų realaus pamato. Jūs iš tų abejotinių skundų tučiuojau darot abejotiną išvadą – vyriausybė yra kažkoks monstrum, pastatytas kovoti prieš darbininkus ir prieš darbininkų klasę.“²⁴⁰ Nežinia, kiek patikimi buvo Ministro Pirmininko įrodymai, bet Seimo daugumą jie įtikino. Kita vertus, Vyriausybės vadovas labai taikliai apibūdino socialdemokratų veiklos taktiką ir laikyseną tuometiniame Seime. Ši partija mėgo kiekviena pasitaikiusia proga sukelti audringą puolimą prieš valdančiąją daugumą, beatodairiškai smerkti policijos, komendantų kovą su komunistinės orientacijos veikėjais. Daugeliu atvejų panašaus pobūdžio paklausimai ir interpeliacijos buvo pakankamai sėkmingai valdžios atstovų atremiami, tačiau ir tuokart, kai pritrūkdavo svaresnių argumentų, visas interpeliacijas valdančioji dauguma atmesdavo pasinaudodama persvara balsavimo metu.

Valstiečių liaudininkų frakcija taip pat atvirai įvardydavo bei smerkdavo valdančiosios daugumos diktatūrinius siekius, bet daugiausia ir aktyviausiai kovojo prieš žodžio ir susirinkimų laisvės suvaržymus. Ypač jautriai LVLS frakcija reaguodavo į bet kokius bandymus labiau suvaržyti spaudą ar į dažnus karo cenzūros veiksmus prieš šios partijos spaudą (daugiausiai kentėjo *Lietuvos žinios*).

Pirmąją savo interpeliaciją 1923 m. sausio 9 d. LVLS kaip tik inicijavo dėl 1922 m. gruodžio 20 d. Kauno karo komendantu išleisto privalomojo įsakymo, kuriame nurodyta, kokią informaciją laikraščiams skelbti draudžiama. Valstiečių liaudininkų nuomone, tai buvęs savavališkas komendantu žingsnis, nes tokius draudimus esą gali reglamentuoti tik įstatymai, o ne įsakymai²⁴¹. Tačiau interpeliacija buvo atmesta. Nepasisekė ir aktyvus LVLS pasipriešinimas YVAĮ papildymui, reglamentuojančiam karo komendantų teisę prižiūrėti spaudą²⁴². Nuo

²⁴⁰ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 02 08, 63 pos., p. 16.

²⁴¹ *Seimo stenogramos. Pirmasis seimas*, 1923 01 09, 16 pos., p. 11.

²⁴² *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1924 02 29, 72 pos., 14.

1925 m. LVLS paklausimai dėl cenzūros tapo vis dažnesni ir kategoriškesni²⁴³. Skirtingai nei socialdemokratai, valstiečiai liaudininkai mažiau dėmesio skyrė komunistine veikla kaltinamų asmenų gynybai Seime. Be to, juos labiau jaudino žmogaus teisių pažeidimai nei pats komunistų persekiojimas. Tai gerai parodo kad ir šios partijos nario Balio Žygelio paklausimas vidaus reikalų ministrui dėl 1923 m. sausio 25 d. Marijampolės realinėje gimnazijoje surengtų gimnazistų areštų, įtarus juos ryšiais su LKP²⁴⁴. Tačiau čia labiau piktintasi ne moksleivių sulaikymu, bet pačia arešto forma – ginkluotų milicininkų įsibrovimu į mokyklą. Dėl šio įvykio tą pačią dieną socialdemokratų Kairio ir Markausko įteiktame paklausime akcentuotas ne tik milicijos veiksų brutalumas, bet ir protestuota prieš kairiųjų pažiūrų gimnazistų persekiojimą²⁴⁵. Dar vieną gerokai kategoriškesnį paklausimą dėl smurtavimo prieš suimtuosius tardymo metu valstiečiai liaudininkai pateikė 1925 m. balandžio 24 d. Vyriausybės atstovai gindamiesi čia naudojo tą pačią taktiką, kaip ir panašaus atvejo su socialdemokratais metu – stengėsi visus kaltinimus paversti bolševikų prasimanymais. Vidaus reikalų ministras Antanas Endziulaitis apie tai kalbėjo: „Paklausėjai įteikdami šios rūšies paklausimą, sąmoningai ar ne, prisideda prie valdžios organų autoriteto niekinimo. Jie paklausime kelia tai, ką komunistai skaito sau už pareigą iškelti kuomet jie esti areštuojami, o ko tikrenybėje nėra buvę. Tai yra gerai žinomas komunistų metodas. Jis naudojamas visur, kur jų veikimas esti trukdomas. Šiuo metodu jie nori paveikti masių psichologiją, nukreipti visą visuomenės dėmesį ne į juos, bet į valdžią, jie esti demaskuojami, jie šaukia, kad juos muša, elektrizuoja ir t.t.“²⁴⁶ Dabar vidaus reikalų ministras taip tvirtino turėdamas specialios komisijos, tyrusios smurto atvejus, išvadas, kurios valdžiai buvo palankios²⁴⁷. Vis dėlto valstiečiai liaudininkai, krikščionys demokratai paprastai nevadindavo komunistų gynėjais, tačiau kiekviena proga mėgdavo priminti, jog Sleževičius 1919 m. ir Grinius 1920 m. buvo vyriausybių, įvedusių karo padėtį, vadovais²⁴⁸.

Dar vieną plačią interpeliaciją LSDP frakcija įteikė 1925 m. sausio 30 d. Čia reikštas protestas dėl karo lauko teismo skirtos mirties bausmės keturiems už antivalstybinę veiklą nuteistiems asmenims; dėl bedarbių susirinkimo Kaune

²⁴³ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 04 24, 177 pos., p. 3–4.

²⁴⁴ *Seimo stenogramos. Pirmasis seimas*, 1923 02 20, 28 pos., p. 3.

²⁴⁵ Ten pat, p. 4.

²⁴⁶ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 04 24, 177 pos., p. 7.

²⁴⁷ Ten pat

²⁴⁸ A. Šmulskštys, *Diktūra // Rytas*, 1925 01 12, p. 2.

ir socialdemokratų mitingo Šiauliuose išvaikymo; dėl karo cenzūros bei kratų ir areštų įvairiose Lietuvos vietose. Tai buvo dar vienas didelis opozicijos ir valdančiosios daugumos susidūrimas. Ši policijos suaktyvėjimą vienas interpeliacijos iniciatorių Kairys bandė aiškinti taip: „Objektiniai įvertinat susidariusią padėtį, būtų sunku rasti motyvų, dėl kurių dabartinė krikščioniškoji vyriausybė vartoja panašius kraštui valdyti metodus. Gal vienintelis motyvas būtų tas, kad Estuose įvykęs komunistų pučas gresia pavojumi ir pačiai Lietuvai. Mūsų giliu įsitikinimu, tas motyvas visai atpuola, nes tiek mums, tiek seimo daugumai visai aišku, kad komunistinis judėjimas Lietuvoje dėl vidurinio savo moralinio sukrikimo nesudaro rimtesnės jėgos mūsų visuomenės tarpe.“²⁴⁹ Tačiau valdančiosios daugumos vardu prabilęs nuolatinis Ūkininkų sąjungos kalbėtojas, Draugelis opozicijos kaltinimus bandė atremti seniai išbandytu ir labai parankiu pareiškimu, jog „ponai socialdemokratai gina ir gins bolševikus“²⁵⁰. Kelias dienas trukusios diskusijos rezultatų nedavė.

1925 m. pradžioje, artinantis savivaldybių rinkimams, opozicijos veikla pastebimai suintensyvėjo – pasipylė paklausimai, interpeliacijos dėl cenzūros, areštų, savivalės. Tačiau nė viena jų nepasiekė savo tikslo. 1925 m. gegužės 26 d. pristatydamas „eilinę“ interpeliaciją LSDP frakcijos narys Markauskas kalbėjo: „Gerbiemieji! Pirmas klausimas, kurį aš noriu čia iškelti, tai mūsų interpeliacijos tikslas; gal net daugiau – mūsų interpeliacijų tikslas apskritai. Socialdemokratų frakcija jau ne kartą iš šios tribūnos yra kėlusį svarbių klausimų: klausimų mūsų piliečių teisių laužymo, klausimų pagrindinių piliečių teisių neigimo. Tie klausimai, mūsų nuomone buvo svarbūs visam seimui. Bet deja, jei mes pažiūrėsime į rezultatus, kurių turėjo mūsų interpeliacijos, tai reikia pažymėti, kad tie rezultatai buvo lygūs zero. Todėl aš dabar keliu klausimą, į kurį atsakysiu, ar verta seime kalbėti apie tuos reikalus, kurie pas mus rodo įkyrūs, kurių svarstymas vienu veiduose sukelia kartų ir rūgštą nusišypsojimą. Todėl tenka visų pirma pastatyti klausimas, ar socialdemokratų frakcija išeina tikslu padaryti tuščią demonstraciją, ar socialdemokratų frakcija tiems klausimams, kurie keliami mūsų interpeliacijose duoda labai rimtos reikšmės.“²⁵¹ Toks neviltingas apimtas ir jau susitaikiusio su nesėkme socialdemokrato monologas nieko nepadėjo: valdančiosios daugumos vardu prabilęs Draugelis tik kandžiai pašiepė tokias desperatiškas pastangas paveikti Seimo narius²⁵².

²⁴⁹ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 01 30, 155 pos., p. 13.

²⁵⁰ Ten pat, p. 14.

²⁵¹ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 05 26, 184, pos., p. 8.

²⁵² Ten pat, p. 13.

1925 m. pirmoje pusėje dar aktyviau nedemokratinės valstybės gyvenimo apraiškas pradėjo kritikuoti liaudininkai. Birželio 19 d. svarstant spaudos įstatymo pakeitimą, Sleževičius paragino atkreipti dėmesį į tai, kad valdančioji dauguma pastaruoju metu inicijavo keletą įstatymų (sustiprintos apsaugos, spaudos, YVAĮ, Baudžiamojo statuto papildymus), kurie palengvina visuomenės kontrolę ir politinį persekiojimą. Jis atvirai piktinosi vis didėjančia akyla valstybės priežiūra, stipriai varžančia visuomenę: „Beveik visuose gyvenimo apsiereiškimuose, kur tik pažiūrėsi, niekas savarankiškai negali vystytis. Mes matom, kad savivaldybės yra pastatytos viršininkų policistų globon, mes matom, kad kiekvienas gyvenimo apsiereiškimas negali apsieiti be policijos globos: visur tik policistas ir policistas. Mes einam prie tų laikų, kada [...] Lietuvoje prie kiekvieno piliečio bus pastatytas policistas, kuris turės daboti, kad jis keltųsi iš lovos dešine, bet jokių būdu ne kaire koja.“²⁵³ Kartu Sleževičius pateikė ir labai įžvalgią prognozę, prie ko gali privesti visuomenės prievartinis nustūmimas nuo viešojo politinio gyvenimo: „Iš vienos pusės bus policija ir žandarai, iš kitos pusės bus neištikima visuomenė, kurią reikia prižiūrėti. Tai bus pradžia Lietuvos žlugimo, nes Lietuvoj bus daugiau tų kurie turės prižiūrėti, negu pačių gyventojų. Tokiame krašte tik anarchija galės pradėti viešpatauti ir prives kraštą prie suirutės.“²⁵⁴ Po jo kalbėjęs partijos kolega Zigmas Toliušis buvo dar kategoriškesnis – jis konkrečiai įvardijo krikščionių demokratų priemonės siekiant sukoncentruoti visą valdžią savo rankose: „Pastaruoju laiku mūsų vidaus politikoj pasirodė naujas griežtas kursas. Tas naujas kursas apsiereiškia tuo, kad į seimą buvo įnešta visa eilė įstatymų sumanymų. Pirmoj eilėj tenka turėti omeny Valstybės apsaugos įstatymas. Tas įstatymas, kalbant atvirai, turi įvesti fašistinę diktatūrą; ir tos diktatūros priešaky turi būti Vidaus reikalų ministeris. Prie tos rūšies įstatymų reikia priskaityti ir Seimo ir savivaldybių rinkimų įstatymo pakeitimą. Tie pakeitimai taip pat turi įnešti tam tikrų suvaržymų.“²⁵⁵

Nuo 1925 m. pradžios gana aiškiai keitėsi ir pats valstiečių liaudininkų kritikos tonas – jis radikalėjo, darėsi panašesnis į socialdemokratų²⁵⁶. Be to, tuo pat metu abi šios opozicinės frakcijos dar labiau suartėjo, jų puolimas prieš valdančiąją daugumą tapo kryptingesnis, vieningesnis. Į tai greitai reagavo krikščionių demokratų spauda, negailėdama piktų, abstrakčiais kaltinimais persmeltų

²⁵³ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1925 06 19, 191, pos., p. 14.

²⁵⁴ Ten pat

²⁵⁵ Ten pat

²⁵⁶ Žr. pvz. V. Vijoklis [K. Grinius], *Mūsų klerikalai faktų šviesoje*, Kaunas, 1925.

straipsnių²⁵⁷. Viename jų, publikuotame 1924 m. rugsėjį laikraštje „Rytas“, apie LVLS stačiai teigta: „Dėl savo veidmainingos ideologijos, pūvančios partijos elementų, klastingos taktikos bei žiauriausių veiksmo priemonių ji yra nesimpatingiausia iš visų Lietuvos partijų.“²⁵⁸

Nuolat kilusi įtampa neatslūgo iki pat Seimo kadencijos pabaigos, o ypač aštrią formą įgijo 1926 m. pradžioje. Pavyzdžiui, vienas iš paskutiniųjų Antrojo Seimo posėdžių, kuriame vyko sesijos baigimo svarstymas, vos prasidėjęs virto į atvirą sumaištį: kai kurie Seimo nariai nesilaikė tvarkos, plūdosi, grasino vienas kitam²⁵⁹.

Aktyviai Krikščionių demokratų bloko politiką trečiojo dešimtmečio viduryje kritikavo ir įžymius valstybės bei visuomenės veikėjus vienijusi neparlamentinė partija Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS). Plačiausiai savo pažiūras reikšti ji galėjo spaudoje, kuriai, kaip ir Seimo opozicijos laikraščiams, labai dažnai tekdavo patirti karo komendantų sankcijas²⁶⁰. Įdomu tai, jog ši konservatyvi dešinioji politinė jėga, mėgusi viešai kritikuoti parlamentarizmą²⁶¹ ir idealistinę demokratijos sampratą, spaudoje nevengdavo valdžiai prikaišioti dėl žodžio, susirinkimų laisvių varžymo, karo padėties, kaltino ją diktatoriškomis užmačiomis²⁶². Pavyzdžiui, apie karo padėtį tautininkų vadas Antano Smetonos viename iš 1925 m. rašytų straipsnių teigė: „Mūsų oficiozai nuolat skelbia, kad Lietuva esanti karo stovyje su Lenkija, nors mūsų valdžia kalbasi per derybas su lenkais visai nekariškai. Būti yra karo stovis nuo pat lietuvių valstybės įsikūrimo, tik ne su Lenkija, o su savo piliečiais [...]. Vargiai rastume nors vieną naujai įsikūrusią valstybę, kurios sostinė gyventų taip, kaip Lietuvoje karo stoviu.“²⁶³ Toliau autorius poziciją dėstė dar atviriau: „Juk iš karo stovio eina rašomojo ir sakomojo žodžio varžymas [...]. Ir nematyti, kad kada nors karo stovis pasibaigs. Gal jis truks tol kol ir Lietuvos nepriklausomybė? Kas žino tokios valstybės negalima pastatyti į teisėtos tvarkos tipą.“²⁶⁴ Kitame straipsnyje jis aiškino,

²⁵⁷ Žr. J.J. Priėjo liepto galą // *Rytas*, 1924 10 04, p.1; Dijas. Ar valstiečiai liaudininkai yra socialistai? // *Rytas*, 1924 11 21, p. 1; J.J. Tautos posėnių darbas // *Rytas*, 1925 01 28, p. 1; Uo. Dr. Valstiečiai liaudininkai lietuvių kalbos priešai // *Rytas*, 1925 05 17, p.1; Socialistai su žydai boikotuoja lietuvius // *Rytas*, 1925 11 12, p.1; Saugokimės valstiečių liaudininkų diktatūros // *Rytas*, 1926 03 06, p.3–4; *Krikščionių demokratų darbas Seime. A. Šmulksčio paskaita skaityta Kaune 1925 m. birželio 10 d.*, Kaunas, 1926, p. 27.

²⁵⁸ A.T. Valstiečių liaudininkų tragizmas // *Rytas*, 1924 09 28, p. 1.

²⁵⁹ *Seimo stenogramos. Antrasis seimas*, 1926 02 26, 236 pos., p. 7.

²⁶⁰ A. Eidintas, *Antanas Smetona*, p.87–90; L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 128–129.

²⁶¹ Žr. pvz. A.M. Partijos ir politika // *Lietuvis*, 1925 03 06, p.1; A. Sm. [A. Smetona], Parlamentarizmo negalavimai // *Lietuvis*, 1926 06 18, p. 1–2.

²⁶² A. Sm. [A. Smetona], Sustabdytas pasikėsinimas // *Lietuvis*, 1925 05 22, p. 1–2.

²⁶³ A. Sm. [A. Smetona], Valstybiška ir partiška valdžia // *Lietuvis*, 1925 11 06, p. 2.

²⁶⁴ Ten pat, p.3.

kad „kariuomenės iš viso nereikėtų painioti politikon, todėl nereikia jai tikėti policijos priemonių, ypač spaudoje. Kariuomenės autoritetas reikia saugoti“²⁶⁵. Žinant tai, jog Smetona po metų tapo karine jėga besiremiančiu autoritariniu prezidentu, o griežčiausios formos karo padėtis bei su ja susiję reiškiniai pavirto nuolatiniu Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvenimo palydovu, trukusiu keturiolika metų – iki pat jos egzistencijos pabaigos, panašūs teiginiai ir prognozės gali pagrįstai provokuoti ne tik prieštarigus vertinimus, bet ir kelti nuostabą.

Moralizuojanti retorika labiau išryškėjo prieš pat Trečiojo Seimo rinkimus, kuomet LTS laikinai susiblokavo su LVLS. Visa tai labai siutino krikščionis demokratams, kurie savo laikraščiuose rinkiminės kampanijos metu nesiliovė koneveikti tautininkų lyderių A. Smetonos²⁶⁶ ir ypač Augustino Voldemaro, daugelyje straipsnių primindami jų 1918 m. padarytas klaidas²⁶⁷. Į panašius užgauliojimus spaudoje LTS vadai reaguodavo gana skausmingai²⁶⁸.

Per visą savo dominavimo laikotarpį Krikščionių demokratų blokas nuolat jautė aktyvų ir stiprų opozicijos spaudimą. Kritika vis labiau ėmė stiprėti nuo 1924 m. antrosios pusės, kuomet iširo koalicija su valstiečiais liaudininkais, o kulminaciją pasiekė likus mažiau nei metams iki Trečiojo Seimo rinkimų. Vienas iš svarbiausių opozicijos valdančiajai daugumai metamų kaltinimų buvo siekiai naudojantis karo padėties priemonėmis koncentruoti savo rankose valdžią ir užtikrinti jos tęstinumą.

4. Karo padėties klausimas Trečiajame Seime (1926 06 04 – 1927 04 12)

4.1. Naujas vidaus politikos kursas: demokratiniai principai ir ankstesnių viešojo gyvenimo suvaržymų šalinimas

Po ypač įtemptos ir agresyvios rinkimų kampanijos, 1926 m. birželį, susirinko Trečiasis Seimas. Prasidėjo kardinalių pokyčių laikotarpis: baigėsi beveik šešerius metus trukęs Krikščionių demokratų dominavimas valstybės gyvenime, į valdžią

²⁶⁵ A.Sm. [A. Smetona], Valdžia ir jos autoritetas // *Lietuvis*, 1925 11 13, p. 3.

²⁶⁶ Žr. L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 151–152.

²⁶⁷ Žr. Kaip Smetona – Voldemaras organizavo mūsų kariuomenę. P. Voldemaras savo rusofiliška politika demoralizavo karius ir sukėlė revoliuciją // *Rytas*, 1926 04 17, p.2; P. Tik iki seimo durų // *Rytas*, 1926 05 06, p.2.

²⁶⁸ A.Sm. [A. Smetona], Apie Kr. demokratų derklą // *Lietuvis*, 1926 01 08, p. 1–4; A. Sm. [A. Smetona], Rinkimų priemonės // *Lietuvis*, 1926 05 14, p. 1–3.

atėjo ilgą laiką opozicijoje buvusios politinės jėgos. 1926 m. birželio 15 d. patvirtinta Sleževičiaus koalicinė Vyriausybė, kurią sudarė LVLS (gavo 22 mandatus, 85 vietas Seime), LSDP (15 mandatų) ir tautinių mažumų atstovai (13 mandatų)²⁶⁹.

Kairieji dalyvaudami rinkimuose deklaravo demokratinių laisvių bei teisių, garantuotų 1922 m. Konstitucijoje, gynimą ir įtvirtinimą valstybės gyvenime²⁷⁰. Jie žadėjo nedelsdami likviduoti „krikščionių diktatūros“ padarinius: panaikinti karo padėtį, ir kitus visuomeninę politinę raišką varžančius įstatymus, jų papildymus, priimtus per praėjusius trejus metus. Pirmieji susirinkusio Seimo posėdžiai buvo tiesiog persmelkti šiuo naujosios valdžios programos leitmotyvu. Įdomu pastebėti, jog tris mandatus gavę tautininkai, net ir pasibaigus rinkimų bendradarbiavimui su valstiečiais liaudininkais, pirmųjų Seimo posėdžių metu tarsi tęsdami ankstesniąją agitaciją karštai kritikavo diktatūrinį krikščionių demokratų valdymo stilių. Čia ypač garsiai skambėjo Voldemaro kabos apie cenzūros persekiotą tautininkų spaudą ir nuolat baustus jų leidėjus. Pats jis su pasipiktinimu prisiminė, kaip už savo straipsnius buvo išsiųstas į Varnius – į drausmės kuopą, tuo metu kartais populiariai vadintą tiesiog „koncentracijos stovykla“²⁷¹. Niekas tuo metu tikriausiai netikėjo, jog Seime smerkdamas tokios „žiaurios“ bausmės egzistavimą dar tų pačių metų gruodžio pabaigoje, jau tapęs, Vyriausybės vadovu, Voldemaras bus vienas iš tikros koncentracijos stovyklos tuose pačiuose Varniuose įrengimo iniciatorių. Žinant vėlesnius įvykius, keistai skambėjo ir Voldemaro samprotavimai, jog skirtingų pažiūrų žmonių persekiojimas yra amoralus ir nusikalstamas. „Vadinas susidaro tokia tvarka, kad ne darbas nulemia, už ką žmogus baudžiamas, o įsitikinimas. Jeigu žmogus komunistas, tai nors jis nieko blogo nedarytų jį galima nušauti ir už tai nesą jokios bausmės; o jeigu jis yra privilegijuotas, tai pats gali tris užmušti, ir jis bus visiškai ramus, jam bausmės nėra“²⁷², – komentuodamas vieną įvykį 1926 m. rinkimų metu kalbėjo Voldemaras. Tokį jo pasisakymą Seimo salėje kairieji sutiko audringais plojimais. Tačiau jau greitai kairiosios Lietuvos partijos ir ypač pogrindyje veikę komunistai gavo progą patirti, ką iš tikrųjų apie juos manė Voldemaras: gruodžio 17 d. perversmas parodė tikrąjį jo veidą. Šio tautininkų lyderio polinkį į demagogiją pastebėjo ir viename straipsnių išryškino istorikas Česlovas Laurinavičius, tyrinėjęs jo veiklą tarptautinių santykių srityje²⁷³.

²⁶⁹ R. Lopata, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: Aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, p. 74.

²⁷⁰ Mūsų uždaviniai seime // *Socialdemokratas*, 1926 05 27, p. 1.

²⁷¹ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 12, pos., 7, p. 7.

²⁷² *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 05, pos., 2, p. 5.

²⁷³ Č. Laurinavičius, Augustino Voldemaro užsienio politika ir Lietuvos geopolitika 1927–1929 // *Politika ir diplomatija: Lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas, 1997, p. 188.

Socialdemokratai nekantravo kuo greičiau suardyti krikščionių demokratų sukurtą visuomenės kontrolės ir politinio persekiojimo sistemą, todėl jau antrajame Trečiojo Seimo posėdyje pateikė amnestijos įstatymo projektą²⁷⁴. Tačiau toks jų entuziazmas kuriam laikui liko atšaldytas, nes ką tik susirinkęs Seimas dar neturėjo sudarytų komisijų ir negalėjo pradėti visaverčio darbo. Taip pat greitai naujoji valdančioji dauguma siekė priimti karo padėties panaikinimo įstatymą. Tačiau ne tą, kuris numatė karo padėties pakeitimą sustiprintos apsaugos padėtimi ir kuris 1926 m. pradžioje po dviejų skaitymų buvo perduotas perredaguoti, bet gerokai radikalesnį, parengtą pagal 1923 m. birželio 9 d. socialdemokratų projektą²⁷⁵. Naujasis įstatymas turėjo karo padėtį panaikinti visoje Lietuvoje, taip pat ir kariuomenėje bei geležinkelių zonoje. Referentas Jeronimas Plečkaitis, pristatydamas projektą, pažymėjo, jog „Krašto apsaugos komisijoje svarstant karo stovio panaikinimo klausimą paaiškėjo, kad karo stovio palikimui nėra nei pas vieną grupę, nei pas vieną valstybės įstaigą rimtų motyvų. Niekas negali pasakyti rimtai, kam reikalingas karo stovis“²⁷⁶. Prasidėjus svarstymams, dešinieji aiškiai pareiškė nesutiksią su visišku karo padėties panaikinimu. Jų argumentai buvo analogiški tiems, kuriuos jie dėstė pasibaigusios kadencijos Seime, t. y. Lenkijos grėsmė, būtinybė apsaugoti demarkacinę liniją, užtikrinti vidaus tvarką²⁷⁷. Socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai į tai atsakinėjo taip pat pasitelkdami senuosius savo argumentus. Čia vėl galėtume cituoti Voldemarą, kuris savo moralizuojamais pasvarstymais apie karo padėties žalą visuomenei kartais gerokai pranokdavo net pačius socialdemokratus. Vienaame pasisakyme Seimo tribūnoje jis aiškiai pareiškė, kad „karo stovį reikia panaikinti, nes iki šiol jis buvo vartojamas ne krašto priešams ir ne tiek prieš lenkų propagandą, bet tik tai prieš tam tikrus [spaudos] organus“²⁷⁸. Tautininkų lyderio teigimu, „reikia būti psichologiniu budeliu, kuris kartą opiumo prisigėręs reikalauja ir toliau vartoti tą stiprią priemonę [karo padėtį]“²⁷⁹. Toliau Voldemaras ėmėsi pranašavimo: „Aš bijau, kad nuodai, kurie su karo stoviu įėjo, nebūtų ir toliau visuomenę apėmę, kad atėję kiti žmonės nebūtų vedami į pagundą tuos pačius nuodus pavartoti prieš savo priešus, kurie dabar bus opozicijoj. Ir aš labai džiaugiuos, kad visuomenė

²⁷⁴ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 05, 2 pos., p. 10.

²⁷⁵ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 12, 7 pos., p. 12.

²⁷⁶ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 12, 7 pos., p. 2–5.

²⁷⁷ Ten pat, p. 2.

²⁷⁸ Ten pat, p. 6.

²⁷⁹ Ten pat

dar nėra tiek aptemusi, kad ji tai darytų. Ji nuo tų nuodų nori atsikratyti. Todėl karo stovį reikia kuo greičiausiai panaikinti. Reikia tolimesnius žygius daryti, likviduoti visas skriaudas, kurias karo stovis padarė.²⁸⁰ Dar viena neigiama karo padėties pusė, pasak Voldemaro, yra tai, jog „žeminama kariuomenė“ ir iš jos „daromas žandaras“²⁸¹. Išvardinęs visas nepaprastosios padėties sukeltas blogybes, jis čia pat tiesiai pareiškė, kad karo padėtį reikia panaikinti „kuo greičiausiai ir geriausia, kad jis būtų panaikintas po keletos dienų“²⁸². Šie Voldemaro „lūkesčiai“ taip greitai neišsipildė, nors valdančioji dauguma dėjo visas pastangas kuo greičiau „demokratizuoti“ Lietuvos vidaus gyvenimą. Kita vertus, tautininkų atstovas siekdamas, kad jo frakcijos pozicija visiškai nesutaptų su socialdemokratų pasiūlytu projektu, kalbos pabaigoje pridūrė, jog, panaikinus karo padėtį, reikėtų palikti karo teismus, kurie leistų efektyviau kovoti su antivalstybinėmis jėgomis. Šiuos žodžius plojimais palydėjo krikščionys demokratai²⁸³.

Įsijungęs į diskusiją valstiečių liaudininkų atstovas Toliušis atkreipė visų dėmesį, aiškiai išdėstydamas, kaip Krikščionių demokratų blokas labai sumaniai bandė komplikuoti įstatymo svarstymą. „Ir čia, ir komisijoje [Krašto apsaugos] Ūkininkų sąjungos atstovai pasakė, kad jie nesą prieš karo stovio nuėmimą. Ir krikščionys demokratai ir Darbo federacija taip pat pasakė, bet daro įvairias išimtis. Bet kada pasižiūrėsime į tas išimtis, tai pamatysime, kad jos yra tokios rūšies, kad karo stovis ir panaikinamas ir paliekamas“²⁸⁴, – dešiniųjų taktiką demaskavo Toliušis. Greta to jis frakcijos vardu išsakė racionalų pasiūlymą, jog karo padėtį, reikėtų palikti siaurame ruože palei demarkacinę liniją. Seimo nario argumentai buvo tokie: „Jeigu karo padėtis būtų panaikintas visoj Lietuvoj ir demarkacijos linijoj pasiliktų tuščia vieta, nes jokių įstatymų tenai mes taikyti negalėtume, nes nepripažįstame tos linijos. Mes žiūrime į tai, kaip į laikiną sieną. Ir tokiu būdu, jeigu karo stovis būtų panaikintas ir tenai, tai mes negalėtume taikinti sienos apsaugos įstatymą, kurį taikome sienai su Vokietija, su Latvija. Taigi, kad reikalinga tam tikrą zoną prie demarkacinės linijos palaikyti karo stovyje.“²⁸⁵ Toliušio nuomone, tokia karo padėties zona turėtų likti ne ilgesnė kaip 1 km. Dešinieji reikalavo daugiau – 20 km. Tačiau pastarojo, kaip ir kitų opozicijos pasiūlymų ar

---

²⁸⁰ Ten pat, p. 7.

²⁸¹ Ten pat

²⁸² Ten pat, p. 8.

²⁸³ Ten pat, p. 10.

²⁸⁴ Ten pat.

²⁸⁵ Ten pat, p. 11

reikalavimų, naujoji valdančioji dauguma nebuvo linkusi paisyti – krikščionims demokratams teko susitaikyti su savo vaidmens pasikeitimu. Dar daugiau, kairieji gyrėsi, jog jie neseksią buvusios valdžios pėdomis, nesiimsią įstatyminių priemonių prieš savo oponentus. Socialdemokratas Plečkaitis, mėgądamasis savo padėtimi, kandžiai postringavo: „Mes seime sudarydami daugumą ir sudarydami vyriausybę, anaip tol nesivaduosime kerštu ir nenorime vaduotis tais įstatymais, kuriais jūs mus smaugėte. Mes tam tikrų įstatymų nenorime dabar vartoti prieš jus.“²⁸⁶ Iš tikrųjų kairiųjų ir tautinių mažumų dauguma skubėjo panaikinti tai, ką, siekdami didesnės viešojo gyvenimo kontrolės, sukūrė krikščionys demokratai savo galybės laikotarpiu. Pats karo padėties panaikinimo įstatymas per pirmajame posėdyje buvo priimtas per du skaitymus. Trečiasis skaitymas įvyko birželio 17 d., abi suinteresuotos pusės vėl apsikeitė senais argumentais, tačiau visą tolesnę svarstymo eigą diktavo valdančioji dauguma. Krikščionių demokratų bloko atstovai įrodinėjo būtinybę karo padėtį palikti nors 10 km. pločio juostoje išilgai demarkacinės linijos, tačiau kairieji apie tai nenorėjo girdėti, laikydamiesi anksčiau deklaruotos minimalios 1 km. ilgio juostos²⁸⁷. Ilgesnės karo padėties zonos šalininkai aiškino, jog tai padės lengviau persekioti kontrabandininkus ir prieš šnipus, tačiau tai Seimo daugumos neįtikino.

Karo padėties panaikinimo įstatymas buvo priimtas. Jį džiaugsmingai sutiko cenzūros nebevaržoma socialdemokratų spauda. Nepaprastosios padėties laikai viename straipsnių apibūdinti taip: „Krikščionių atkakliai palaikomas karo stovis Lietuvoje buvo ne kas kita, kaip kieta ažuolinė lazda klerikalų – smurtininkų rankose. Su ta lazda žiauriai ir be atodairos mušė visą mūsų liaudį. Karo stoviu pasiremami, krikščionys reakcininkai ir jų sėbrai surengė visas mūsų laisves, nuterėjo demokratinę tvarką ir įprato purvinomis kojomis mūsų liaudies veidą. Demokratinė Lietuva buvo virtusi klebono valdoma despotija, klebono, dar žiauresnio ir durnesnio, kaip buvo pikčiausi Rusijos carai.“²⁸⁸

Krikščionių demokratų reakcija buvo diametraliai priešinga. Jų laikraštis *Rytas* išspausdino keletą straipsnių, kuriuose aiškinta, jog karo padėties panaikinimas – „stambi politinė ir juridinė klaida“, atvesianti Lietuvą į pražūtį²⁸⁹.

1926 m. birželio 15 d. susiremta atšaukti spaudos įstatymo papildymą, kuriuo ankstesniame Seime taip piktinosi valstiečiai liaudininkai. Čia visų pirma

²⁸⁶ Ten pat, p. 13.

²⁸⁷ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 17, 9 pos., p. 8.

²⁸⁸ Karo stovio panaikinimas // *Socialdemokratas*, 1926 06 24, p. 1.

²⁸⁹ P., Stambi politinė ir juridinė klaida // *Rytas*, 1926 06 18, p. 1; Atropos, Antras įstatymas – antra klaida // *Rytas*, 1926 06 19, p.1.

siekta panaikinti papildyme nustatytą baudžiamosios bylos laikraščių leidėjams iškėlimo tvarką²⁹⁰. Po trumpų diskusijų įstatymo papildymo panaikinimas iš karto priimtas per du skaitymus. Trečias skaitymas buvo surengtas 1926 m. liepos 9 d., jo metu ir baigta įstatymo priėmimo procedūra.

Negana to, tos pačios birželio 15 d. dienos posėdyje valdančioji dauguma užsimojo panaikinti prieš metus pakeistą susirinkimų įstatymą. Čia tuometinę opoziciją piktino griežtas suvaržymas rengti susirinkimus tam tikrose viešose vietose (viešojo naudojimo keliuose, aikštėse)²⁹¹. Šio pakeitimo panaikinimo iniciatoriai taip pat buvo valstiečiai liaudininkai. Opozicija bandė įrodinėti, kad prieš metus nustatyta tvarka yra racionali ir būtina visuomenei, siekiant išvengti įvairių trukdymų ir chuliganizmo, tačiau visi jos argumentai liko atmesti. Birželio 17 d. surengtas antrasis skaitymas. Ūkininkų sąjungos frakcijos nario Draugelio bauginimai, jog „anarchinga visuomenės padėtis, anarchingi visuomenės palinkimai, jeigu jie nebus reguliuojami tam tikrais įstatymais, tam tikromis priemonėmis, gali visuomenę demoralizuoti“²⁹², taip pat nepavirto svaresniu argumentu, leidusiu įrodyti būtinybę išlaikyti griežtesnį susirinkimų įstatymą. 1926 m. liepos 6 d. posėdyje per trečiąjį skaitymą susirinkimų įstatymo pakeitimas buvo panaikintas.

Birželio 22 d. valdančioji dauguma žengė dar vieną žingsnį, šį sykį skirtą pašalinti ne politinio persekiojimo priemonėms, bet rezultatams. LSDP frakcija Seimo dienotvarkėn pateikė amnestijos įstatymo projektą. Amnestija turėjo būti kelių rūšių – visiška ir dalinė. Numatyta, jog ji apims labai platų politinių kalinių kategorijų spektrą. Pateikta bausmių dovanojimo koncepcija buvo plati ir pakankamai radikali. Ji Seime sukėlė bene stipriausias diskusijas nuo pat jo susirinkimo – net valdančioji dauguma čia jau nebuvo tokia vieninga. Referentė Purėnienė projektą pristatė taip: „Tamstoms visiems žinoma, kad šiais rinkimais į seimą vis dėl to laimėjo demokratijos principų šalininkai. Laimėjo tos grupės, kurios yra griežtai nusistačiusios eiti teisėtumo ir teisingumo keliu ir kurios griežtai smerkia tą kelią, kuriuo ligi šio buvo eita: smurto, sauvaliavimo kelią. Šituo keliu ejo senieji krašto šeimininkai. Aš manau, kad yra svarbus motyvas, norint fiksuoti demokratijos laimėjimą, išleisti amnestijos įstatymą. Maža to, nauji šeimininkai yra pasiryžę ne tik tai eiti naujais demokratijos keliais, bet privalo dar likviduoti liūdno atsiminimo senjojo režimo rezultatus. Jie privalo likviduoti visa tai, nes

²⁹⁰ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 15, 8 pos., p. 13.

²⁹¹ Ten pat, p. 20.

²⁹² *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 17, 9 pos., p. 13.

tai yra ne kas kita kaip tiktai senojo režimo viešpatavimo rezultatai.²⁹³ Ši Purėnienės kalba gerai apibendrina visos LSDP frakcijos požiūrį į savo misiją Seime ir santykių su ankstesnėmis vyriausybėmis. Nors socialdemokratų atstovė pripažino, kad esama nemažai tokių kalinių, „kurie tikrai buvo nusikalte, dėl kurių teismas pasakė savo žodį ir pripažino kaltais“²⁹⁴, bet tuo pat metu ji dar stipriau akcentavo tai, jog dauguma karo padėties metu iškeltų politinių bylų buvo slaptosios policijos „sufabrikuotos“. Tą patį skelbė ir socialdemokratų spauda²⁹⁵. Jau pirmojo įstatymo skaitymo metu dešinieji kategoriškai pareiškė nepritarisį amnestijai, nes paleisti politiniai kaliniai dar labiau destabilizuos valstybės gyvenimą, sustiprins priešišku jai elementų ir užsienio įtakos agentų gretas²⁹⁶. Nepaisant to, įstatymo projektas įveikė dviejų skaitymų pakopas. Tačiau galutinį jo priėmimą kuriam laikui sustabdė trečiasis skaitymas, mat dalis valdančiosios daugumos – valstiečiai liaudininkai – nusprendė, jog amnestija per plati, ir todėl nesiryžo jos palaikyti²⁹⁷. Vis dėlto netrukus buvo priimtas kitas, gerokai nuosaikešnis bei siauresnis, Vyriausybės parengtas amnestijos įstatymas²⁹⁸.

Liepos 6 d. Vyriausybės frakcijos nusitaikė į ankstesnės valdančiosios daugumos priimtą baudžiamojo statuto pakeitimą. Tie pakeitimai sankcionavo mirties bausmę už aukšto rango valstybės pareigūnų nužudymą²⁹⁹. Šios nuostatos panaikinimą taip pat inicijavo valstiečiai liaudininkai. Frakcijos vardu kalbėjęs referentas Toliušis aiškino, jog atšaukus karo padėtį visi su juo susiję reiškiniai, taip pat ir mirties bausmės vykdymas turi būti sustabdyti³⁰⁰. Liepos 9 d. įstatymas buvo priimtas.

Visa ši kairiųjų Vyriausybės vykdoma demokratiškas principų įtvirtinimo ir „krikščionių diktatūros“ padarinių šalinimo politika kėlė didelį krikščionių demokratų bloko nepasitenkinimą, nuolatos reiškiamą tiek Seimo tribūnoje, tiek spaudoje³⁰¹. Kaltinimai „kerenščinos“ sukūrimu bei valstybės „bolševizacija“ pasipylė jau pirmosiomis susirinkusio Trečiojo Seimo darbo savaitėmis³⁰². 1926

²⁹³ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 22, 10 pos., p. 1.

²⁹⁴ Ten pat, p. 2.

²⁹⁵ Kova dėl amnestijos // *Socialdemokratas*, 1926 07 08, p. 1.

²⁹⁶ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 06 25, 13 pos., p. 4–5, 9.

²⁹⁷ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 07 06, 17 pos., p. 1.

²⁹⁸ A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas – Gulago kankinys*, Vilnius, 1995, p. 211.

²⁹⁹ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 07 06, 17 pos., p. 4.

³⁰⁰ Ten pat, p. 5.

³⁰¹ R. Lopata, *Autoritarinis režimas tarpukario Lietuvoje: aplinkybės, legitimumas, koncepcija*, p. 74.

³⁰² Krikščionių demokratų nusistatymas dėl naujos vyriausybės // *Rytas*, 1926 06 24, p. 1–3.

m. birželio 13 d. „Darbininkų kuopų“ atstovų išlaisvinimo proga surengta komunistų manifestacija Kaune tapo vienu iš dešiniajai opozicijai parankių įvykių, leidusių kompromituoti naująją valdžią³⁰³. Dar viena tokia pat palanki situacija susiklostė lapkričio pabaigoje, po policijos išvaikytos dešiniųjų pažiūrų studentijos demonstracijos Kaune³⁰⁴. Krikščionys demokratai ta proga įteikė Vyriausybei interpeliaciją, kurią palaikė ir tautininkai. Joje atvirai teigta, kad vyriausybė pradėjo vykdyti „kraštui pragaištingą politiką“, pataikaudama ir stiprindama „nevalstybinius gaivalus“³⁰⁵. Savo ruožtu, kairieji ėmė garsiai kalbėti apie valstybei gresiantį fašizmą. Viename gruodžio pradžios laikraštyje *Socialdemokratas* straipsnyje netgi imtasi prognozuoti galimą dešiniųjų radikalų perversmą: „Kai vieni krikščionių eina viešumon kurstyti žmones ir kelti nepaliamojamo triukšmo, kiti jų išsijuošę dirba pasuoliuose. Klerikalų vadovybėje buriasi jų išpenėti ir išauginti gaivalai. Klerikalai nepaliamoja traukti savo pusėn savanorių ir visų tų, kuriems pašiuro plaukai naujai tvarkai prasidėjus. Krikščionys išvedė gatvėn studentiją ir bandė įvelti į jų rengiamą suirutę Šaulių organizaciją. Išvada iš parengiamojo darbo gali būti tik viena – reakcininkai atvirai ir aiškiai rengiasi kovon ir bandys smurto keliu griebti valdžią į savo rankas.“³⁰⁶

Nors 1926 m. antroje pusėje buvo panaikinta karo padėtis ir kiti politinę visuomenės raišką varžantys įstatymų barjerai, paskelbta amnestija, LKP negavo veikimo laisvės. Tą laikotarpį tyrinėjęs istorikas Alfonsas Eidintas, įvertinęs archyvinius duomenis, pažymėjo, jog Sleževičiaus Vyriausybė kairiųjų profesinių sąjungų veikėjų ir komunistų anaipol „neglostė“ – jie jautė pakankamai intensyvų slaptosios policijos spaudimą³⁰⁷. LSDP spaudoje taip pat netrūko priešišku komunistams straipsnių, aiškiai įvardijančių jų veiklos tikslus ir metodus³⁰⁸. Pati tuometinė LKP, o vėliau ir sovietinė Lietuvos istoriografija to „plačios demokratijos laikotarpio“ ne tik kad neminėjo nė vienu geru žodžiu, bet neretai dar ir smerkė labiau nei prieš tai buvusius šešerius krikščionių demokratų viešpatavi-

³⁰³ Žr. Raudonos gairės // *Rytas*, 1926 06 15, p. 1; Simus, Komunistų demonstracija Kaune // Ten pat, p. 1.

³⁰⁴ P. R., Kas tikrasis kaltininkas // *Rytas*, 1926 11 25, p.1.

³⁰⁵ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 11 26, 46 pos., p. 1.

³⁰⁶ Būkime pasirengę, *Socialdemokratas*, 1926 12 02, p. 1.

³⁰⁷ A. Eidintas, *Aleksandras Stulginskis. Lietuvos prezidentas – Gulago kankinys*, p. 213.

³⁰⁸ Žr. Akula. Šalin komunistinis chuliganizmas ! // *Žiezirba*, 1926 06 03, p. 12; J. Dauginis. Komunistų pavojus // *Socialdemokratas*, 1926 06 24, p.1; „Pravdos“ nepravda // Ten pat, p. 3; Komunistų bankrotas // *Socialdemokratas*, 1926 08 05, p.1; Komunistų bendras frontas // *Socialdemokratas*, 1926 08 12, p.1; Dėl bendrojo fronto su komunistais // *Socialdemokratas*, 1926 09 16, p.1; Komunistai Raseiniuose užpuolė darbininkų profesinę sąjungą // Ten pat, p. 1; J.A. Mūsų komunistų ideologija // *Socialdemokratas*, 1926 11 25, p.2.

mo metus³⁰⁹. Sleževičiaus Vyriausybė sovietinių istorikų darbuose kaltinta darbininkų jėgų skaidymu, nesipriešinimu perversmui ir kita „antiliaudinė veikla“.

Skubota demokratijos principų įgyvendinimo politika Trečiojo Seimo darbo pradžioje gerokai sujudino valstybės vidaus gyvenimą, paaštrino dešiniųjų ir kairiųjų politinių jėgų konfrontaciją, suaktyvino pilietiškai neintegruotas gyventojų grupes. Liberalus Vyriausybės vidaus politikos kurso poveikis visuomenei buvo pakankami komplikuoti: valstybėje didėjo įtampa, nestabilumas, formavosi nesaugumo atmosfera.

4.2. Seimo reakcija į karo padėties įvedimą po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo

Po valstybės perversmo 1926 m. gruodžio 19 d. į posėdį susirinkusiam Seimui teko patvirtinti valdžios pasikeitimą. Nuverstos Vyriausybės šalininkams beveik nebuvo galimybių viešai pareikšti savo protestą dėl Konstitucijos sulaužymo: spaudą griežtai stebėjo cenzūra, kitas galimybes varžė karo padėtis³¹⁰. Vienintelė vieta, kur opozicija tapusios kairiosios partijos galėjo išlieti pasipiktinimą nedemokratinio režimo kūrimu, kurį laiką liko Seimas. 1926 m. gruodžio 30 d. svarstant kitų metų valstybės biudžetą socialdemokratė Purėnienė, savo pasisakyme nukrypusi nuo temos, pirmąkart atvirai išdėstė požiūrį į praėjusių savaitių naujos valdžios vykdomus politinių oponentų persekiojimus, priminė nesenas veidmainiškas Voldemaro kalbas: „Jau mes nurodėme, koku būdu buvo sulaužyta Konstitucija ir apspjaudytos demokratinės pagrindinės piliečių teisės. Tą Konstitucijos sulaužymą, tą perversmą jūs jokia būdu negalite ir negalėsite pateisinti. Bet ir toliau jūs laužote įstatymus ir konstituciją. Kam tas nereikalingas kerštas! Nežinia už ką dabar keršijama visiems Lietuvos piliečiams. Tamstos, dabar Lietuvoj visgi yra karo stovis, mes jį ant savo sprando juntame. Bet kas įvedė tą karo stovį? Ponas Voldemaras daug sykių iš šitos tribūnos karštai gynė konstituciją, karštai gynė įstatymus.“³¹¹ Ji labai piktnosiai, jog kai kurie LSDP frakcijos nariai tuoj po perversmo buvo sulaukyti, visai nepaisant jų turimo Seimo nario imuniteto. Purėnienė viena pirmųjų Seime pareiškė griežtą protestą

³⁰⁹ E. Jacovskis, *Uždangą nuplėšus... Gruodžio 17 d. fašistinis perversmas ir visiškas atstovavimo teisės likvidavimas Lietuvoje 1926–1940 m.*, p.4–19; E. Dirvelė, *Klasių kova Lietuvoje 1926 metais*, Vilnius, 1961, p. 92–95.

³¹⁰ Perversmo pasekmės // *Socialdemokratas*, 1927 01 20, p. 1.

³¹¹ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1926 12 30, 66 pos., p. 26.

prieš neteisėtai įvestą karo padėtį ir, kaip teisininkė, nurodė konkrečius Konstitucijos pažeidimus: „Tamstos, iš kur mes sužinom apie karo stovį? Ogi iš karo komendanto įsakymo Nr.1. tame įsakyme sakoma, kad ministerių kabinetas savo posėdy gruodžio 18 dieną nutarė įvesti karo stovį? Kas gi tą teisę davė ministerių kabinetui, įvesti karo stovį? Juk konstitucijoje pasakyta, kad tik prezidentas gali įvesti karo stovį ir tuo pat metu turi pranešti seimui patvirtinti, seimas gali gi ir atmesti. Kodėl mes nematom atitinkamo įstatymo projekto čia seime dėl karo stovio įvedimo. O karo stovis veikia, reiškia konstitucija toliau laužoma. O kam reikalingas karo stovis? Tamstos padarėte perversmą, tamstos pastatėte dabartinę vyriausybę ir tamstos savo laikraščiuose rašote, kad nė vienas žmogus nesipriešino tam perversmui, kad visoje Lietuvoje ramu. Tai paklausčiau ko gi tamstos dabar įvedėte karo stovį? Kam reikalingi tie begaliniai areštai tie begaliniai žmonių persekiojimai, kam reikalingi tie karo lauko teismai, kam buvo reikalinga sušaudyti keturis žmones?.“³¹² Tačiau visi šie kaltinimai liko neišgirsti, dar daugiau – naujasis Ministras Pirmininkas Voldemaras į juos reagavo atsainiai, visiškai neketindamas dėl nieko teisintis.

Tikriausiai paskutinį kartą Trečiajame Seime opozicija viešai ir atvirai protestuoti prieš įtvirtinamą diktatūrą progą gavo 1927 m. vasario pabaigoje, naujam ministrų kabinetui pateikus savo deklaraciją. Jos skiltyje, skirtoje vidaus politikos gairėms, įrodinėta būtinybė didinti vykdomosios valdžios galias, keisti Konstituciją ir taip pašalinti valstybę apėmusius parlamentarizmo sukeltus „negalavimus“³¹³. Tądien Vyriausybė pirmąkart pateikė ir plačiai pakomentavo savo poziciją dėl įvestos karo padėties bei jos ateities. Deklaracijoje apie tai buvo sakoma: „Neribota ir neorganizuota laisvė visur virstų anarchija. O kadangi anarchija griaua valstybę ir apskritai visą socialinį gyvenimą, tai kiekvienas kabinetas naudojosi ta teise, kuri jam pripažinta konstitucijos ir sustabdydavo laisvių veikimą, tariant įvesdavo karo stovį. [...] Žinoma, labai negerai, kad išimtinė priemonė virsta chroniška Lietuvos gyvenime. Dabartinė vyriausybė kietai pasiryžusi privesti kraštą šiuo atžvilgiu prie normalios padėties. Tam reikalui ji paruošė įstatymus, kurie turės apsaugoti asmens, spaudos ir susirinkimų laisvę. Peržiūrės įstatymus, kuriais numatomos bausmės dėl laisvės vartojimo piktam. Toksai laisvės piktam vartojimas reiškiasi propagandoje prieš valstybę, visuomenės tvarką ir vyriausybę. Iš kitos pusės ji turės pataisyti tuos baudžiamuosius įstatymus, kurie materialinės ir procesinės teisės atžvilgiu lengvina kovą su kri-

---

³¹² Ten pat

³¹³ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas, 1927 02 25, 69 pos., p. 7.*

minaliniais nusižengimais, esant karo stoviui. Pagaliau karo stovis padeda geriau apsisaugoti nuo kriminalinių darbų padarymo. Todėl diskretinė atitinkamų organų valdžia kovoje su nusižengimais reiks padidinti prieš panaikinant karo stovį. Visa tai sutvarkius bus galima prie normalių valdymui krašto priemonių eiti. Kaip greitai galės tai įvykti pareis daugiau nuo pačios visuomenės, o ne nuo valdžios.³¹⁴ Tačiau Vyriausybės mėginimai pateisinti esamą padėtį bei griežtesiančią visuomenės kontrolę nebuvo labai įtikinami. Čia nepadėjo net migloti pažadai kada nors, neapibrėžtoje ateityje, grįžti prie „normalios“ padėties. Prasidėjus diskusijoms kairieji su didžiausiu pasipiktinimu ir išvalgiu orientavimusi situacijoje ėmė atvirai kritikuoti naujosios Vyriausybės numatytą vidaus politikos liniją. Valstiečių liaudininkų atstovas Toliušis įvykusį perversmą įvertino kaip dešiniųjų siekį bet kokia kaina grįžti į valdžią, dangstantis menama komunistų pučo grėsme. Jis prognozavo, jog diktatūrinis valdymas neužtikrins valstybės vidaus stabilumo – priešingai, jis paskatinsiąs nuolatinę kovą dėl valdžios, vykdomą nekonstitucinėmis priemonėmis. Šią problemą jis iliustravo pasaulio politinėmis realijomis: „Kitų kraštų pavyzdžiai, kaip tai Graikijos, Bulgarijos, Portugalijos, Meksikos ir kitų nelaimingų kraštų, rodo, jog jeigu valstybėje įvyksta militarinis perversmas, tai jis papratai ateity sukelia eilę kitų perversmų ir valstybės pradeda sirgti chroniška perversmų liga, kuri ardo šalies gerovę ir stumia ją į anarchiją. Ir Lietuvoje šiandien niekas negali užtikrinti, kad šis perversmas yra paskutinis, ir kad dėl tų ar kitų priežasčių, anksčiau ar vėliau nevyks antras, trečias ir taip toliau perversmas [...], nes pavartojimas nors vieną kartą smurto ir ginklo pajėgos krašto politikos klausimais spręsti sankcionuoja ir ateičiai tą kovos priemonę ir sudaro taip sakant politinį precedentą, kuris ilgainiui ir pasikartojant gali virsti tradicija.“³¹⁵

Kelių vėlesnių metų įvykiai parodė, jog Toliušio perspėjimai buvo pranašingi: didesni ar mažesni pučai ir sukilimai nuolat sudrebindavo autoritarizmo keliu pasukusią Lietuvos valstybę. Atvirai šis LVLS frakcijos narys piktinosi ir veikiančia karo padėtimi: „Pereinant prie dabartinės krašto padėties įvertinimo, tenka pasakyti, kad kraštas valdomas yra karo stovio pagalba. Šiuo atveju naujoji vyriausybė, kurios garbintojai paskelbė, jog ji įvedė Lietuvoje naują erą, sugebėjo tik pamėgdžioti nelemtos atminties krikščioniškąjį režimą. Bet reikia teisybę pasakyti, daugeliu atveju dabartinis Voldemaro – Musteikio režimas, savo žiaurumu, betiksliais piliečių varžymais ir saivaliavimu, žymiai prašoka garsųjį krikščioniškąjį režimą. Krikščionys demokratai irgi valdė kraštą karo stovio pagalba,

³¹⁴ Ten pat, p. 9.

³¹⁵ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas, 1927 03 03, 70 pos., p. 6.*

bet tasai karo stovis tuomet buvo teisėtas, nes jį palaikė seimo dauguma.³¹⁶

Kad sustiprintų savo teiginius, Toliušis Seime garsiai perskaitė vadinamąjį „Profesorių memorandumą“, kuriame žymūs intelektualai, visuomenės veikėjai – Petras Leonas, Vaclovas ir Mykolas Biržiškos, Vincas Krėvė – Mickevičius, Augustinas Janulaitis, Jonas Šliūpas – viešai kreipėsi į valstybės vadovus, pareikšdami susirūpinimą dėl susidariusios padėties bei ragindami grįžti prie demokratijos. Viename iš pirmųjų memorandumo punktų konstatuota: „Šalis įvesta karo stovin. Neveikia įstatymai, kurie garantuoja žmogaus asmens ir piliečio teises. Šaly veikia karo lauko teismai. Net lojaliems valstybiškai nusistačiusiems piliečiams, kurie tačiau tokiam šalies tvarkymui yra priešingi, laisvai išsitariti, uždrausti susirinkimai, organizuotos koncentracijos stovyklos ir t. t. Tokiomis sąlygomis visada naudojasi tie elementai, kurie griaua valstybę iš pašaknų ir veikia slaptai. Taip gyvendami susilauksim netrukus vidaus suiručių, o šios lems Lietuvai jos nepriklausomybės praradimą.“³¹⁷ Memorandumo autoriai ragino nedelsiant atšaukti karo padėtį, išlaisvinti suimtuosius, amnestuoti politinius kalinius ir grįžti prie 1922 m. Konstitucija grindžiamos santvarkos. Tačiau nei memorandumas, nei Toliušio ar socialdemokratės Purėnienės paviešinti faktai apie jų partijos narių persekiojimą, bauginimą ir beatodairišką laikraščių cenzūravimą nebuvo rimtai įvertinti³¹⁸. Ministrų kabineto vadovas, nevengdamas demagoginių „triukų“, atmetinėjo oponentų kritiką, protestus ir tuo pat metu stengėsi juos įvairiausiais kaltinimais sukompromituoti³¹⁹.

Tik krikščionių demokratų bloko atstovai Seime džiaugėsi Vyriausybės deklaracijoje numatytu vykdomosios valdžios galių stiprinimu ir griežtesne vidaus politikos linija³²⁰. Jie tarsi pamiršę posėdžio metu dėjosi karščiausiais naujosios valdžios rėmėjais (nors dar visai neseniai priešrinkiminėje agitacijoje viešai purvais drabstė Smetoną ir Voldemarą).

Tačiau A. Voldemarui nepamiršti praeities ir savo kalbų, pasakytų tik susirinkus Trečiajam Seimui, stengėsi padėti Purėnienė. Kalbėdama apie ministrų kabineto deklaraciją ji priminė: „Taigi p. Voldemaras dabar galvoja, kad karo padėtis yra „vienintelis būdas tvarkai palaikyti“. Bet man keista, kad ponas Voldemaras, kuris yra profesorius, reiškia rimtas žmogus, ir dabartinis minis-

³¹⁶ Ten pat, p.9.

³¹⁷ Ten pat, p.10.

³¹⁸ Ten pat, p. 12–13, 21– 22.

³¹⁹ Žr. *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1927 03 08, 71 pos., p. 13–20.

³²⁰ Ten pat, p. 5.

teris pirmininkas, keičia savo nuomonę, kaip panelė keičia baltas pirštinaites. Septynis mėnesius atgal, kada socialdemokratai įnešė karo stovio panaikinimo įstatymą, tas pats ponas Voldemaras iš šitos tribūnos visai kitą kalbą kalbėjo. Jis karštai sveikino buvusią teisėtą vyriausybę, kad ji pasiryžo panaikinti karo stovį.³²¹ Negana to, iškalbingoji socialdemokratė pacitavo atskiras tuometinės Voldemaro kalbos vietas, iš kurių ji viešai padarė išvadą, jog „didesnio fariziejaus“ surasti nebegalima³²². Purėnienė taip pat perskaitė karo cenzūros išbrauktą vieną socialdemokratų laikraščio straipsnio dalį, kuriame „atskleista“ Varnių „koncentracijos stovyklos“ vieta Voldemaro gyvenime. Toje ištraukoje kandžiai pastebėta: „Anuomet prof. Voldemaras buvo išstremtas į Varnius. Dabar stojus pačiam vyriausybės priešaky, į Varnių koncentracijos liogerį vėl ištrėmimai prasidėjo. Matyt p. prof. Voldemaras yra tos nuomonės, kad kas tik nori atsistoti vyriausybės priešaky, būtinai Varniuose turi būti. Matyt tenai esama geros administracinės mokyklos.“³²³ Visi panašūs kairiųjų kaltinimai Voldemaro nesutrikdė – jis ir toliau gynė deklaracijoje išdėstytas nuostatas. Tardamas baigiamąjį žodį ir jį adresuodamas Seimo daugumai, tapusiai opozicija, Ministras Pirmininkas nesikuklino: „Ne mūsų partija čia mus pastatė. Mes juntame visą Lietuvos praeitį ir juntame Lietuvos ateitį. Jums gal svetimas Vytautas, bet mums Vytautas yra ne tuščias vardas, bet gyvuoja istorijos jėga. Ir mes juntame, kad nebaigti Vytauto darbai laukia, kad ateitų nauji, pasišventusieji Lietuvos žmonės ir kad toliau vestų tą darbą, o ne partijos koki nors žmonės. Ir tuos žmones – jų yra krašte daugiau, mes laikome gyvomis jėgomis. Ir mes tikime, kad su jų pagalba mums pasiseks užtikrinti Lietuvos likimą.“³²⁴

Pasibaigus diskusijoms buvo pasiūlytos dvi formuluotės, turėjusios atspindėti Seimo požiūrį į ministrų kabineto deklaraciją. Abi parengė Seimo daugumos atstovai: vieną redagavo socialdemokratas Bielinis, kitą – valstietis liaudininkas Toliušis. Suprantama, jog abiejose buvo išsakytas nepalankus Vyriausybės įvertinimas. Prieš pat balsavimą LVLS frakcijos atstovas Juozas Pajaujis pateikė dar papildomą septynių punktų pareiškimą, kuriame atvirai konstatuotas nepasitikėjimas Vyriausybe. Bet balsavimas parodė, jog ši Vyriausybei labai nepalanki situacija išsisprendė kur kas geriau nei buvo galima tikėtis. Nė viena iš siūlytų rezoliucijų nesurinko reikiamo balsų skaičiaus, todėl, vadovaujantis Seimo sta-

³²¹ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1927 03 03, 70 pos., p.22.

³²² Ten pat, p. 22.

³²³ Ten pat, p. 23.

³²⁴ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas*, 1927 03 08, 71 pos., p. 20.

tuto reglamentais, abi buvo atmestos.

Vėliau Seimas jau neturėjo geresnės progos pareikšti protestų dėl karo padėties ar kitų diktatūros sukurtų visuomeninio politinio gyvenimo suvaržymų. 1927 m. balandžio 12 d. Trečiajam Seimui priėmus LVLS frakcijos Vyriausybei pateiktą interpeliaciją dėl jos nario Pajaujo arešto, Prezidentas Smetona specialiu dekretu paleido Seimą³²⁵.

Po perversmo Seimas valstybės gyvenime iš esmės jokio realaus vaidmens nebevaidino. Naujoji valdžia nebandė paisyti jo daugumos nuomonės, kaip ir nebuvo suinteresuota tolesniu jo darbu, kadangi jame neturėjo palaikymo. 1927 m. balandžio pradžioje išreikštas nepasitikėjimas vyriausybe aukščiausiajai valstybės valdžiai jau nebeleido ilgiau toleruoti Seimo ir tęsti 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintos parlamentarizmu grindžiamos santvarkos funkcionavimo.

Išvados

1. 1919 m. pradžioje įvesta karo padėtis didžiojoje Lietuvos dalyje su nedidelėmis pertraukomis (1919 03 01 – 1920 07 23 ir 1926 06 17 – 1926 12 17) veikė visą seimų laikotarpį (1920–1927). Karo padėties paskirtis – sustabdyti pagrindines pilietines laisves ir laisves, parengti valstybę gynybai nuo išorinės agresijos bei sudaryti sąlygas efektyviai kovai su vidaus priešais. Lietuvoje karo padėties režimą reglamentavo 1919 m. priimti Ypatingieji valstybės apsaugos įstatatai (YVAI), suteikę Krašto apsaugos ministrui bei jam pavaldžiai vietinei karienei administracijai (karo komendantams) plačius įgaliojimus, užtikrinant kariuomenės aprūpinimą, saugumą, palaikant vidaus tvarką. Karo padėties paskelbimą ir palaikymą reglamentavę teisiniai aktai valstybės kūrimosi pradžioje priimti gana skubotai, todėl ilgainiui buvo ne kartą pildomi ir koreguojami.

2. Lietuviškasis parlamentarizmas formavosi idealizuotos demokratijos atmosferoje, kurią sukūrė to meto Vakarų pasaulyje vyravusi politinė pasaulėžiūra ir tautinio sąjūdžio tradicijos. Nors bemaž visos parlamentarizmo laikotarpio lietuvių partijos, demokratiją laikė vertybe, gana aiškiai skyrėsi jų požiūriai į demokratinį principų institucionalizavimo lygmenį realiaame valstybės gyvenime. Kairiosios partijos, visų pirma socialdemokratai, aukščiausiu siekiu laikė plačių pilietinių laisvių ir teisių bei socialinio teisingumo idėjų įgyvendinimą, todėl kategoriškai priešinosi viskam, kas varžė politinę visuomeninę piliečių raišką. De-

³²⁵ *Seimo stenogramos. Trečiasis seimas, 1927 04 12, 78 pos., p. 20.*

šinioji jėga – Krikščionių demokratų blokas – akcentavo valstybės saugumo poreikius, todėl gynė laikino konstitucinių garantijų suspendavimo teisėtumo idėją. Abiejų grupių ideologinės politinės kovos esmine ašimi seimų laikotarpiu dažnai tapdavo karo padėties bei su ja susijusių institucijų ir reiškinių klausimas.

3. Steigiamojo Seimo laikotarpiu (1920 – 1922 m.) išorinės agresijos bei vidinės suirutės grėsmės buvo pakankamai ryškios, todėl karo padėties klausimas netapo labai aštrus. Krikščionių demokratų blokas, taip pat ir didžioji valstiečių liaudininkų dalis rėmė nepaprastosios padėties įvedimą 1920 m. vasarą – tai nuosekliai kritikavo tik socialdemokratai. 1922 m. vasarą stabilizavusis Lietuvos padėčiai bei valstiečiams liaudininkams pasitraukus iš koalicijos su Krikščionių demokratų bloku, opozicija karo padėčiai sustiprėjo. 1922 m. rudenį, artėjant Seimo rinkimams, karo padėties režimas buvo sušvelnintas.

4. Antrajame Seime (1923–1926) Krikščionių demokratų bloko igyta balsų dauguma leido jam įtvirtinti savo dominavimą politiniame Lietuvos gyvenime. Šiuo laikotarpiu išryškėjo valdžios koncentracijos valdančiosios daugumos rankose ir stiprėjančios visuomenės kontrolės tendencijos. Karo padėtis neretai tapdavo opozicijos veiklos, jos spaudos varžymo priemone. Seime vykstant karo padėties panaikinimo klausimo svarstymams 1924–1925 m., valdančioji dauguma rengė ir priėmė eilę įstatymų (bei jų papildymų), turėjusių kompensuoti visuomenės kontrolės svertų praradimą karo padėties atšaukimo atveju. Tačiau karo padėtis tuo metu panaikinta nebuvo: Krikščionių demokratų blokas, ilgai vilkinęs įstatymo svarstymą, Seimo kadencijos pabaigoje sugebėjo sustabdyti jo priėmimą.

4. Antrajame Seime opozicijos, kovojusios už demokratinių teisių ir laisvių įgyvendinimą varžantį karo padėties panaikinimą, gretos sustiprėjo, veikla tapo intensyvesnė. Socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai gausiomis interpeliacijomis ir paklausimais Seime viešino įvairius neteisėtus karinės administracijos, policijos, karo cenzorių veiksmus, gynė spaudos susirinkimų laisves, politinio persekiojimo aukas. 1925 m. valstiečiai liaudininkai – didžiausia opozicijos frakcija – atvirai įvardijo ir pasmerkė diktatūrines tendencijas valstybėje. Valdančiosios frakcijos, turėdamos balsų daugumą, sėkmingai stabdė visas opozicijos iniciatyvas. Socialdemokratų jau nuo Steigiamojo Seimo laikų lydėjo kompromituojantis abejotinių ryšių su komunistais šleifas, kurio atsikratyti jiems nesisekdavo net oficialiai smerkiant Rusijos bolševizmą.

5. Trečiajame Seime (1926–1927 m.) pergalę pasiekus kairiosioms partijoms, politinė konjunktūra Lietuvoje ėmė kardinaliai keistis. Prieš rinkimus deklaruoti valstybės demokratizacijos ir represyvosios politikos pasekmių likvidavimo šūkiu buvo sparčiai įgyvendinami: per pusantro naujojo Seimo darbo

mėnesio panaikinta ir karo padėtis, ir kiti prieš kelis metus priimti visuomenės raišką ribojančių įstatymų papildymai bei pakeitimai. Opozicijoje atsidūrusios dešinėsios frakcijos protestavo prieš tokią politiką, kaltino Vyriausybę valstybės ir tautos interesų išdavimu. 1926 m. antrojoje pusėje politinė įtampa šalyje pasiekė kulminaciją.

6. 1926 m. gruodžio 17 m. valstybinis perversmas deformavo, o netrukus ir nutraukė demokratinio Lietuvos parlamentarizmo raidą. Perversmininkams sudarius savo Vyriausybę, Seimo dauguma tapo naujosios valdžios opozicija. Tik Seime socialdemokratai ir valstiečiai liaudininkai dar galėjo nekliudomi pareikšti protestus dėl perversmo, karo padėties įvedimo, cenzūros ir politinių areštų. 1927 m. pradžioje jie griežtai kritikavo Voldemaro ministrų kabineto deklaraciją, tačiau tai buvo tik bergždžios ir desperatiškos pastangos šiek tiek turėti įtakos vykstantiems procesams. Naujoji valdžia nebuvo suinteresuota ilgiau toleruoti Seimo, kuriame neturėjo palaikymo, todėl po pareikšto nepasitikėjimo Vyriausybe (1927 04 12) jis buvo paleistas.

Įteikta 2005 m. liepos 11 d.

ÉTAT DE GUERRE EN QUESTION AU SEIMAS (PARLEMENT) (1919-1927)

Modestas KUODYS,

Université Vytautas le Grand de Kaunas

Dans l'article on analyse les débats par suite de l'état de guerre au seimas lituanien en 1920-1927 entre les partis principaux de ce temps-là – le bloc de chrétiens-démocrates de Lituanie, union populaire des paysans et le parti sociaux-démocrates, leur position concernant ce problème, leur argumentation et la formation de l'opinion publique par l'intermédiaire de la presse.

L'état de guerre en Lituanie a duré presque 2 décennies entre les deux guerres. Cet aspect de la phase extraordinaire, destinée pour la préparation de l'État à la défense contre les menaces extérieures et les forces hostiles intérieures, exerçait une influence sur la vie de l'État. Dans le pays les droits et les libertés civiles étaient limités, la peine de mort était mise en vigueur, l'administration militaire et les tribunaux militaires étaient munis de larges pouvoirs. Ces restrictions de la vie sociale existaient en Lituanie au début de la 3e décennie du XXe siècle sous la sanction du seimas élu démocratiquement et de la constitution démocratique de 1922. Cette situation paradoxale était conditionnée par le danger extérieur et intérieur que la Lituanie a confronté depuis la déclaration de l'indépendance. Au début de la fondation de l'État, l'élite lituanien, représentant des partis différents, a solidairement déclaré l'aspiration au régime démocratique, mais, malgré ça, il comprenait différemment le niveau de réalisation des libertés démocratiques. Surtout cela se révélait au parlement, en prenant des résolutions concernant l'état de guerre qui limitait l'expression de la société. Pendant les premières 5 années les chrétiens-démocrates dominaient en Lituanie et ils étaient pour l'état de guerre comme un moyen le plus efficace pour protéger le pays des forces destructives à l'intérieur et repousser les dangers de l'extérieur. Leurs opposants les partis gauches, d'abord, les sociaux-démocrates critiquaient une telle position et exigeaient catégoriquement des libertés démocratiques et de la justice sociale. Ils accusaient la majorité gouvernante de l'ampleur de la dictature, de l'utilisation des moyens de contrôle social particuliers à l'état de guerre. Au seimas les sociaux-démocrates profitaient de chaque occasion pour répandre le comportement inadmissible de l'administration militaire, ils proposaient des projets de démo-

cratisation. À son tour les partis de droite accusaient les sociaux-démocrates de la trahison des intérêts de l'État et de la défense de la force antinationale – des communistes (parfois sans raison). En 1926 après avoir fait une coalition avec les minorités nationales les partis de gauche ont remporté la victoire aux élections, ont commencé à réaliser la politique de démocratisation en supprimant l'état de guerre et des autres lois adoptés par les chrétiens-démocrates. L'affaiblissement remarquable du contrôle militaire-policiers a soulevé les troubles du peuple, a stimulé le parti nationaliste (tautininkai) non parlementaire et les chrétiens-démocrates. Ils ont profité de l'état de guerre, du soutien des militaires et du peuple appuyant des partis de droite et ont effectué le coup d'État du 17 décembre en mettant en vigueur un régime autoritaire, soutenu par les forces armées. Les protestations du seimas contre l'interdiction des libertés démocratiques n'ont pas donné de résultats et dans quelques mois après le coup d'État en avril 1927 le président A.Smetona a dissous l'institution de promulgation des lois. L'état de guerre en Lituanie était la forme la plus rigoureuse qui était utilisée pour la persécution des opposants est resté jusqu'à 1940 – la perte de l'indépendance.